

PR No. 13-85/86

**VAN BEDRIJFSUITKOMSTEN TOT
FINANCIELE POSITIE (BEF)**

**SAMENVATTEND OVERZICHT VAN LANDBOUMBEDRIJVEN
TOT EN MET 1985/86**

Augustus 1987

**Landbouw-Economisch Instituut
Afdeling Landbouw**

REFERAAT

VAN BEDRIJFSUITKOMSTEN TOT FINANCIËLE POSITIE (BEF);
samenvattend overzicht van landbouwbedrijven tot en met 1985/86
Poppe, K.J. (red.)
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1987
92 p., fig., tab.

In de BEF wordt op basis van het landbouwboekhoudnet verslag gedaan van de ontwikkelingen in bedrijfsuitkomsten en financiële positie van de Nederlandse landbouwbedrijven. In het verslagjaar 1985/86 verslechterde het gemiddelde bedrijfsresultaat opnieuw met bijna f 3.000,-. De resultaten van de akkerbouw en de legghenhouderij waren teleurstellend. De melkveehouderij en de slachtkuikenhouderij boekten een verbetering ten opzichte van voorgaand jaar, terwijl de goede resultaten in de varkenshouderij behouden bleven. Op alle bedrijven samen werd 89% van de kosten goedgeemaakt door opbrengsten.

De besparingen in de landbouw zijn weer wat toegenomen, na de terugval van voorgaand jaar. Voor het opmerkelijk hoge investeringsniveau in alle bedrijfstakken moest een groter beroep worden gedaan op geleende financieringsmiddelen.

Als speciaal onderwerp is dit jaar aandacht besteed aan het investeringsgedrag van ondernemers in de melkveehouderij.

Bedrijfsuitkomsten/Financiële positie/Inkomens landbouw/Investeren/Produktiviteit/Prijzen

Overname van de inhoud toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

Inhoud

Blz.

WOORD VOORAF	5
1. INLEIDING	7
1.1 Doel en opzet van de publikatie	7
1.2 Opzet van het LEI-boekhoudnet	8
1.3 Economische en meteorologische omgeving	9
1.4 De gemiddelde boerderij: kosten en opbrengsten	11
1.5 De gemiddelde boerderij: financiële positie	15
1.6 Meerjarige ontwikkeling	16
1.7 Spreiding	18
2. BEDRIJFSUITKOMSTEN	21
2.1 Inleiding	21
2.2 Prijsontwikkeling van enkele kostensoorten	22
2.3 Bewerkingskosten	23
2.4 Rentabiliteit van de akkerbouwbedrijven	24
2.4.1 Prijzen en produktiviteit	24
2.4.2 Bedrijfsresultaten	27
2.5 Rentabiliteit van de weidebedrijven	30
2.5.1 Prijzen en produktiviteit	30
2.5.2 Bedrijfsresultaten	32
2.6 Rentabiliteit van de intensieve veehouderij- bedrijven	33
2.6.1 Varkenshouderij	33
2.6.2 Pluimveehouderij	36
2.6.3 Vleesveehouderij	37
2.6.4 Schapenhouderij	42
3. FINANCIËLE POSITIE	44
3.1 Inleiding	44
3.2 Inkomensvorming, inkomensbesteding en finan- ciering van diverse bedrijfstypen	45
3.2.1 Akkerbouwbedrijven	45
3.2.2 Weidebedrijven	49
3.2.3 Gemengde bedrijven met intensieve veehouderij	51
3.3 Continuïteit van de landbouwbedrijven	54
3.4 Vermogenspositie	59
3.5 Jongere en oudere ondernemers	63
3.6 Eigenaars en pachters	67
3.7 Kapitaalcoëfficiënten	69

INHOUD (vervolg)

	Blz.
4. DE INVESTERINGEN EN FINANCIERING IN DE MELKVEE- HOUDERIJ	71
4.1 Inleiding	71
4.2 Investerings- en financieringsgedrag	72
4.3 Investerings- en financieringsgedrag op het melkveebedrijf	74
4.4 Determinanten van het investerings- en financieringsgedrag	76
4.5 De resultaten	81
4.6 Enkele conclusies	89
LITERATUUR	91
VERWANTE PUBLIKATIES	92

Woord vooraf

Het LEI-boekhoudnet van landbouwbedrijven geeft inzicht in de bedrijfsuitkomsten en de financiële positie van de Nederlandse landbouw. Voor deze informatie bestaat al jarenlang een ruime belangstelling, met name van de zijde van de overheid en het georganiseerde bedrijfsleven. Vaak gaat het daarbij om prognoses of voorlopige uitkomsten. De voor U liggende BEF (Van bedrijfsuitkomsten tot financiële positie) geeft een beeld van de ontwikkelingen tot en met het boekjaar 1985/86 op basis van definitieve uitkomsten. Daarmee is meteen aangegeven dat niet zozeer de actuele situatie in de landbouw als wel de resultaten van het verslagjaar in het licht van een meerjarige ontwikkeling, onderwerp zijn van deze publikatie.

De beschrijving van genoemde ontwikkelingen is gebaseerd op twee eerder dit jaar verschenen publikaties, die vooral een statistisch karakter hebben: PR 11-85/86 "Bedrijfsuitkomsten in de landbouw" en PR 12-85/86 "De financiële positie van de landbouw".

Als speciaal onderwerp is dit jaar gekozen voor het investeringsgedrag in de melkveehouderij.

Bij het schrijven van deze publikatie is gebruik gemaakt van materiaal dat door een groot aantal medewerkers van de afdeling Landbouw werd verzameld en bewerkt. Ook de publikatie werd uiteindelijk geschreven door meerdere personen: drs. K.J. Poppe schreef samen met ing. H. Prins, ing. B.E. Douma en ing. J.H. Wisman de hoofdstukken 1 en 2; drs. S. Aukema schreef hoofdstuk 3; hoofdstuk 4 werd geschreven door drs. J.P. Elhorst. Drs. K.J. Poppe trad op als coördinator.

Aan alle ondernemers die hun bedrijfsgegevens voor het boekhoudnet ter beschikking stelden, is een woord van dank zeker op zijn plaats.

De directeur,

J. de Veer

Den Haag, augustus 1987

1. Inleiding

1.1 Doel en opzet van de publikatie

Het verslagjaar 1985/86 was het tweede jaar waarin de melkveehouderij met de quotumregeling werd geconfronteerd. Voor de intensieve veehouderij was 1985/86 het eerste volledige boekjaar waarin de uitbreiding van de produktie door de wetgeving in het kader van de mestproblematiek aan banden werd gelegd. De bedrijfsresultaten ontwikkelden zich in de beide sectoren bevredigend onder invloed van de lagere voederprijzen. De varkenshouderij profiteerde nog van goede opbrengstprijzen, terwijl in de melkveehouderij de produktiviteitsverbetering betere bedrijfsuitkomsten veroorzaakte. De akkerbouw werd daarentegen geconfronteerd met een dermate slecht bedrijfsresultaat dat daarvan aangekend moet worden dat dit in het recente verleden nog slechts zelden is voorgekomen.

In twee eerder dit jaar verschenen publikaties 1) is uitgebreid gerapporteerd over de economische gang van zaken op de landbouwbedrijven. Terwijl die publikaties voornamelijk een statistisch karakter hebben, worden in de BEF de gerapporteerde ontwikkelingen nader geanalyseerd. In hoofdstuk 2 gebeurt dat voor de bedrijfsuitkomsten van de verschillende bedrijfstypen en in hoofdstuk 3 voor de financiële positie van de ondernemer en zijn gezin.

Aansluitend op deze verslaggeving wordt in het laatste hoofdstuk als bijzonder onderwerp aandacht besteed aan het investeringsgedrag in de melkveesector.

Voorafgaand aan al deze analyses worden in dit hoofdstuk enige algemene zaken behandeld. Paragraaf 1.2 beschrijft de opzet van het LEI-boekhoudnet dat de gegevens voor al dit onderzoek levert. Vervolgens wordt ingegaan op de economische omgeving waarin de landbouwbedrijven in het verslagjaar hebben moeten opereren. De paragrafen 1.4 en 1.5 behandelen de gemiddelde boerderij volgens het LEI-boekhoudnet. Deze beschrijving moet niet alleen gezien worden als een kort jaarverslag van het gemiddelde Nederlandse landbouwbedrijf, maar heeft daarnaast tot doel de in de rapportage gebruikelijke terminologie nader toe te lichten 2). Paragraaf 1.6 plaatst de resultaten in een meerjarig verband. Tot

- 1) Hooymans, J. Th. en A.L.J. van Vliet: Bedrijfsuitkomsten in de landbouw: boekjaren 1982/83 t/m 1985/86, Den Haag, LEI, PR 11-85/86.
Aukema, S. en J.G.A. Overgaauw: De financiële positie van de landbouw; boekjaar 1984/85 en vergelijkingen met voorgaande jaren, Den Haag, LEI, PR 12-85/86.
- 2) Voor een uitgebreide toelichting zie: LEI-Mededeling no. 131 "Hoe rekent het LEI over de landbouw".

slot wordt kort ingegaan op de spreiding in bedrijfsresultaten (paragraaf 1.7).

1.2 Opzet van het LEI-boekhoudnet

Het LEI-boekhoudnet is een steekproef uit de Nederlandse landbouwbedrijven die tot doel heeft een representatief beeld te geven van de bedrijfsuitkomsten en de financiële positie van de Nederlandse landbouw, alsmede van de factoren die hierop van invloed zijn.

De steekproef wordt gebaseerd op de jaarlijkse CBS-meitelling, die als populatie aan de onderzijde wordt afgegrensd door een sbe-grens. Deze grens - die bij benadering de produktieomvang weergeeft waarbij er onder normale omstandigheden en bij doelmatige produktie werkgelegenheid is voor een halve mantaak - bedroeg voor het verslagjaar 1985/86 79 sbe. Tot en met het boekjaar 1983/84 werd deze grens jaarlijks opgeschoven in verband met de toenemende arbeidsproduktiviteit. In verband met de invoering van de quotumregeling in de melkveehouderij en de mestwetgeving is deze opschuiving voorlopig opgeschort. Volgens de metelling 1985 bedroeg het aantal landbouwbedrijven in de populatie 69.800. Uit deze populatie werd een steekproef getrokken van uiteindelijk 1.005 bedrijven. Het betreft hier een gestratificeerde steekproef waarbij rekening wordt gehouden met de omvang (in sbe en in ha) van de bedrijven, de leeftijd van de ondernemer, het bedrijfstype en de regio's waarin de bedrijven liggen. De gekozen bedrijven vormen een z.g. roterend panel: elk jaar wordt ca. 20% van de deelnemers vervangen, zodat bedrijven als regel niet langer dan 5 à 7 jaar deel uitmaken van het boekhoudnet. Ook dit verkleint de kans op vertekening van de uitkomsten 1). De aldus geselecteerde bedrijven kunnen worden ingedeeld naar type en omvang; dit gebeurt aan de hand van het aantal sbe. De sbe (standaardbedrijfs-eenheid) is een verhoudingsgetal voor de omvang van een agrarische activiteit op basis van de toegevoegde waarde onder genormaliseerde omstandigheden bij een doelmatige bedrijfsvoering in een basisperiode 2).

Niet van alle deelnemende bedrijven wordt naast de administratie van de bedrijfsuitkomsten ook een financieringsboekhouding bijgehouden. Van een aantal steekproefbedrijven (o.a. BV's) zijn de gegevens over de financiële positie onvolledig zodat de

- 1) Voor een verdere statistische onderbouwing zie:
Lodder, K.; Het boekhoudnet landbouwbedrijven - een statistische verantwoording; Den Haag, LEI, 1987; Mededeling 358.
- 2) Zie:
Dröge, H., K.J. Poppe, H. Prins; Toepassing van standaardbedrijfs-eenheden en bewerkingseenheden in onderzoek en voorlichting op landbouwbedrijven; Den Haag, LEI, 1983, Mededeling 273.

beschreven populatie minder bedrijven (67.300 i.p.v. 69.800) bevat. Daarnaast is er een aantal ondernemers dat geen belangstelling heeft om deel te nemen aan de financieringsboekhouding. Gevolg hiervan is dat er kleine verschillen kunnen optreden in kengetallen die in beide steekproeven gepresenteerd worden.

Terzijde wordt nog opgemerkt dat bepaalde produktietakken (o.a. pluimveehouderij, rundveemesterij en schapenhouderij) te weinig in bovengenoemde steekproef zijn vertegenwoordigd om voldoende betrouwbare resultaten van deze sectoren weer te geven. Vandaar dat voor die sectoren mede op basis van aanvullende deeladministraties wordt gerapporteerd.

1.3 Economische en meteorologische omgeving

De resultaten van de Nederlandse landbouwbedrijven moeten beoordeeld worden in het licht van de ontwikkelingen in de economische omgeving waarin zij moeten opereren. Vandaar dat in deze paragraaf onder andere kort ingegaan wordt op de economische ontwikkelingen en de landbouwpolitiek in het verslagjaar 1) alsmede op de weersomstandigheden.

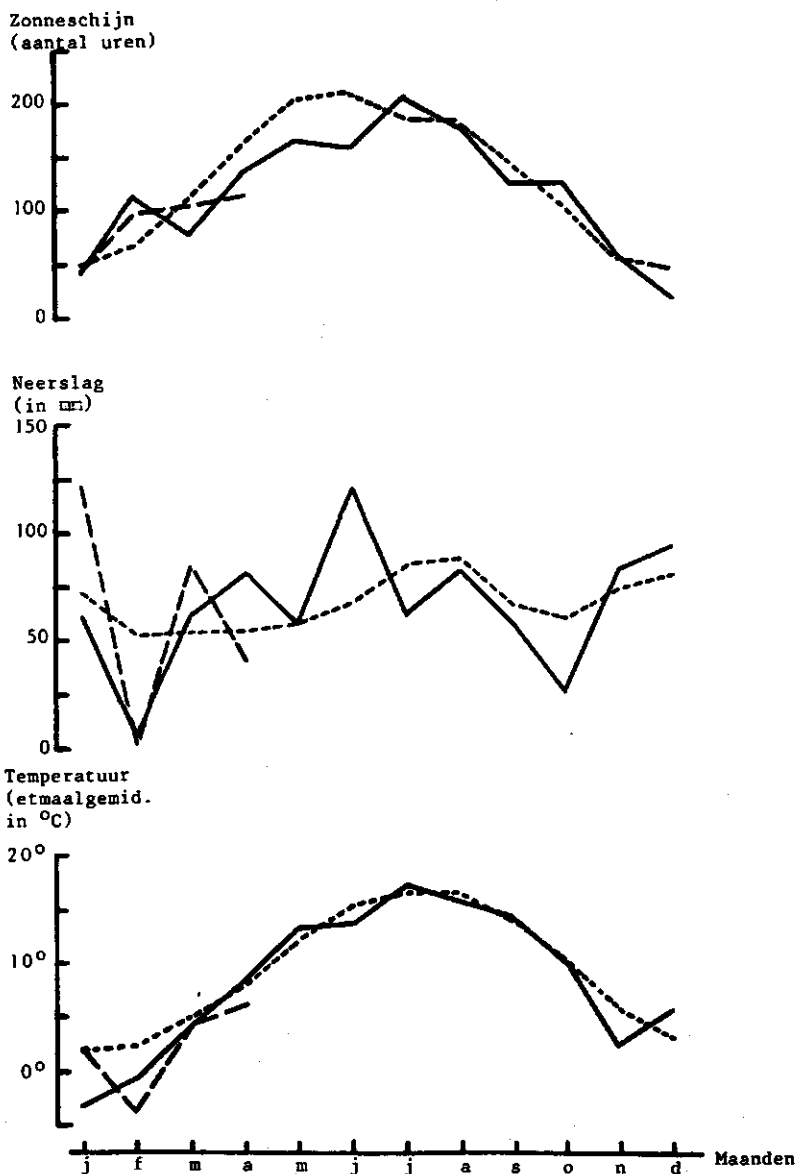
De economische situatie in de westerse wereld werd in 1985 gekenmerkt door een economische groei; in Nederland was deze sterker dan voorgaande jaren (nationaal inkomen +3,5%) en nam de particuliere consumptie duidelijk toe. Verdere kenmerken waren de nauwelijks afnemende werkloosheid, de lagere inflatie onder invloed van dalende wereldmarktprijzen voor grondstoffen (o.a. olie) en de sterk gedaalde dollar. In Nederland verbeterde het overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans opnieuw. De waarde van de agrarische export steeg met ruim 3½%, hetgeen veroorzaakt werd door meer volume, tegen lagere prijzen (-0,7%). De invoer steeg met bijna 4%, hetgeen in nog sterkere mate een gevolg was van groter volume (+8%). Met name de import van granen, veevoedergrondstoffen en rundvlees nam toe.

De door de EG vastgestelde garantieprijsen stegen in ECU gemeten met 0,1%. In nationale munt gemeten was er door de aanpassing van de groene koersen weliswaar een grotere stijging: 1,8% (Nederland: 0%), maar deze was geringer dan in het voorgaande jaar, ook in reële termen (inflatie Nederland 2,3%). Het door deze maatregelen tot stand gekomen prijsniveau veroorzaakte een stijging in de uitgaven van het landbouwfonds (afd. garantie) met 8% tot 19,8 miljard ECU (ca. 50 miljard gulden).

Naast de economische omgeving en de landbouwpolitiek heeft ook het weer een belangrijke exogene invloed op de bedrijfsuitkomsten en de gerealiseerde inkomens. Figuur 1.1 geeft een beeld van het weer in het verslagjaar en de daaraan voorafgaande maanden januari tot en met april 1985. De gegevens hebben betrekking

1) Zie verder Van Bruchem, (red): Landbouw-Economisch Bericht; Den Haag, LEI, 1986 en 1987.

Figuur 1.1 Klimaatgegevens

Legenda: — = 1985

- - - = 1986

..... = langjarig gemiddelde 1951/80

Bron : KNMI, meetplaats De Bilt

op de neerslag, de uren zonneschijn en de gemiddelde temperatuur in vergelijking met een meerjarig gemiddelde.

Na de droge winter van 1984/85 met langdurige vorst in de eerste maanden van 1985 (voor het eerst sinds lange tijd was een elfstedentocht mogelijk) was het temperatuurverloop in 1985 normaal te noemen.

Het aantal uren zonneschijn bleef echter ver achter bij het normale beeld: in de maanden april-augustus bedroeg het tekort in De Bilt meer dan 100 uur. Het Noorden van het land bleef zelfs daarbij nog achter. Ook de regenval was overvloedig, met name in april en juni. In juli was er daarentegen weinig neerslag, met als gevolg dat plaatselijk toch de regeninstallaties nog moesten worden ingezet. Het sombere en vochtige weerbeeld leidde tot een grote aardappeloogst in de Europese akkerbouw en tot een kwalitatief goede ruwvoederwinning in de melkveehouderij. Het verslagjaar 1985/86 werd na een droge herfst (met een fraaie oktobermaand) afgesloten met opnieuw een droge, zonnige en vooral koude winter.

1.4 De gemiddelde boerderij: kosten en opbrengsten

Indien uit het LEI-boekhoudnet de gemiddelde boerderij (groter dan 79 sbe) gedestilleerd wordt dan ziet die er als volgt uit:

Een bedrijfsoppervlakte van 24,5 ha, waarvan 8,5 ha met marktbaar gewassen. De arbeidsbezetting bedraagt 1,5 v.a.k. (volwaardige arbeidskrachten). De produktieomvang bedraagt 218 sbe. De produktieomvang is als volgt over de produktierichtingen verdeeld: 60% rundveehouderij (incl. voederwinning), 20% intensieve veehouderij en 20% marktbaar gewassen. De veestapel bestaat in hoofdzaak uit 33 (was: 34) melkkoeien, 17 fokzeugen en 68 mestvarkens. Ten opzichte van vorig jaar vonden geen belangrijke wijzigingen plaats.

Figuur 1.2 geeft de kosten- en opbrengstenstructuur van het gemiddelde bedrijf (pachtbasis) weer. De kosten bestaan uit betaalde en berekende kosten. Het gebruik van de produktiemiddelen eigen arbeid en eigen vermogen wordt in de resultatenrekening belast tegen de kosten die gemaakt zouden moeten worden indien deze produktiemiddelen via de markt zouden worden aangetrokken. Zo wordt de arbeid van de ondernemer en eventuele meewerkende gezinsleden gewaardeerd tegen CAO-loon (bruto, incl. werkgeverslasten). Deze arbeidskosten betreffen overigens alleen de uren uitvoerende arbeid en niet de zogenaamde managementwerkzaamheden (boekhouding, bezoek aan beurzen, vergaderingen e.d.). Om bedrijfsvergelijking mogelijk te maken worden de kosten van grond en gebouwen ingecalculeerd op pachtbasis, zodat verschillen in de kosten van grond en oude traditionele gebouwen tussen eigendoms- en pachtbedrijven niet vertekend worden. Over investeringen in moderne gebouwen wordt echter afschrijving en rente berekend op

Figuur 1.2

melk 42%	rundvee 9%	akkerbouw 14%	varkens 24%	pluimvee ov 9%	2%	totaal opbrengsten 340300
Bedr. result.						
netto-toegev. waarde 102900						
-						
totaal kosten						
non-factorkosten 237400						
factorkosten 146300						
veevoer 34%	ov.grondst. en diensten 22%	afschr.geb. en werkt. 6%	rente 10%	arbeid 28%	totaal kosten 383700	
=						
Netto bedr. resultaat per bedrijf - 43400 per ondernemer - 39300						
+						
berek. loon ondernemer 68200						
=						
arb.opbrengst ondernemer 28900						
+						
berekende minus betaalde rente 10800 bijz.bedr.opbr.						
=						
ondernemers inkomen 39700						

Overzicht van kosten en opbrengsten
(in gld.) van de gemiddelde boerderij
in 1985/86

Uitkomsten op basis van 1005 steek-
proefbedrijven (79 sbe en meer) die
69800 bedrijven vertegenwoordigen.

Overzicht van kosten en opbrengsten
(in gld.) van de gemiddelde boerderij
in 1985/86

Witkomsten op basis van 1005 steek-
proefbedrijven (79 ste en meer) die
69800 bedrijven vertegenwoordigen.

basis van eigendom, zowel voor eigendomsbedrijven als pachtersinvesteringen. Ook voor het eigen vermogen wordt een rente in rekening gebracht. Deze is gelijk aan de marktrente, gedeeltelijk gecorrigeerd voor inflatie. Deze correctie is toegepast omdat gelijktijdig de actuele waarde voor het bepalen van de afschrijvingen wordt gehanteerd.

In figuur 1.2 zijn de kosten, opbrengsten en resultaten van het gemiddelde bedrijf gespecificeerd tot en met het ondernemersinkomen. De kosten kunnen gesplitst worden in de kosten van aanwending van de primaire produktiefactoren arbeid en kapitaal (zogenaamde factorkosten) en de intermediaire goederen en diensten van andere bedrijven (zogenaamde non-factorkosten).

Indien de opbrengsten verminderd worden met de non-factorkosten, resteert een bedrag aan factoropbrengsten dat aangeeft hoeveel toegevoegde waarde het bedrijf realiseert. Deze netto-toegevoegde waarde geeft aan wat het bedrijfsresultaat zou zijn als het bedrijf volledig schuld- en pachtvrij zou zijn en als het alle werkzaamheden zelf uit zou voeren.

Vergelijking van toegevoegde waarde en factorkosten geeft aan in hoeverre de beloningsaanspraken van de primaire produktiefactoren grond, kapitaal en arbeid ook daadwerkelijk zijn gerealiseerd. Het verschil tussen deze twee wordt aangeduid als netto-bedrijfsresultaat 1) en vormt een beloning voor management en ondernemersrisico. Worden de ingecalculerde arbeidskosten van de ondernemer hierbij opgeteld dan resulteert de arbeidsopbrengst van de ondernemer. Dit vermeerderd met de berekende rente en pacht en eventuele incidentele opbrengsten (onder andere rentesubsidies, rente van ledenkapitaal coöperaties, correcties over voorgaande boekjaren) en verminderd met de betaalde rente en eigenaarskosten geeft het ondernemersinkomen. Dit komt dus overeen met de netto-toegevoegde waarde verminderd met de betaalde rente, pacht, lonen en de berekende arbeidskosten voor de meewerkende gezinsleden.

Uit de cijfers voor 1985/86 blijkt dat de opbrengsten slechts 89% van de kosten dekken. Ook het voorgaande jaar was dit 89%. Dit betekent een netto-bedrijfsresultaat van - f 43.400,- (was: - f 40.600,-) per bedrijf. De toegevoegde waarde per sbe bedroeg f 472,- (was: f 467,-).

De arbeidsopbrengst per gewerkt uur in de landbouw - bij volledige honorering van de beloningsaanspraken van het kapitaal - steeg van f 15,50 naar f 16,25. Het CAO-loon (bruto, vermeerderd met werkgeverslasten) bedroeg in het verslagjaar f 27,85. De stijging van de arbeidsopbrengst per uur bij gelijkblijvend bedrijfsresultaat werd veroorzaakt door een afname van het aantal gewerkte uren per bedrijf met ruim 3%.

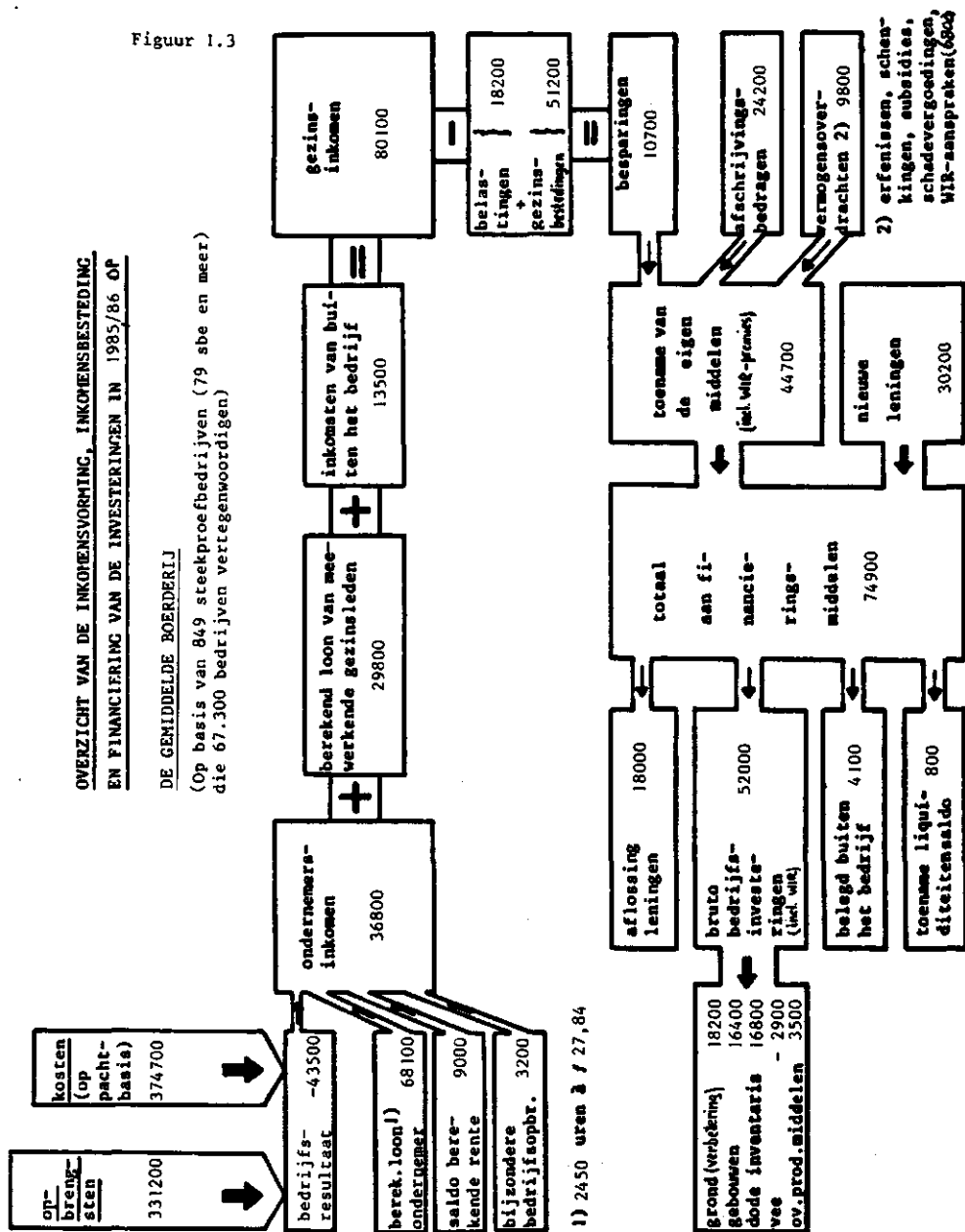
- 1) Voorheen werd gesproken van netto-overschot. Uit praktische overwegingen (het netto-overschot is vaak een netto-tekort) wordt nu de neutrale term "netto-bedrijfsresultaat" gehanteerd.

Figuur 1.3

OVERZICHT VAN DE INKOMENSVORMING, INKOMENSBESTEDING
EN FINANCIERING VAN DE INVESTERINGEN IN 1985/86 OP

DE GEMIDDELTE BOERDERIJ

(Op basis van 849 steekproefbedrijven (79 sbe en meer)
die 67.300 bedrijven vertegenwoordigen)

1.5 De gemiddelde boerderij: financiële positie

Figuur 1.3 geeft een overzicht van de inkomensvorming en -besteding op de gemiddelde boerderij. De begrippen netto-bedrijfsresultaat, arbeidsopbrengst en ondernemersinkomen werden al in de vorige paragraaf besproken. Als het ondernemersinkomen vermeerderd wordt met het berekend loon van de meewerkende gezinsleden en de inkomsten van buiten het bedrijf, wordt het gezinsinkomen berekend. Voor 1985/86 bedraagt dat gemiddeld f 80.100,-, ofwel een verbetering van f 1.300,-. Indien dit na aftrek van belastingen niet volledig in de privésfeer wordt besteed, resteren er besparingen. In het verslagjaar werd er f 3.300,- meer bespaard per bedrijf. Dit werd hoofdzakelijk veroorzaakt door lagere belastingen (-f 3.500,-). De gezinsbestedingen waren opnieuw hoger dan voorgaand jaar (+3%).

Een gedeelte van de besparingen heeft in beginsel dezelfde functie als bepaalde collectieve en particuliere werknemersvoorzieningen, namelijk het treffen van voorzieningen voor ziekte en/of de oude dag. Vermindering van de besparingen met deze gezinsreserveringen geeft het begrip "bedrijfsreservering". In het verslagjaar waren de besparingen f 3.600,- te laag om tot bedrijfsreserveringen te kunnen komen. Voor het tweede achtereenvolgende jaar waren de bedrijfsreserveringen negatief. Indien over een langere periode de bedrijfsreserveringen negatief zijn, wordt de continuïteit bedreigd doordat het bedrijfsvermogen wordt aangetast. Omdat bij de generatiewisseling veel risicodragend vermogen uit de landbouw verdwijnt zouden op langere termijn gezien de bedrijfsreserveringen ca. 1½% van het bedrijfsvermogen moeten bedragen.

Samen met de afschrijvingen vormen de besparingen de interne cashflow voor financiering van investeringen. Tot de eigen middelen moeten ook nog de vermogensoverdrachten worden gerekend. Opnieuw stegen de leningen op de bedrijven die per saldo hebben bijgeleend (in figuur 1.3 aangeduid met "nieuwe leningen"). In 1985/86 werd f 74.900,- gebruikt om af te lossen, te investeren, te beleggen en de liquiditeitspositie te verbeteren. De investeringen lagen ruim f 10.000,- hoger dan voorgaand jaar. Door de quotumregeling werd in melkvee gedesinvesteerd. De investeringen in grond waren hoger dan voorgaand jaar (+f 5.100,-). Figuur 1.3 geeft een inzicht in de aard van de investeringen.

De investeringen zijn vermeld vóór aftrek van de WIR-premie. In de balans en de resultatenrekening worden de duurzame produktiemiddelen gewaardeerd tegen de actuele waarde na aftrek van de WIR-premie: de WIR verlaagt de aanschaf-/kostprijs van gebouwen en machines (het z.g. "WIR-effect"). Deze werkwijze zal in 1986/87 worden verlaten in verband met de afschaffing van de negatieve WIR.

Tabel 1.1 geeft een verkorte balans voor de gemiddelde boerderij. De grond wordt gewaardeerd op basis van marktwaarde in onverpachte staat. Geen rekening wordt gehouden met waardeveran-

Tabel 1.1 Balans van het gemiddelde landbouwbedrijf (in gld.)

<u>Kapitaal</u>		<u>Vermogen</u>	
Grond in eigendom (13,4 ha)	454.300	Verpachtersverm.	389.300
Bedrijfsgebouwen in eigendom	175.300	Vreemd vermogen:	
Pachtersinvesteringen	10.500	lang	269.800
		kort	22.900
Totaal eigen grond en gebouwen	640.100	Totaal vreemd vermogen	292.700
Gepachte grond (11,0 ha) en gebouwen	389.300		
Dode inventaris	87.800	Eigen vermogen	826.600
Veestapel	139.700		
Ov. produktiemiddelen	24.600		
Liquiditeiten	97.600		
Langlopende vorderingen	16.900		
Overige bezittingen	112.600		
Balanstotaal	1.508.600	Balanstotaal	1.508.600
	=====		=====

Solvabiliteit: (eigen vermogen in % van balanstotaal excl. verpachtersvermogen): 74%

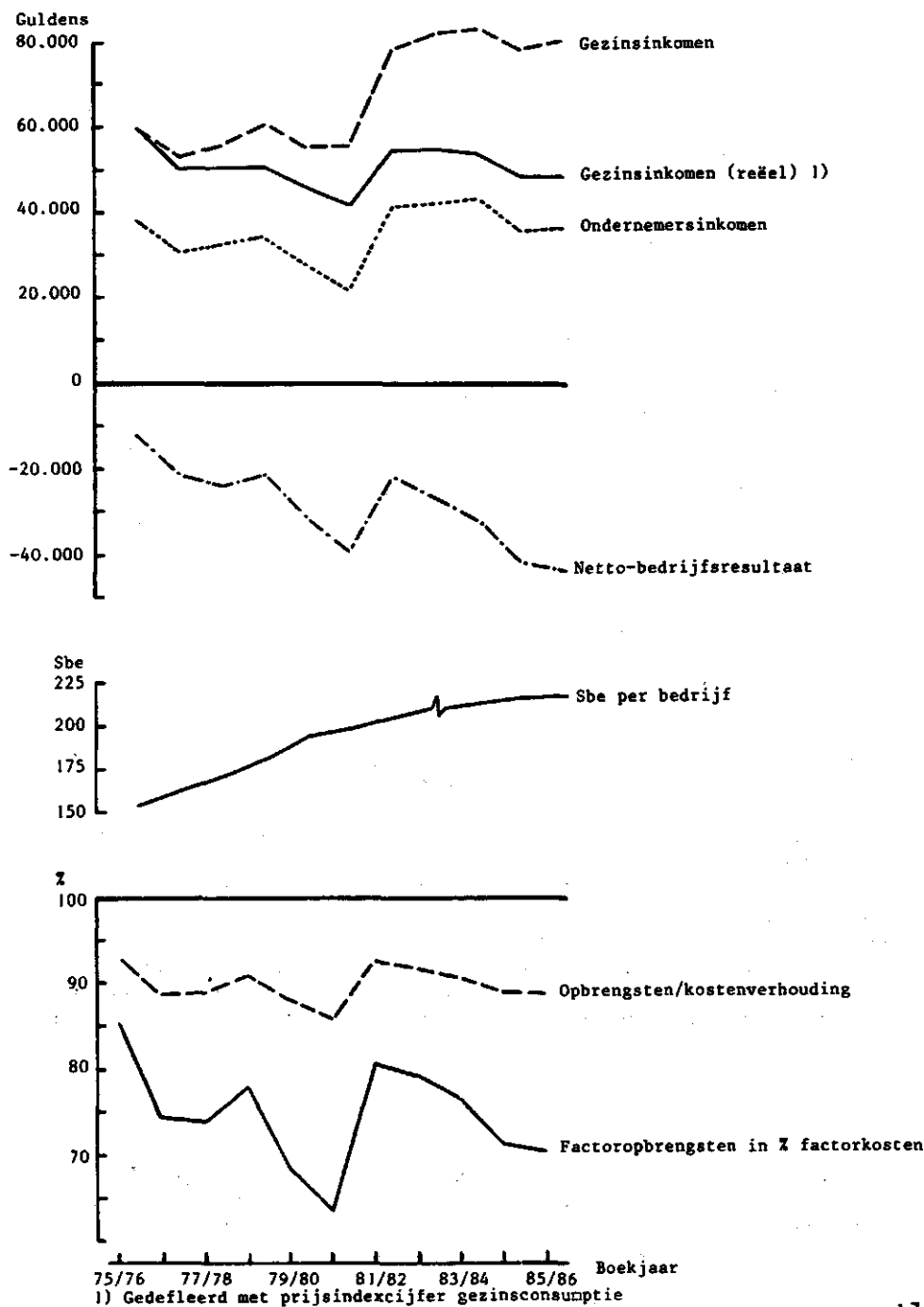
deringen als gevolg van de koppeling van melkquota aan de grond. Voor enkele bedrijven die tegen extra hoge prijzen grond met quotum hebben aangekocht is de overwaarde afgesplitst; deze zal over een lange periode worden afgeschreven. In de balans is ook het verpachtersvermogen opgenomen. Het woonhuis en de auto worden tot de overige bezittingen gerekend.

De rentabiliteit van het totale vermogen (bij volledige honorering van de in rekening gebrachte arbeidskosten) bedroeg -0,5% (was -0,4%). Door de aanwezigheid van vreemd vermogen, waarover 7,4% rente werd betaald, bedroeg de rentabiliteit van het eigen vermogen -3,3% (was -3,0%). Van het vreemd vermogen heeft 13% betrekking op leningen van familieleden, waarover 4,1% rente werd betaald. Over leningen van derden werd 7,9% rente betaald.

1.6 Meerjarige ontwikkeling

De in de voorgaande paragrafen besproken resultaten voor het gemiddelde bedrijf - die in de volgende hoofdstukken nader behandeld worden - kunnen geïnterpreteerd worden als onderdeel van een

Figuur 1.4 Ontwikkeling van bedrijfsresultaten en inkomen op de gemiddelde boerderij

meerjarige ontwikkeling. Figuur 1.4 geeft hiervan een beeld. Het in het bovenste deel van de figuur weergegeven gezinsinkomen lijkt een vrij positief beeld op te leveren: sinds 1975/76 steeg dit van nog geen f 60.000,- tot meer dan f 80.000,-. In reële termen - dat wil zeggen gecorrigeerd voor de inflatie met het CBS-prijsindexcijfer voor de gezinsconsumptie - komt het gezinsinkomen echter niet uit boven het niveau dat in de zeventiger jaren gerealiseerd werd. Bovendien werd het gezinsinkomen voor een toenemend deel verdiend door een hogere ingerekende arbeidsvergoeding voor meewerkende gezinsleden en hogere inkomsten van buiten het bedrijf. Het ondernemersinkomen toonde namelijk geen duidelijk opgaande lijn zoals bij het gezinsinkomen. Het netto-bedrijfsresultaat per bedrijf vertoonde in de periode 1975/76-1985/86 een dalende tendens. Het onderste deel van de grafiek geeft de rentabiliteitsituatie weer.

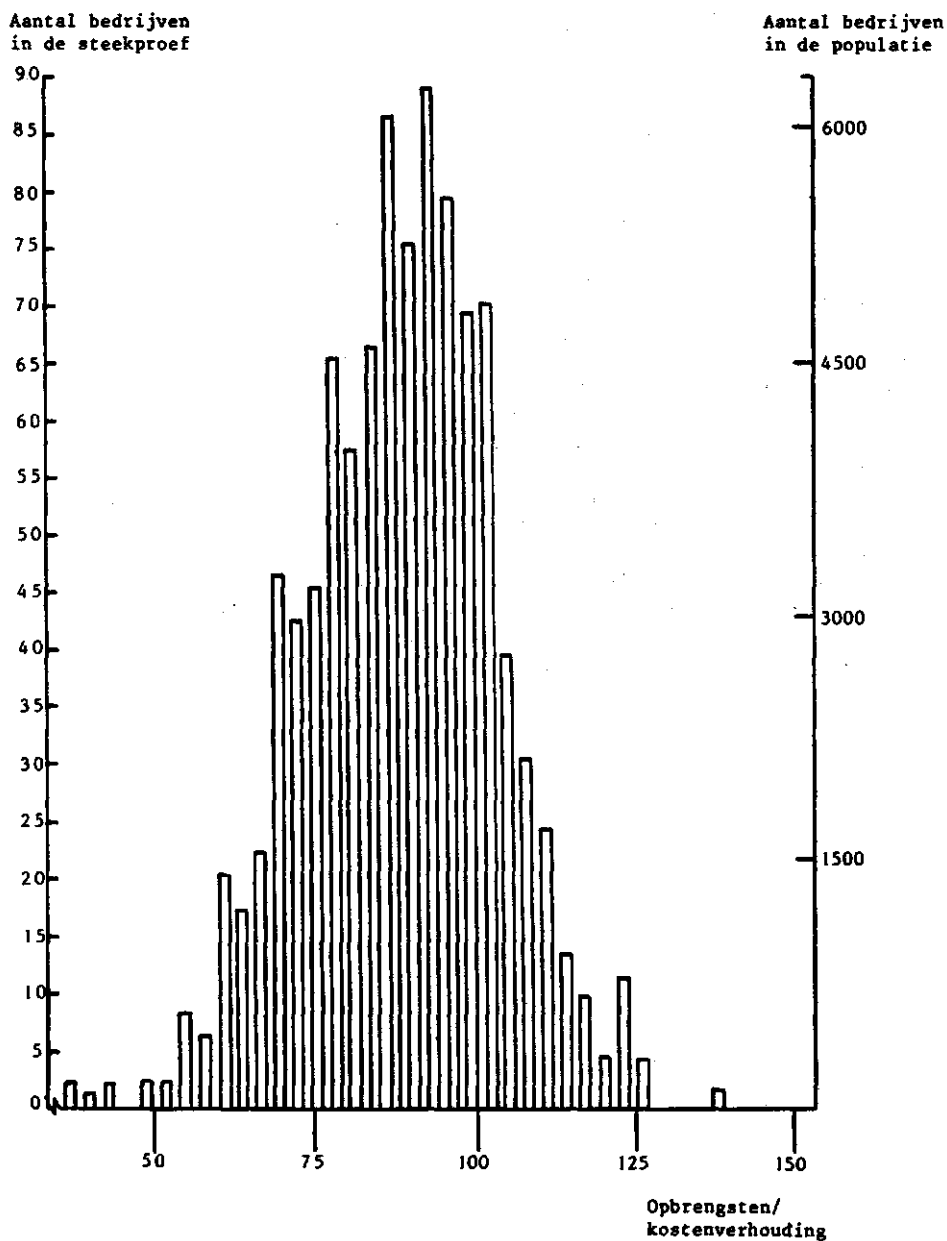
Zoals ook uit een aantal figuren in hoofdstuk 2 nog zal blijken, stijgen op de landbouwbedrijven de prijzen aan de inkoopkant in de regel sterker dan die aan de verkoopkant. Deze ruilvoetverslechtering wordt opgevangen door de produktiviteitsverbetering (hoeveelheden produkt ten opzichte van hoeveelheden produktiemiddelen). Deze wordt gerealiseerd door verbetering van de efficiëncy op de bedrijven en door verbetering van de kwaliteit van aangekochte produktiemiddelen. Deze bruto-produktiviteitsstijging wordt door de ruilvoetverslechtering dus doorgegeven aan de volgende schakels van de bedrijfskolom. Als gevolg van dit proces verandert de opbrengsten/kostenverhouding in de regel niet structureel. In figuur 1.4 blijkt dat deze al geruime tijd rond de 90% schommelt.

De verhouding tussen factoropbrengsten (netto-toegevoegde waarde) en factorkosten geeft aan in welke mate de ingecalculerde beloningsvoeten voor de primaire produktiefactoren worden gerealiseerd. Deze gerealiseerde beloningsgraad schommelt op het niveau van 70 à 80%, zij het met grotere uitslagen dan de opbrengsten/kostenverhouding. Door de toegenomen specialisatie en het grotere verbruik van non-factorkosten zoals kunstmest en krachtvoer zijn deze fluctuaties eerder groter dan kleiner geworden. Eén en ander betekent dat door de grotere non-factorinput en de smallere marges het inkomen in de afgelopen jaren op peil moest - en door de produktiviteitsstijging ook kon - worden gehouden onder invloed van de groei in produktie-omvang. De toename van het aantal sbe per bedrijf in figuur 1.4 brengt deze groei in beeld.

1.7 Spreiding

De werkelijkheid wijkt vaak af van het beeld dat geboden wordt door de gemiddelde situatie. Het in de vorige paragrafen geschetste beeld van de gemiddelde boerderij doet dan ook geen recht aan veranderde economische verhoudingen waarmee de land-

Figuur 1.5 Frequentieverdeling van bedrijven naar opbrengsten/
kostenverhouding, 1985/86

bouwbedrijven in 1985/86 geconfronteerd zijn. Weliswaar veranderden de opbrengsten/kostenverhouding en het inkomen in 1985/86 gemiddeld weinig maar dat wordt veroorzaakt doordat teruglopende resultaten in sommige bedrijfstypen gecompenseerd worden door betere resultaten in andere. De spreiding in resultaten is dus opnieuw groot. Figuur 1.5 geeft daarvan een beeld. Daarin is de spreiding weergegeven van de opbrengsten/kostenverhouding. Het (rekenkundig) gemiddelde van de opbrengsten/kostenverhouding van alle door het boekhoudnet gerepresenteerde bedrijven bedroeg 84%. Veelzeggender nog zijn de bedrijfsresultaten van de slechtste en de beste 20% van de bedrijven: het onderste kwintiel werd in 1985/86 geconfronteerd met opbrengsten die slechts 64% van de kosten dekten terwijl dit voor het bovenste kwintiel 104% bedroeg. In het voorgaande jaar waren deze percentages 63 respectievelijk 106 waaruit geconcludeerd kan worden dat de spreiding in het verslagjaar iets is afgenomen. Deze afname is grotendeels veroorzaakt doordat een aantal bedrijven de goede resultaten in het vorig boekjaar niet wisten te continueren. Slechts 15% van de bedrijven realiseerde in het verslagjaar een bedrijfsresultaat waarbij de kosten volledig door opbrengsten werden gedekt (1984/85: ook 15%).

Het beeld van de spreiding van het gezinsinkomen wijkt niet veel af van dat van het bedrijfsresultaat. Het onderste kwintiel behaalde in het verslagjaar een gezinsinkomen van gemiddeld f 17.500,-. Voor het bovenste kwintiel bedroeg dit f 169.600,-, ofwel bijna tien keer zoveel. De afstand tussen deze twee uiterste kwintielen (in dit rapport verder aangeduid met "range") bedroeg dus f 152.100,- (was: f 150.200,-).

2. Bedrijfsuitkomsten

2.1 Inleiding

Productie is rendabel wanneer de opbrengsten hoger zijn dan de kosten. In dit hoofdstuk wordt met behulp van de gegevens van het boekhoudnet nagegaan of op de landbouwbedrijven de produktie in 1985/86 rendabel is geweest. Daarnaast wordt bekeken welke factoren de rentabiliteit in belangrijke mate hebben beïnvloed. Centraal bij deze benadering staat het bedrijf; dit in tegenstelling tot de behandeling van de financiële positie, die op de ondernemer als persoon betrekking heeft.

De rentabiliteit wordt gemeten aan de hand van het netto-bedrijfsresultaat op pachtbasis. Het netto-bedrijfsresultaat is het verschil tussen opbrengsten en kosten, zowel betaald als berekend. Tot de berekende kosten behoren de ingecalculeerde kosten voor eigen arbeid en de kosten van vermogen en grond.

Tabel 2.1 Ontwikkeling van het netto-bedrijfsresultaat per bedrijf en de arbeidsopbrengst per ondernemer in gld. (pachtbasis)

	1982/83	1983/84	1984/85	1985/86
Bedr. met ten minste	76 sbe	79 sbe	79 sbe	79 sbe
Netto-bedrijfsresultaat				
Akkerbouw	- 100	+49900	-23400	-51000
Rundveehouderij	-33400	-47400	-49700	-46400
Gemengd met overwegend rundveehouderij	-42300	-61200	-66100	-65200
Gemengd met intensieve veehouderij	-23300	-44600	-21500	-21500
Arbeidsopbrengst per ondernemer				
Akkerbouw	46900	95900	29600	5800
Rundveehouderij	34000	24300	24400	31200
Gemengd met overwegend rundveehouderij	28200	14700	11900	14400
Gemengd met intensieve veehouderij	36500	20400	43100	47900

Tabel 2.1 geeft een samenvattend overzicht van de ontwikkeling van het netto-bedrijfsresultaat en de arbeidsopbrengst van de ondernemer van de belangrijkste bedrijfstypen. Vergelijking van arbeidsopbrengst en netto-bedrijfsresultaat leert dat deze twee zich in het algemeen in dezelfde richting bewegen. Alleen indien het aantal door de ondernemer gewerkte uren zich tegengesteld beweegt aan de ontwikkeling van het netto-bedrijfsresultaat, kunnen deze twee maatstaven uiteenlopen. Een voorbeeld daarvan is de rundveehouderij, waar de arbeidsopbrengst per ondernemer toenam, maar het netto-bedrijfsresultaat verslechterde door de hogere beloningsaanspraken voor de eigen arbeid.

Het netto-bedrijfsresultaat verslechterde in 1985/86 opnieuw sterk in de akkerbouw. Op de rundveehouderijbedrijven waren de resultaten enigszins in herstel. De gemengde bedrijven met intensieve veehouderij behaalden een zelfde resultaat als in 1984/85. De paragrafen 2.4 en volgende behandelen de bedrijfsuitkomsten uitputtender: niet alleen wordt een verdere indeling naar gebied en bedrijfssomvang gemaakt maar ook wordt ingegaan op de prijs- en volume-ontwikkeling die aan de kosten en opbrengsten ten grondslag liggen. Daaraan voorafgaand wordt in paragraaf 2.2 de prijsontwikkeling van enkele belangrijke kostensoorten besproken, gevolgd door een analyse van de bewerkingskosten (paragraaf 2.3).

2.2 Prijsontwikkeling van enkele kostensoorten

In deze paragraaf wordt aandacht besteed aan de prijsontwikkeling van de belangrijkste kostensoorten. Deze kosten: arbeid, werktuigen, loonwerk, meststoffen en grond en gebouwen komen in bijna alle bedrijfstakken voor en vormen op akkerbouwbedrijven ca. 75% van de totale kosten. Op veehouderijbedrijven is dit gedeelte kleiner omdat voederkosten op die bedrijven ook een belangrijke kostenpost vormen. De voederkosten worden vanwege hun specifieke karakter bij de behandeling van de afzonderlijke bedrijfstakken besproken. De cijfers in tabel 2.2 zijn ontleend aan de boekhoudingen van de grotere bedrijven.

De arbeidskosten stegen in 1985/86 van f 26,00 tot 27,85 per uur. Deze stijging werd niet alleen veroorzaakt door hogere lonen maar ook door arbeidstijdverkorting. De prijsstijging van de werktuigkosten werd afgeremd door de prijsdaling van brandstoffen en bleef daardoor beperkt tot 2,5%. Het werk door derden steeg ongeveer evenveel in prijs als het algemeen prijspeil. Meststoffen werden fors duurder, stikstof, de belangrijkste meststof, steeg zelfs ruim 11% in prijs.

De kosten van grond en gebouwen stegen met ruim 2%, voornamelijk als gevolg van de hogere pachtnormen. Hoewel de waardering van de moderne gebouwen naar eigendoms- en pachtbasis dezelfde is, zijn toch de grond en gebouwenkosten op eigendomsbasis nog aanmerkelijk hoger dan die op pachtbasis. In 1985/86 was het verschil voor grotere akkerbouwbedrijven f 407,- per

Tabel 2.2 Prijsontwikkeling van enige belangrijke produktiemiddelen (mutaties in % per jaar)

	Arb. per gew. uur	Werk- tui- gen 1)	Loon- werk	Meststoffen			Grond en geb. 2)	Ren- te 3)	Alg. prijs- peil 4)
				N.	P.	K.			
1965/66-70/71	11,1	5,9	4,5	-2,4	1,7	-0,8	6,2	7,0	4,8
1970/71-75/76	19,0	9,1	6,8	6,7	13,9	8,6	7,8	1,4	8,8
1975/76-80/81	6,5	6,1	6,6	4,0	-3,0	3,1	8,3	-1,3	5,9
1980/81-85/86	7,0	4,4	3,8	2,5	4,5	6,3	1,6	-1,5	3,8
1982/83	11,4	2,0	7,1	10,0	11,0	9,0	-1,6	-12,5	4,7
1983/84	4,6	4,2	4,1	-19,4	-11,1	1,6	1,6	0	3,0
1984/85	3,8	2,9	2,0	1,4	4,7	1,5	-0,2	-7,1	2,8
1985/86	7,1	2,5	1,6	11,4	7,5	5,7	2,1	0	1,8

1) Afschrijving, rente, onderhoud, brandstoffen en smeermiddelen.

2) Op pachtbasis en incl. kosten grond en gebouwen voor rekening van pachter (pachtersinvesteringen, onderhoudskosten).

3) Berekenende rentevoet volgens LEI-uitgangspunten.

4) Prijsindexcijfer kosten van levensonderhoud, bron CBS.

ha en voor grotere weldebedrijven f 498,- per ha. Deze verschillen zijn iets groter dan in het voorafgaande jaar. De rente bedroeg onveranderd 6,5%.

2.3 Bewerkingskosten

De kosten van arbeid, werktuigen en werk door derden vormen samen de bewerkingskosten. Deze kosten vormen op de gemiddelde boerderij ca. 40% van de totale kosten. Het volume van de bewerkingskosten is op korte termijn weinig aan verandering onderhevig. Onbeheersbare factoren (het weer) en factoren die op langere termijn beïnvloedbaar zijn (doelmatigheid van de gebouwen) zijn uiteraard van invloed op de hoogte van de bewerkingskosten.

Het aandeel van de bewerkingskosten in de totale kosten is op akkerbouwbedrijven groter dan op rundveehouderijbedrijven en intensieve veehouderijbedrijven. Dit komt doordat op veehouderijbedrijven voederaankopen en gebouwenkosten een grotere rol spelen dan op akkerbouwbedrijven.

De prijscomponent van de bewerkingskosten steeg in 1985/86 zowel op de akkerbouw als de rundveehouderijbedrijven gemiddeld ca 5%. Op de akkerbouw daalde het bewerkingsvolume. Gezien het feit dat het bewerkingsvolume in 1984/85 hoog was en 1985/86 de akkerbouw wat het weer betreft niet voor bijzondere problemen stelde, is deze vermindering niet verwonderlijk. De totale stij-

ging van de bewerkingskosten bleef daardoor beperkt tot ca. 1%. De rundveehouderijbedrijven bleken, ondanks de door de quotumregeling beperkte produktie-omvang, het bewerkingsvolume per ha met bijna 4% te kunnen verbeteren.

Tabel 2.3 Ontwikkeling van bewerkingskosten per bewerkingseenheid (mutaties in % per jaar)

	Akkerbouwbedrijven			Weide- en gemengde rundveehouderijbedrijven		
	prijs	volume	bedrag	prijs	volume	bedrag
1965/66-1970/71	+ 8,4	-5,5	+ 2,4	+ 9,6	-5,2	+ 3,9
1970/71-1975/76	+14,0	-4,4	+ 8,9	+16,4	-4,5	+11,2
1975/76-1980/81	+ 5,6	-1,8	+ 3,6	+ 6,0	-3,4	+ 2,4
1980/81-1985/86	+ 5,4	-2,8	+ 2,5	+ 6,2	-2,5	+ 3,6
1982/83	+ 7,4	-7,9	- 1,1	+ 8,8	-1,4	+ 7,3
1983/84	+ 4,2	-0,7	+ 3,4	+ 4,5	-2,2	+ 2,2
1984/85	+ 3,3	+1,6	+ 5,0	+ 3,5	-1,0	+ 2,5
1985/86	+ 4,5	-3,5	+ 0,8	+ 5,7	-3,8	+ 1,7

2.4 De rentabiliteit van de akkerbouwbedrijven

2.4.1 Prijzen en produktiviteit

Of de produktie op het akkerbouwbedrijf rendabel is wordt o.a. beïnvloed door het weer, de groei-omstandigheden en de prijzen van de produkten. De eerste twee factoren bepalen vooral de kg-opbrengsten. Voor een groot aantal produkten geldt een marktordening (granen, fabrieksaardappelen, suikerbieten en koolzaad) en is de prijs weinig afhankelijk van vraag en aanbod in een bepaald jaar. Van de produkten waar geen marktordening voor geldt kan de prijs sterk variëren. Consumptie-aardappelen, pootaardappelen en uien zijn de belangrijkste gewassen in deze groep vrije produkten. De prijzen van deze produkten worden sterk beïnvloed door de kg-opbrengsten en de prijselasticiteit van de vraag.

Veel akkerbouwers behaalden in het jaar 1985/86 de slechtste bedrijfsresultaten die zij tot nu toe hebben meegemaakt. Het netto-bedrijfsresultaat liep gemiddeld f 27.600,- terug ten opzichte van het ook al teleurstellende jaar 1984/85. Dat resulteerde in een gemiddelde arbeidsopbrengst van nog geen f 6.000,-. Hoofdoorzaak van deze terugval is dat de prijzen van een aantal belangrijke produkten fors daalden. In het gebied met vrijwel uitsluitend marktordeningsprodukten en dus stabielere prijzen, n.l. de Veenkoloniën was de terugval dan ook veel geringer.

Tabel 2.4 Ontwikkeling van de kg-opbrengsten per ha van de belangrijkste akkerbouwgewassen (indexcijfers 1965/66 t/m 1970/71 = 100)

	Win- ter- tarwe	Zo- mer- gerst	Cons.- aard- app.	Poot- aard- app.	Fabr.- aard- app.	Sui- ker- bieten	Uien
1971/72-75/76	114	108	112	112	118	102	113
1976/77-80/81	128	116	114	103	102	106	110
1981/82-85/86	150	128	129	115	107	113	123
1976/77	120	117	105	110	94	112	63
1977/78	114	103	103	87	94	105	130
1978/79	143	120	120	103	105	106	128
1979/80	128	113	118	106	115	100	126
1980/81	134	125	123	109	100	109	102
1981/82	145	119	130	111	118	116	132
1982/83	159	150	134	121	104	131	142
1983/84	148	112	109	87	92	99	105
1984/85	164	131	136	126	112	115	117
1985/86	135	127	136	129	111	101	121
ton:							
1985/86	6,6	5,2	47,5	34,5	43,4	49,3	42,5

Tabel 2.5 Prijsontwikkeling van de belangrijkste akkerbouwgewassen (indexcijfers 1965/66 t/m 1970/71 = 100)

	Win- ter- tarwe	Zo- mer- gerst	Cons.- aard- app.	Poot- aard- app.	Fabr.- aard- app.	Suiker bieten (16%)	Uien
1971/72-75/76	114	123	146	159	113	134	143
1976/77-80/81	136	146	161	255	152	153	147
1981/82-85/86	148	171	187	228	184	177	134
1976/77	137	158	304	446	154	149	339
1977/78	134	140	93	266	149	143	33
1978/79	135	143	129	195	149	142	43
1979/80	135	141	129	188	151	152	130
1980/81	138	150	150	180	158	178	190
1981/82	148	170	201	193	172	162	134
1982/83	155	172	134	212	184	152	79
1983/84	157	187	369	348	193	197	309
1984/85	144	173	124	221	187	182	79
1985/86	138	153	106	164	183	190	67
gld. per 100/1000 kg:							
1985/86	49,50	50,15	14,45	36,45	14,20	131,80	10,40

De kg-opbrengsten lagen in 1985/86 gemiddeld op een normaal niveau maar er waren forse verschillen tussen de gewassen (tabel 2.4). De kg-opbrengsten van de belangrijkste marktordeningsprodukten granen en suikerbieten lagen beneden het normale niveau (wintertarwe -15%, suikerbieten -10%). De prijsdaling van wintertarwe werd grotendeels opgevangen door de prijsstijging van suikerbieten zodat de teruggelopen geldopbrengst van marktordeningsprodukten te wijten is aan de lagere kg-opbrengsten. De kg-opbrengsten van aardappelen lagen daarentegen boven het normale niveau. Dat gold vooral voor pootaardappelen (+15%). De grote Europese aardappeloogst zette de prijzen verder onder druk waardoor vooral de consumptie-aardappelprijzen tot een zeer laag niveau daalden. De lage opbrengstprijzen van pootaardappelen hebben ertoe geleid dat veel partijen bij de STOPA werden aangeboden om uit de markt te worden genomen. De STOPA werd hierdoor genoodzaakt de heffingen voor de volgende jaren fors te verhogen. De fabrieksaardappelen daalden slechts licht in prijs.

De bruto-productiviteit is in de kleigebieden ca. 4% teruggelopen. Dat was in het Noordelijk kleigebied vooral te verklaren uit een toegenomen input van produktiemiddelen en in de andere kleigebieden uit een lagere produktie per ha. In de Veenkoloniën is zowel het volume van de produktie als van de produktiemiddelen iets toegenomen waardoor per saldo het bruto-productiviteitsniveau slechts weinig veranderde.

De produktiemiddelen stegen, vooral door de duurdere arbeid en kunstmest, ca. 1,5% in prijs. Het lagere produktiviteitsniveau en de verslechtering van de ruilvoet zorgden voor een verdere daling van de opbrengsten/kostenverhouding. De opbrengsten per f 100 kosten bedroegen in 1985/86 op de grotere bedrijven in de kleigebieden gemiddeld f 83,-. Onder genormaliseerde omstandigheden zou dat f 101,- zijn geweest 1). In de Veenkoloniën lag het gerealiseerde cijfer op f 91,- tegenover f 96,- onder genormaliseerde omstandigheden.

In figuur 2.1 is de ontwikkeling van de bedrijfsresultaten op grotere akkerbouwbedrijven weergegeven waarbij de kosten per eenheid produkt in 1975/76 op 100 zijn gesteld (landelijk gemiddelde). Het verschil tussen kosten en opbrengsten per eenheid produkt geeft de ontwikkeling van het netto-bedrijfsresultaat per eenheid produkt aan. Het netto-bedrijfsresultaat was in 1985/86 op de grotere bedrijven negatief. Een negatief netto-bedrijfsresultaat is in de figuur gearceerd weergegeven. De resultaten van de afzonderlijke gebieden, zoals de Veenkoloniën, wijken uiteraad sterk af van de hier geschetste landelijke ontwikkeling. Voor individuele bedrijven geldt dat in nog sterkere mate.

1) Zie: Douma, B.E., en K.J. Poppe: Akkerbouw 1985, bedrijfseconomische beschouwingen; Den Haag, LEI, 1987, PR 5-85.

Tabel 2.6 Ontwikkeling prijzen en produktiviteit op grotere akkerbouwbedrijven (in % per jaar)

	Opbr. prijzen p.eenh. produkt	Prijzen produk- tiemid- middelen	Bruto- produk- tivi- teit 1)	Prod.- kosten p.eenh. produkt	Opbr./- kosten verhou- ding
Landelijk gemiddelde (incl. Veenkoloniën)					
1965/66-1970/71	- 0,8	+ 5,8	+ 4,8	+ 1,0	- 1,8
1970/71-1975/76	+13,7	+10,9	+ 0,2	+10,7	+ 2,7
1975/76-1980/81	- 2,1	+ 5,2	+ 2,9	+ 2,2	- 4,2
1980/81-1985/86	- 0,7	+ 4,4	+ 1,1	+ 3,2	- 3,8
1982/83	- 4,9	+ 5,4	+ 8,1	- 2,5	- 2,5
1983/84	+51,4	+ 2,6	-17,9	+25,0	+21,1
1984/85	-30,3	+ 5,1	+14,3	- 8,1	-24,2
1985/86	- 7,7	+ 1,4	- 3,2	+ 4,8	-11,9
Veenkoloniën					
1965/66-1970/71	+ 0,7	+ 5,9	+ 7,1	- 1,1	+ 1,8
1970/71-1975/76	+ 6,5	+10,6	+ 1,4	+ 9,2	- 2,5
1975/76-1980/81	+ 3,1	+ 5,7	+ 0,5	+ 5,1	- 1,9
1980/81-1985/86	+ 2,6	+ 4,0	+ 1,5	+ 2,8	+ 1,4
1982/83	+ 3,6	+ 5,8	+ 0,6	+ 5,1	- 1,4
1983/84	+14,0	+ 1,6	-17,2	+22,7	- 7,1
1984/85	- 5,1	+ 2,8	+14,5	-10,2	+ 5,8
1985/86	- 1,4	+ 2,9	- 0,6	+ 3,5	- 4,8

- 1) De produktiviteitsontwikkeling is in de tabellen overeenkomstig de gebruikelijke wijze weergegeven als de toeneming van de hoeveelheden produkt per eenheid produktiemiddel en niet zoals in de figuren als de reciproque daarvan.

2.4.2 Bedrijfsresultaten

In absolute cijfers gezien is het netto-bedrijfsresultaat op de grotere akkerbouwbedrijven in 1985/86 met ruim f 31.000,- verder achteruitgegaan tot gemiddeld -f 58.000,- per bedrijf. In het Noordelijk- en Centraal kleigebied was zelfs de arbeidsopbrengst negatief. Dit houdt in dat verreweg de meeste ondernemers in deze gebieden geen enkele beloning ontvingen voor de geleverde arbeid en ook geen of slechts een gedeeltelijke beloning ontvingen voor het geïnvesteerde vermogen. Het Zuidwestelijk kleigebied en de Veenkoloniën kenden nog wel een positieve arbeidsopbrengst per ondernemer. Ook de kleinere bedrijven moesten genoeg nemen met een slecht bedrijfsresultaat waardoor er geen of slechts een geringe arbeidsopbrengst resteerde.

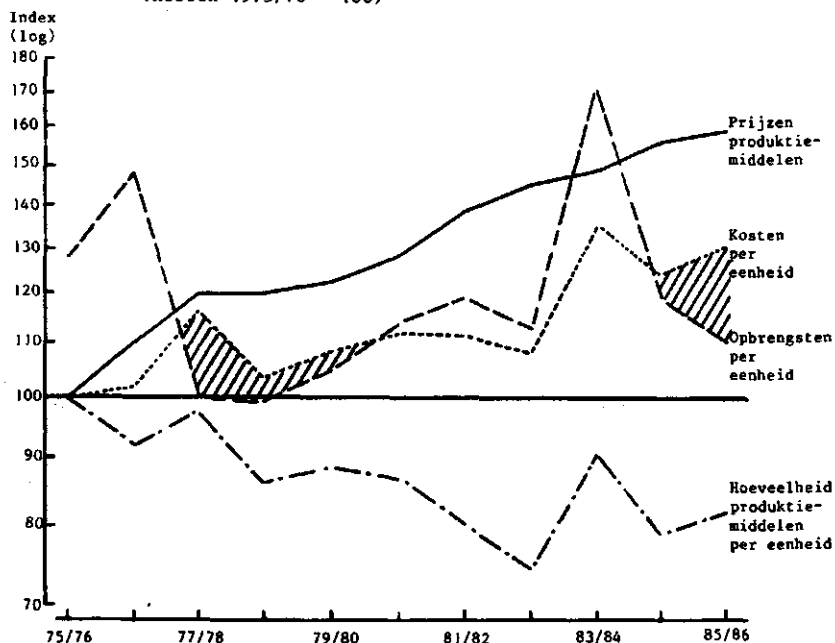
Tabel 2.7 Netto-bedrijfsresultaat in gld. per bedrijf
(pachtbasis)

	1982/83	1983/84	1984/85	1985/86
Grotere bedrijven, omvang in sbe	153 en meer	158 en meer	158 en meer	158 en meer
Akkerbouw				
Noordelijk Kleigebied	19000	20000	-23150	-89700
Veenkol.+Nrd.Zandgeb.	- 6300	-28200	-12450	-28450
Centraal Kleigebied	25550	134800	-8150	-61050
Zuidwestelijk Kleigeb.	9200	129150	-20000	-52450
Nederland, totaal	10900	78050	-17200	-58900
Gemengd met over- wegend akkerbouw	-21850	2750	-26200	-80350
Kleinere bedrijven, omvang in sbe	minder dan 153	minder dan 158	minder dan 158	minder dan 158
Akkerbouw				
Kleigebieden	-26800	12550	-30300	-49700
Veenkol.+Nrd.Zandgeb.	-30850	-45750	-47150	-41000
Nederland, totaal	-25350	- 4650	-36100	-45500

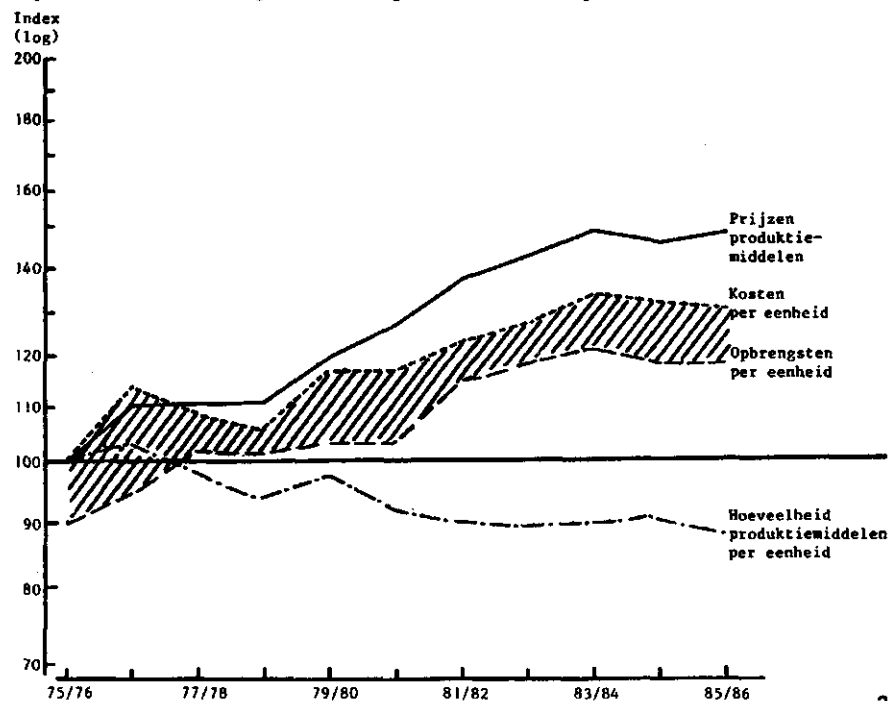
Naast de gemiddelde situatie is het ook van belang kennis te nemen van de spreiding rond het gemiddelde. Om daarvan een aansprekend beeld te geven, kan gebruik gemaakt worden van het verschil in bedrijfsuitkomsten tussen de bedrijven met de hoogste c.q. laagste resultaten. Bij een opbrengsten/kostenverhouding van 81% voor het gemiddelde van alle akkerbouwbedrijven werd op de onderste 20% van de bedrijven slechts 62% van de kosten goedge maakt door opbrengsten, tegenover exact 100% op de bovenste 20%. Op de onderste 20% van de bedrijven liep de opbrengsten/kostenverhouding niet verder terug in vergelijking met het jaar daarvoor, maar op de bovenste 20% bedroeg genoemde verhouding in 1984/85 nog 114%.

Evenals in voorgaande jaren was de spreiding in de klei-akkerbouw groter dan in de Veenkoloniale akkerbouw. Bij een bedrijfsresultaat in de klei-akkerbouw van gemiddeld -f 58.900,- behaalde het onderste kwintiel een bedrijfsresultaat van -f 133.500,- tegenover het bovenste kwintiel -f 3.700,-. Dit verschil van bijna f 130.000,- was in het verslagjaar iets kleiner dan het vorige jaar het geval was. Hoewel het bedrijfsresultaat op 93% van de klei-akkerbouwbedrijven negatief was, wist nog 17%

Figuur 2.1 Ontwikkeling resultaten grotere akkerbouwbedrijven
(kosten 1975/76 = 100)

Figuur 2.2 Ontwikkeling resultaten grotere weidebedrijven (kosten 1975/76 = 100)

van de ondernemers zich te verbeteren ten opzichte van 1984/85. Ook in de Veenkoloniën behaalden veel (88%) ondernemers een negatief bedrijfsresultaat. De spreiding in de uitkomsten werd echter opnieuw iets kleiner, de range nam namelijk af tot f 98.000,-.

2.5 Rentabiliteit van de weidebedrijven

2.5.1 Prijzen en produktiviteit

De weg van het zuinige voederbeleid die de veehouders in het eerste "superheffingsjaar" waren ingeslagen is in het verslagjaar 1985/86 verlaten. De lage krachtvoederprijzen lieten ruime voedergiften per koe toe. Het streven was het melkquotum te benutten met zo weinig mogelijk melkkoeien. Bij een ruim 5% hogere krachtvoedergift en een goede kwaliteit ruwvoeder produceerde een koe bijna 5% meer melk (tabel 2.8). De vermindering van de veebezetting bleef hier echter bij achter met als gevolg dat per ha grasland en voedergewassen 2% meer melk werd geproduceerd. Gemiddeld werd op de grotere bedrijven 1,8% meer melk aan de fabriek afgeleverd dan op grond van het quotum verwacht mocht worden 1984/85: 0,9%. Het landelijk melkquotum was overigens 1% lager dan in 1984/85.

De krachtvoederprijzen (tabel 2.9) daalden opnieuw sterk (-6,5%) in verband met de lagere grondstoffenprijzen en de gunstige dollarkoers. De ruwvoederprijzen bleven echter verrassend hoog.

Dankzij de hogere vet- en eiwitgehalten in de melk (resp. +0,06% en +0,02%) vertoonden de uitbetaalde netto-melkprijzen een lichte verbetering. Bij gelijke gehalten bleven de melkprijzen echter vrijwel onveranderd. De prijsverhouding tussen melk en krachtvoer verbeterde aanmerkelijk.

De uit de produktie genomen melkkoeien konden tegen hogere prijzen worden afgezet. De markt voor nuchtere kalveren werd door de afnemende melkveestapel steeds krappere, waardoor de prijzen tot ongekende hoogte opliepen (+12%).

De ontwikkeling in de resultaten is samengevat terug te vinden in tabel 2.10 en figuur 2.2. De prijzen van de produkten stegen gemiddeld met 0,4%, die van de produktiemiddelen met 2,0%. Duurder werden vooral arbeid (+7,1%) en stikstofmeststoffen (+12%); goedkoper werd krachtvoer. De produktiviteitsontwikkeling herstelde zich krachtig (+3,3%) na twee ongunstige jaren. De achterstand die ten opzichte van de normale trend in het produktiviteitsniveau was ontstaan is hierdoor gedeeltelijk ingelopen. Dit betekende dat de opbrengsten/kostenverhouding zich toch nog in positieve zin kon ontwikkelen.

Tabel 2.8 Gemiddelde procentuele verandering per jaar in krachtvoederverbruik, stikstofverbruik en melkproductie (weide- en gemengde bedrijven)

	Kg krachtvoer per koe	Kg N per ha	Kg melk per koe	Koeien per ha	Kg melk per ha
1965/66-1970/71	+ 2,5	+ 6,0	+ 1,5	+ 2,0	+ 3,5
1970/71-1975/76	+ 8,1	+ 2,6	+ 2,1	+ 3,5	+ 5,7
1975/76-1980/81	+ 2,7	+ 4,5	+ 1,6	+ 3,9	+ 5,6
1980/81-1985/86	+ 1,5	+ 1,5	+ 1,5	- 0,7	+ 0,8
1982/83	+ 1,9	- 1,1	+ 2,6	+ 3,3	+ 6,0
1983/84	+ 5,6	- 3,2	- 0,9	+ 1,4	+ 0,4
1984/85	- 5,5	+ 6,8	+ 0,1	- 7,4	- 7,3
1985/86	+ 5,3	+ 3,3	+ 4,9	- 2,6	+ 2,1
kg resp. aantallen:					
1985/86	2270	371	5820	2,22	12905

Tabel 2.9 Prijsontwikkeling van krachtvoeder, melk, en vee in de melkveehouderij in indexcijfers (1970/71 = 100)

	Krachtvoeder	Melk	Prijsverhouding melk/krachtvoer	Melk-koeien	Nuchtere kalveren
1971/72-75/76	106	121	120	133	152
1976/77-80/81	121	154	135	158	195
1981/82-85/86	139	183	139	174	216
1976/77	128	145	119	145	173
1977/78	116	156	141	163	207
1978/79	107	154	152	165	223
1979/80	126	158	132	161	208
1980/81	129	159	130	157	165
1981/82	138	177	135	180	206
1982/83	139	183	138	186	222
1983/84	155	188	127	175	209
1984/85	135	183	143	160	208
1985/86	126	183	152	168	234
gld. per 100 kg, resp. per stuk					
1985/86	47,65	72,55 1)		1700	419

1) Bij werkelijk vet- en eiwitgehalte en na aftrek van superheffing: f 75,45.

Tabel 2.10 Ontwikkeling prijzen en produktiviteit op grotere weidebedrijven (in % per jaar)

	Opbrengst prijzen per eenh. produkt	Prijzen produktie- middelen	Bruto- produk- tiviteit	Produktie- kosten per eenheid produkt	Opbreng- sten/ kosten- verhou- ding
1965/66-70/71	+ 2,3	+ 5,9	+ 2,2	+ 3,6	- 1,2
1970/71-75/76	+ 6,6	+10,0	+ 2,0	+ 7,8	- 1,1
1975/76-80/81	+ 2,7	+ 4,8	+ 1,6	+ 3,1	- 0,5
1980/81-85/86	+ 2,8	+ 3,2	+ 1,1	+ 2,1	+ 0,7
1982/83	+ 3,5	+ 4,2	+ 1,0	+ 3,2	+ 0,3
1983/84	+ 1,7	+ 4,4	- 0,8	+ 5,2	- 3,3
1984/85	- 2,5	- 2,2	- 0,9	- 1,3	- 1,2
1985/86	+ 0,4	+ 2,0	+ 3,3	- 1,3	+ 1,7

2.5.2 De bedrijfsresultaten

Zoals de ontwikkeling van de opbrengsten/kostenverhouding al aangaf is het netto-bedrijfsresultaat in de melkveehouderij gemiddeld gezien verbeterd. Uit tabel 2.11 valt af te leiden dat het bedrijfsresultaat op de grotere weidebedrijven gemiddeld ruim f 5.000,- hoger lag dan in 1984/85. Deze verbetering deed zich in de meeste gebieden voor. Op de kleinere bedrijven daarentegen kwam het bedrijfsresultaat iets ongunstiger uit dan in het voorgaande jaar. Dit gold met name voor de kleinere weidebedrijven in de Klei- en Veengebieden. Absoluut gezien liggen de resultaten op de kleinere bedrijven op een aanmerkelijk lager niveau dan op de grotere bedrijven. Dit verschil wordt zowel verklaard uit een lager saldo per produktie-eenheid als uit een lagere produktie-omvang per man.

Indien het bedrijfsresultaat wordt omgerekend naar arbeidsopbrengst per ondernemer dan bedroeg dat op de grotere bedrijven gemiddeld f 42.000,- en op de kleinere f 9.000,-. Op de grotere bedrijven werd 91% van de kosten gedekt door opbrengsten en op de kleinere bedrijven 72%.

De spreiding in bedrijfsresultaat is groot. Van de grotere bedrijven behaalde slechts 17% een positief bedrijfsresultaat. Van de kleinere bedrijven verkreeg minder dan 1% voldoende opbrengsten om de kosten te dekken.

Het gemiddelde resultaat in het onderste kwintiel (de slechtste 20% van alle bedrijven) was f 112.000,- lager dan in het bovenste kwintiel. Deze range bedroeg in 1984/85 f 104.000,-. Het gemiddelde netto-bedrijfsresultaat in het onderste kwintiel bedroeg -f 97.000,-.

Ondanks de gemiddelde verbetering van de bedrijfsresultaten in 1985/86 scoorde 49% van de ondernemers een slechter resultaat dan in het jaar daarvoor.

Tabel 2.11 Netto-bedrijfsresultaat in gld. per bedrijf
(pachtbasis)

	1982/83	1983/84	1984/85	1985/86
Grotere bedrijven, omvang in sbe	153 en meer	158 en meer	158 en meer	158 en meer
Weide				
Noordelijk Kleiweidegeb.	-22700	-44500	-42400	-27000
Noordelijk Veenweidegeb.	-27700	-30750	-19350	-31350
Westelijk Weidegebied	-34750	-57100	-52900	-44000
Noordelijk Zandgebied	-28000	-39700	-34900	-34700
Oost.- en Centr. Zandgeb.	-30200	-40600	-45000	-41550
Zuidelijk Zandgebied	- 5350	-20250	-47800	-40800
Nederland, totaal	-23300	-38900	-42800	-37450
Gemengd overw. rundvee	-35750	-60000	-67950	-62050
Kleinere bedrijven, omvang in sbe	minder dan 153	minder dan 158	minder dan 158	minder dan 158
Weide				
Klei- en Veengebieden	-54000	-67700	-60500	-66850
Zandgebieden	-46950	-56600	-59100	-57950
Nederland, totaal	-49950	-61600	-60650	-62450
Gemengd overw. rundvee	-54600	-62550	-68650	-70150

2.6 Rentabiliteit van de intensieve veehouderij

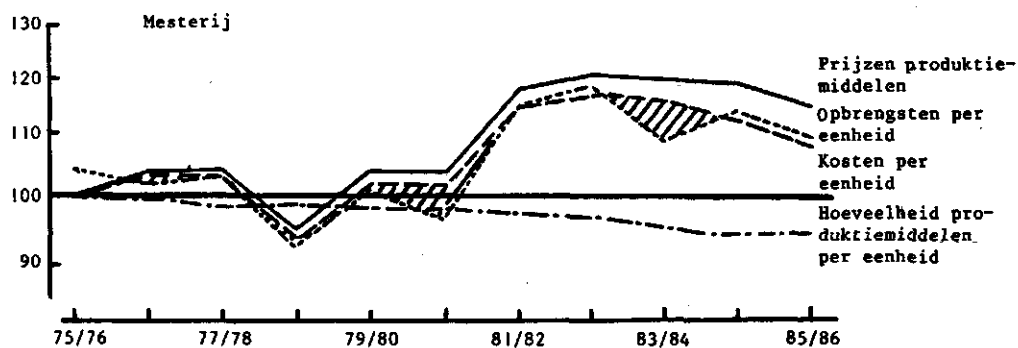
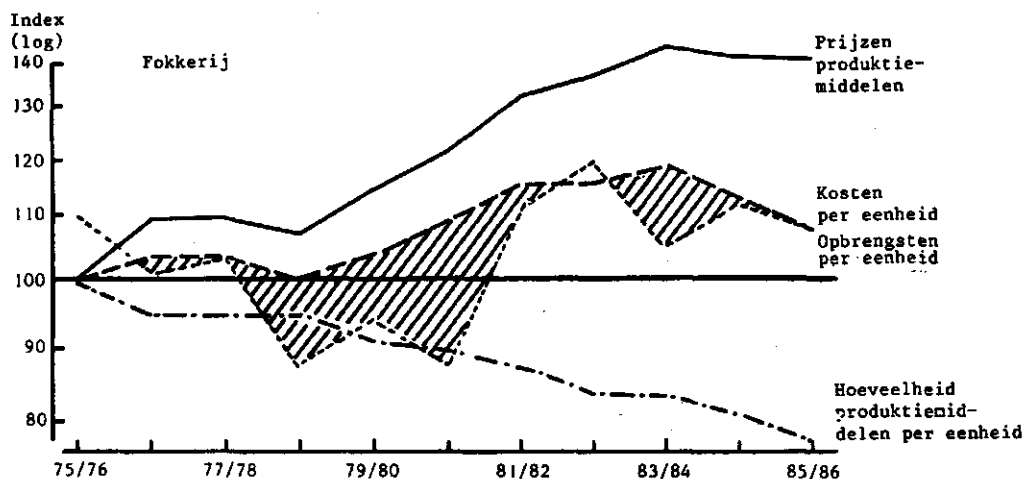
2.6.1 Varkenshouderij

Voor de varkenshouderij was het verslagjaar 1985/86 opnieuw een goed jaar te noemen. De opbrengsten/kostenverhouding verbeterde voor de fokkerij met een procentpunt tot 100% en bleef voor de mesterij onveranderd op 101%. Achtergrond van deze goede bedrijfsresultaten is een produktiviteitsverbetering in de fokkerij (+4%) en bovenal een daling van de voederprijzen. De voeder-

Tabel 2.12 Kengetallen van de ontwikkeling in de varkenshouderij

Fokkerij	Per fokzeug per jaar				Prijs kracht- voeder	Opbr. prijs per big
	op- breng- sten	kosten (excl. arb.)	arb. opbr.	groot- gebr. biggen		
1966/67-1970/71	1383	997	386	15,2	39,60	78
1971/72-1975/76	1771	1289	482	15,4	47,60	100
1976/77-1980/81	1958	1654	304	15,8	55,90	107
1981/82-1985/86	2504	2023	481	17,2	65,10	127
1975/76	2067	1412	655	14,9	50,60	124
1976/77	2048	1623	425	15,4	56,80	113
1977/78	2080	1580	500	15,6	54,50	116
1978/79	1810	1570	240	15,6	50,70	100
1979/80	1996	1689	307	16,1	57,00	108
1980/81	1856	1806	50	16,3	60,50	99
1981/82	2378	1948	430	16,5	64,40	126
1982/83	2590	1951	639	16,8	64,60	135
1983/84	2320	2075	245	16,8	68,50	118
1984/85	2594	2081	513	17,9	66,00	127
1985/86	2636	2058	578	17,9	62,10	127
Mesterij	Per mestvarken per jaar			Voeder- verbr. per kg groei	Prijs kracht- voeder	Opbr. prijs p.kg gesl. gew.
	op- breng- sten	kosten (excl. arb.)	arb. opbr.			
1966/67-1970/71	557	508	49	3,55	38,70	2,84
1971/72-1975/76	705	648	57	3,48	45,80	3,33
1976/77-1980/81	799	764	35	3,40	53,70	3,63
1981/82-1985/86	971	914	57	3,20	61,30	4,15
1975/76	816	732	84	3,44	48,30	3,85
1976/77	799	767	32	3,44	54,80	3,73
1977/78	828	777	51	3,43	53,10	3,79
1978/79	745	706	39	3,38	48,50	3,38
1979/80	829	788	41	3,38	54,80	3,69
1980/81	791	780	11	3,37	57,40	3,54
1981/82	960	898	62	3,30	61,20	4,22
1982/83	982	913	69	3,24	60,80	4,33
1983/84	939	925	14	3,21	65,50	3,99
1984/85	1003	932	71	3,14	62,10	4,18
1985/86	973	903	70	3,12	56,80	4,01

Figuur 2.3 Ontwikkeling resultaten varkenshouderij(kosten 1975/76=100)

prijzen, die begin 1984 tot een ongekend hoog niveau waren opgelopen, zijn daarna vrijwel onafgebroken gedaald. Op boekjaarbasis leidde dit tot 6% (fokkerij) c.q. 8,5% (mesterij) lagere prijzen dan in 1984/85 het geval was. Tot begin 1986 bleven de opbrengstprijzen van varkensvlees en biggen vrij hoog. Daarna gleden zij af naar een aanmerkelijk lager niveau. De opbrengstprijzen van biggen konden zich gemiddeld nog handhaven op het niveau van het voorgaande jaar. In de mestvarkensector leidde dat echter tot een teruggang in de opbrengstprijzen (-4%). Deze ontwikkeling resulteerde in een arbeidsopbrengst per dier die voor de mesterij gelijk bleef en voor de fokkerij wederom een verbetering gaf te zien. De ontwikkeling van de resultaten in de varkenshouderij is weergegeven in tabel 2.12 en figuur 2.3.

In de produktiestructuur van bedrijven met varkens nam het aantal vermeerderingsbedrijven af, terwijl het aantal geïntegreerde bedrijven en gespecialiseerde mestvarkensbedrijven is uitgebreid. De varkenstapel nam in Nederland sterker toe (+11%) dan in de EG. Ook in Denemarken was sprake van een grote uitbreiding van de varkenstapel. In de EG nam de varkensvleesconsumptie in 1985 met ruim 1% toe. Niettemin ligt de produktie van varkensvlees in de EG al enige jaren boven het consumptieniveau. In 1985 lag de zelfvoorzieningsgraad in de EG op 102%.

2.6.2 Pluimveehouderij

De bedrijfsuitkomsten in de pluimveehouderij zijn weergegeven in tabel 2.13. Dat de resultaten in de leghennenhouderij in 1985/86 niet verder verslechterd zijn was geheel te danken aan de sterke daling van de voederprijzen (-9%). De eierprijzen daalden opnieuw fors (-7%).

Terwijl de vraag naar eieren (vooral van buiten de EG) sterk verminderde paste de produktie zich slechts moeizaam hierbij aan. Nederland heeft een deel van zijn uitvoer (ca. 60% van de produktie) moeten overhevelen van derde landen naar de EG, waar nieuwe afnemers werden gevonden in België en het Verenigd Koninkrijk. Omdat er een produktie-overschot is in de EG ging dit ten koste van de prijsvorming. Een lichtpuntje is het toenemende marktaandeel van Nederland in West-Duitsland, de grootste eierimporteur binnen de EG. Het eierverbruik in de EG blijft vrij constant op ca. 244 eieren per hoofd van de bevolking.

Door de oververzadigde markt lopen de bedrijfsuitkomsten in de leghennenhouderij trendmatig achteruit. In 1985/86 werd 92% van de kosten goedge maakt door opbrengsten. In de periode 1981/82-1985/86 was de gemiddelde arbeidsopbrengst slechts f 0,68 per hen per jaar tegenover f 2,57 in de vijfjaarlijkse periode daarvoor. De teleurstellende ontwikkeling in de bedrijfsresultaten wordt niet veroorzaakt door de volume-ontwikkeling op bedrijfsniveau. Sinds 1975/76 is de produktiviteit in de leghennenhouderij met 23% verbeterd; dat is meer dan in andere takken van landbouw. In figuur 2.4 zijn de ontwikkelingen in de pluimveehouderij grafisch weergegeven.

De bedrijfsresultaten in de slachtkuikenhoudery zijn in 1985/86 fors verbeterd waardoor na een aantal minder gunstige jaren de kosten (incl. arbeid) weer werden goedge maakt door de opbrengsten. Deze ontwikkeling is overwegend veroorzaakt door de prijsdaling van het slachtkuikenvoeder (-7%) waardoor de kosten met ruim 5% daalden. Ondanks de 3% lagere opbrengstprijzen kon de opbrengsten/kostenverhouding het omslagpunt van 100% overschrijden (1984/85: 98%). De bruto-productiviteitsverbetering bedroeg in verslagjaar 1985/86 1%.

De vermindering van het aantal slachtkuikenedrijven is vanaf 1985 omgezet in een toeneming. De produktie is t.o.v. 1985 met bijna 4% gestegen. Door de toegenomen consumptie per hoofd van de bevolking, tot bijna 11 kg, is de binnenlandse afzet van slachtkuikenvlees vergroot. Niettemin is de Nederlandse slachtkuikensektor sterk afhankelijk van de export naar EG-lidstaten en derde landen die meer dan de helft van de produktie bedraagt. De uitvoer van slachtkuikens naar derde landen is grotendeels weggevallen. In 1985 is de export naar de voornaamste afnemer van Nederlandse slachtkuikens, West-Duitsland, na de terugval in 1984 weer enigszins aangetrokken. Daarnaast kon de slachtkuikensektor gebruik maken van de grotere importbehoefte van het Verenigd Koninkrijk. Ofschoon het EG-verbruik gestaag toeneemt, blijft de produktiestijging daarbij weinig achter. De EG-zelfvoorzieningsgraad daalde in 1985 met 2 procentpunten tot 111%.

2.6.3 Vleesveehoudery

Na twee slechte jaren in de vleesstierenmestery zijn de resultaten in 1985/86 (november t/m oktober) verder teruggelopen. De arbeidsopbrengst kwam in deze sektor zelfs negatief uit. De oorzaak voor deze ontwikkeling moet worden gezocht in de lagere rundvleesprijzen (-8%) en de hoge prijzen van nuchtere kalveren. De daling van de voederprijzen (-6%) compenseerde bovenstaande ontwikkeling nog enigszins. Gezien de schaarste aan nuchtere kalveren (afnemende melkveestapel) is ook voor de naaste toekomst geen daling van de prijs van het uitgangsmateriaal te verwachten. De tendens is in de melkveehoudery bovendien nog meer het accent te leggen op de melkeigenschappen van de dieren dat betekent voor de stierenmester een extra krappe markt. Steeds meer uitgangsmateriaal wordt dan ook uit het buitenland ingevoerd. Dit zijn dikwijls iets oudere dieren ("starters") van vleesrassen of kruisingen met vleesrassen.

De steekproefopzet van de kalvermestery is met ingang van 1984/85 gewijzigd. Ook het aantal beschikbare bedrijven is toegenomen. Naast de steekproef uit de door derden bijgehouden administraties met contractproduktie hebben de bedrijfsuitkomsten betrekking op de LEI-deelboekhouding van "eigenrisico" kalvermesters.

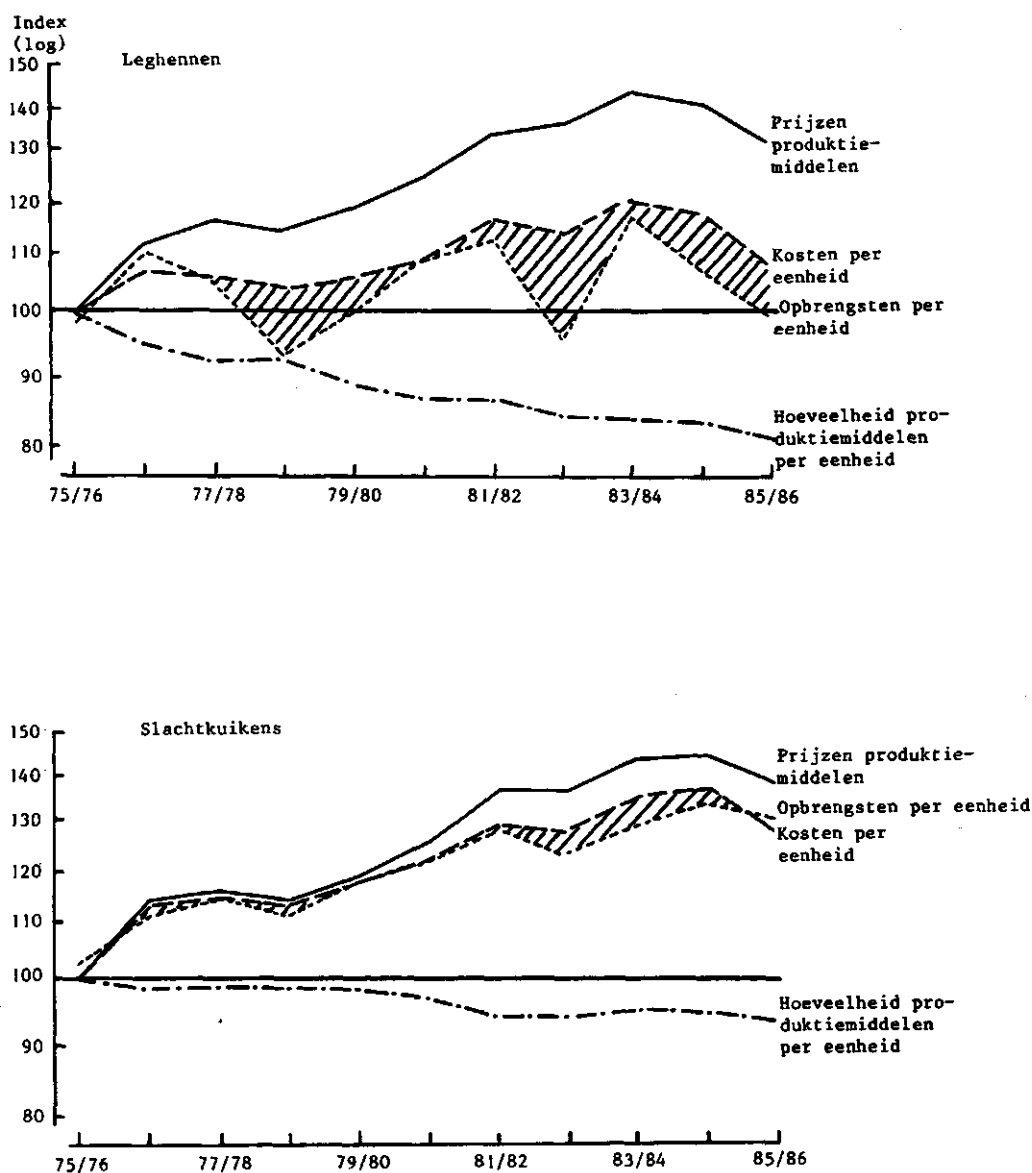
Tabel 2.13 Kengetallen van de ontwikkeling in de pluimveehouderij

Leghennen op batterij- bedrijven	Per leghen per jaar			Voeder- prijs	Eier- pro- duk- tie p.hen	Eier- prijs
	op- breng- sten	kosten (excl. arb.)	arb. opbr.			
1966/67-1970/71	30,99	28,43	2,56	41,00	240	12,06
1971/72-1975/76	33,59	30,31	3,28	47,20	251	12,73
1976/77-1980/81	38,61	36,04	2,57	57,70	268	13,46
1981/82-1985/86	40,06	39,38	0,68	66,90	275	13,93
1975/76	32,92	30,26	2,66	49,60	258	12,63
1976/77	39,69	35,13	4,56	56,80	260	14,21
1977/78	40,68	37,32	3,36	57,50	271	13,69
1978/79	34,77	35,17	-0,40	55,20	270	12,18
1979/80	37,22	35,62	1,60	58,30	269	12,97
1980/81	40,71	36,97	3,74	60,70	271	14,26
1981/82	41,97	39,61	2,36	65,50	271	14,82
1982/83	35,78	38,55	-2,77	65,90	277	12,60
1983/84	44,29	41,32	2,97	70,90	272	15,42
1984/85	40,21	40,08	0,13	69,10	278	13,90
1985/86 1)	38,04	37,31	0,73	63,00	279	12,93

1) Voorlopijg.

Slachtkuikens	Per 1000 kg afgel.gew.			Voeder- prijs	Afleve- rings gewicht in gr.	Voeder- verbr. p.kg.af- lev.gew.
	op- breng- sten	kosten (excl. arb.)	arb. opbr.			
1966/67-1970/71	1596	1474	122	45,90	1325	2,15
1971/72-1975/76	1747	1638	109	55,60	1400	2,03
1976/77-1980/81	2038	1937	101	67,60	1520	2,02
1981/82-1985/86	2267	2187	80	79,10	1620	2,00
1975/76	1809	1664	145	56,30	1440	1,99
1976/77	1985	1891	94	66,20	1460	1,98
1977/78	2025	1923	102	67,40	1490	2,00
1978/79	1965	1888	77	65,00	1530	2,04
1979/80	2067	1952	115	68,50	1560	2,04
1980/81	2147	2029	118	70,80	1560	2,03
1981/82	2259	2144	115	77,30	1590	1,99
1982/83	2164	2121	43	76,40	1590	2,00
1983/84	2257	2245	12	82,20	1600	2,00
1984/85	2360	2276	84	83,00	1630	2,00
1985/86	2296	2150	146	76,80	1670	2,00

Figuur 2.4 Ontwikkeling resultaten pluimveehouderij (kosten 1975/76=100)

Tabel 2.14 Kongetallen van de ontwikkeling in de stieren- en kalvermesterij

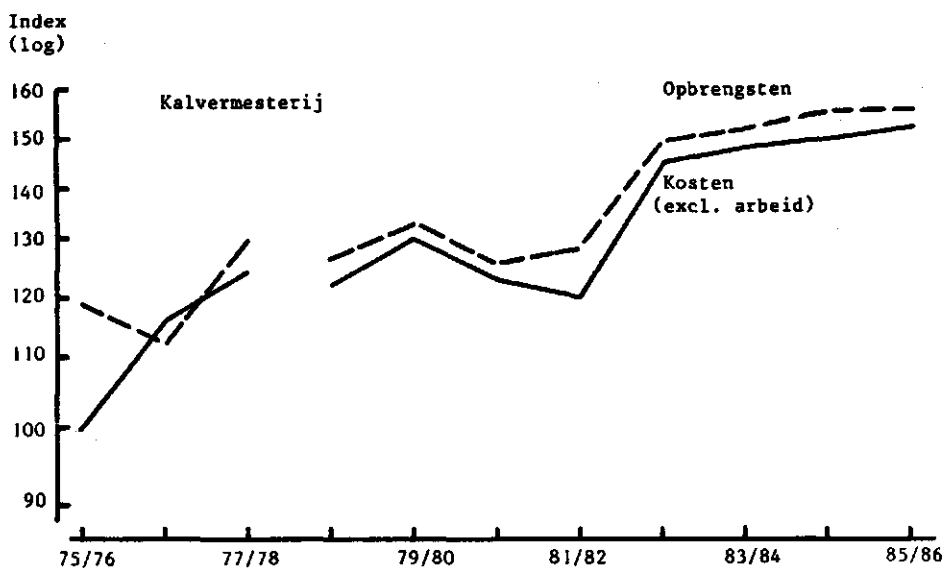
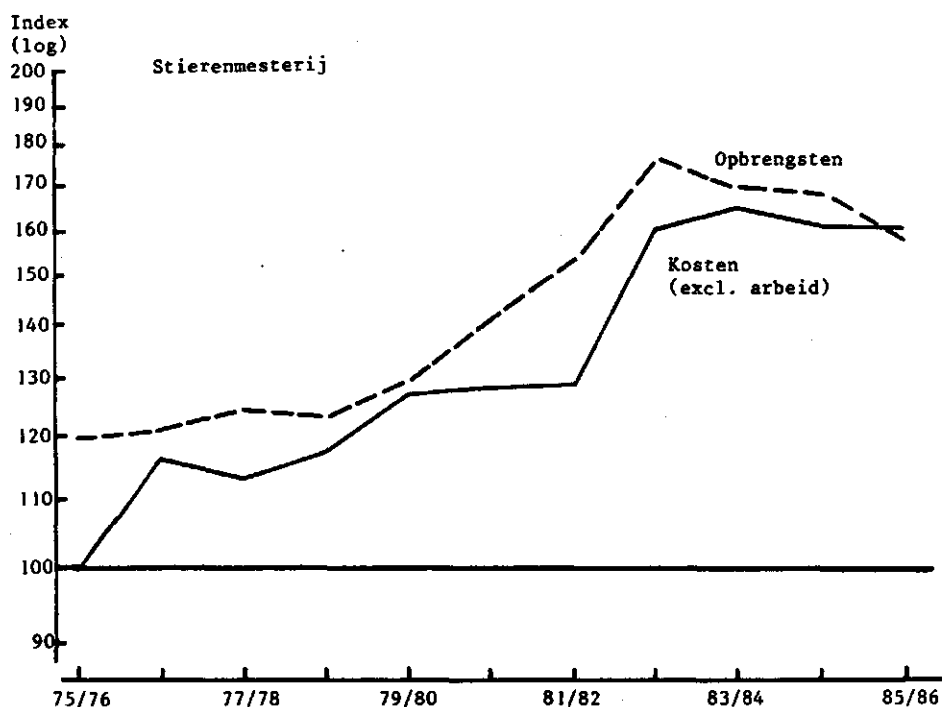
Stieren- mesterij	Per stier per jaar	Aankoop- bedrag	Aantal mest- dagen	Voeder- kosten per kg groei	Groei per dag in gr.	Geslacht gewicht in kg	Opbrengst prijs per kg geel. gewicht
	opbreng- sten	kosten (zonder arbeid)	opbrengst per kalf				
1966/67-70/71	920	846	74	236	495	1,62	274
1971/72-75/76	1417	1226	191	433	503	2,00	964
1976/77-80/81	1657	1565	92	600	505	2,28	992
1981/82-85/86	2146	2012	134	701	462	2,60	1048
1975/76	1546	1292	254	383	502	2,18	991
1976/77	1566	1508	58	547	515	2,35	977
1977/78	1610	1470	140	556	513	2,17	986
1978/79	1599	1523	76	630	525	2,21	970
1979/80	1681	1652	29	665	494	2,28	1014
1980/81	1828	1670	158	602	476	2,39	1011
1981/82	2002	1673	329	538	475	2,45	1020
1982/83	2293	2082	211	735	458	2,54	1041
1983/84	2202	2145	57	708	461	2,80	1036
1984/85	2174	2086	88	753	453	2,70	1064
1985/86	2058	2075	-17	771	461	2,51	1078

Kalver- mesterij	Per kalf per jaar 2)	Aankoop- bedrag	Aantal mest- dagen	Voeder- verbr. per kg groei	Eind- gewicht in kg	Voeder- prijs per kg	Opbrengst prijs per kg levend gewicht
	opbreng- sten	kosten (zonder arbeid)	opbrengst per kalf				
1966/67-70/71	1469	1389	80	229	125	1,62	159
1971/72-75/76	1894	1837	57	371	147	1,68	181
1975/76	2175	1823	352	321	147	1,67	182
1976/77	2065	2106	-41	441	149	1,69	189
1977/78	2370	2251	119	426	148	1,72	185
1978/79	2312	2228	84	479	155	1,76	192
1979/80	2450	2374	76	458	162	1,79	204
1980/81	2305	2233	72	418	164	1,76	209
1981/82	2348	2193	155	403	161	1,75	207
1982/83	2716	2636	80	525	166	1,77	214
1983/84	2771	2698	73	522	168	1,80	214
1984/85	2784	2696	88	507	172	1,81	216
1985/86 1)	2875	2783	92	530	176	1,84	218

1) Voorlopig

2) Tot en met 1977/78 op basis prijsopeil niet-gecontracteerde dieren; daarna alle dieren.

Figuur 2.5 Ontwikkeling resultaten rundveemesterij (kosten 1975/76=100)

De kalfsvleessector kan voor 1985/86 terugzien op een boekjaar met redelijke resultaten. Weliswaar stegen de produktiekosten door hogere prijzen voor nuchtere kalveren en kalvermelk (+4%), maar dat kon worden goedge maakt door een 5% hogere opbrengstprijis. Door het beperkte aanbod van goed uitgangsmateriaal zijn vooral in de zomermaanden van 1985 nuchtere kalveren aangekocht tegen hoge prijzen. De arbeidsopbrengst bleef ruim op peil. Dat was vooral te danken aan het stabiliserende effect van de vergoedingen bij de contractproduktie op de slechte uitkomsten van bedrijven die voor eigen risico mesten.

De presentatie van de rundveemesterij in figuur 2.5 wijkt af van die in de reeds besproken produktietakken omdat van de afgelopen jaren onvoldoende gegevens beschikbaar waren over het arbeidsverbruik. Het verschil tussen opbrengsten en kosten (excl. arbeid) geeft de ontwikkeling weer van de arbeidsopbrengst per dier per jaar. Dat zelfde geldt voor de schapenhouderij.

2.6.4 Schapenhouderij

In tabel 2.15 en figuur 2.6 zijn de bedrijfsresultaten in de schapenhouderij weergegeven. Bij de interpretatie dient in aanmerking genomen te worden dat het boekjaar van 1 november t/m 31 oktober loopt.

De EG ooiënpremie die sinds 1981/82 bestaat is in de resultaten opgenomen. De premie, die over een periode van april t/m maart loopt, is daarbij toegerekend aan het boekjaar dat 5 maanden eerder begint. Omdat de hoogte van de premie mede afhangt van de ontwikkeling op de schapenvleesmarkt heeft deze een sterk nivellerend effect op de arbeidsopbrengst.

Ondanks de premie is de schapenhouderij gemiddeld niet kostendekkend geweest.

Tabel 2.15 Kengetallen van de ontwikkeling in de schapenhouderij 1)

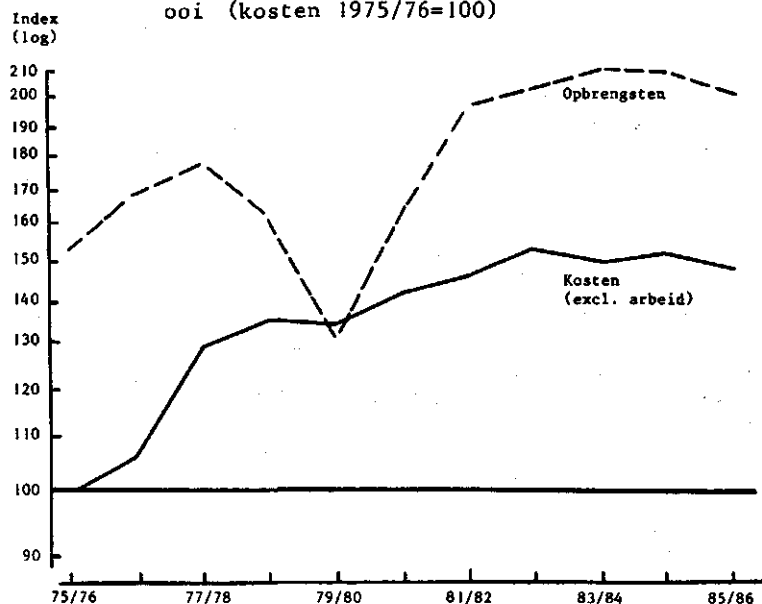
op- breng- sten 2)	Per toegelaten ooi					Levend Lamme- geboren ren- lam- sterf- meren te per 100 in % gedekte ooien	
	kosten (zonder arbeid)					per 100 gedekte ooien	in %
	kr.- voer- der	ruw- voer- der	ov. kos- ten	to- taal	arb.- opbr.		
1975/76	249	36	71	56	163	86	146
1976/77	275	34	80	60	174	101	150
1977/78	290	39	97	75	211	79	154
1978/79	265	45	98	77	220	45	151
1979/80	214	37	108	74	219	-5	149
1980/81	268	38	113	81	232	36	153
1981/82	320	43	114	81	238	82	150
1982/83	330	42	125	83	250	80	146
1983/84	342	42	121	81	244	98	152
1984/85	340	44	117	86	247	93	155
1985/86	327	47	114	81	242	85	153

1) Het boekjaar loopt van 1 november t/m 31 oktober.

2) Vanaf 1981/82 incl. de ooiënpremie.

Boekjaar 1981/82 f 37,-, 1982/83 f 55,-, 1983/84 f 38,-, 1984/85 f 32,- en 1985/86 f 47,-.

Figuur 2.6 Ontwikkeling resultaten schapenhouderij per toegelaten ooi (kosten 1975/76=100)

3. Financiële positie

3.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk zijn de bedrijfsuitkomsten van de verschillende bedrijfstypen behandeld. In dit hoofdstuk staat de financiële positie van de ondernemer als persoon centraal. De financiële positie zal vanuit de volgende gezichtspunten worden be-
zien:

- de inkomensvorming en -besteding;
- de ontwikkeling van de beschikbaar gekomen en aangewende financieringsmiddelen;
- de vermogenspositie.

De inkomens in de landbouw 1) zijn sterk afhankelijk van de jaarlijks wisselende bedrijfsuitkomsten. Daarom wordt bij de analyse van de inkomensvorming uitgegaan van het netto-bedrijfsresultaat, dat sterk bepalend is voor het niveau van de diverse inkomens (ondernemersinkomen, totaal gezinsinkomen, besteedbaar gezinsinkomen).

Evenals de inkomens fluctueren ook de besparingen met de bedrijfsuitkomsten. Verder worden de besparingen beïnvloed door de gezinsbestedingen en het betalen van belasting en sociale premies. Daarbij moet worden opgemerkt dat belastingbetalingen niet in dezelfde verhouding hoeven te fluctueren als het inkomen, omdat ze zowel betrekking hebben op de desbetreffende boekjaren als op voorafgaande jaren.

Een beeld van de besparingen wordt gegeven in tabel 3.1.

Tabel 3.1 Gemiddelde besparingen in guldens per bedrijf (tussen haakjes de SBE-ondergrens)

Bedrijfstype	1982/83 (76 sbe)	1983/84 (79 sbe)	1984/85 (79 sbe)	1985/86 (79 sbe)
Alle bedrijven	23500	20100	7400	10700
W.v. - akkerbouwbedrijven	15800	65800	-8200	-26800
- weidebedrijven	27000	16800	5100	14500
- gemengde bedrijven met overwegend rundvee	23500	7800	7600	10800
- gemengde bedrijven met intensieve veehouderij	22700	600	20600	28900

1) Zie voor de inkomens- en financieringsbegrippen hoofdstuk 1 (paragraaf 1.5)

Uit de tabel blijkt dat het verloop van de besparingen bij de diverse bedrijfstypen ongelijk is, daarbij in grote lijnen het verloop van de jaarlijkse bedrijfsuitkomsten volgend (zie tabel 2.1). Van de vier bedrijfstypen hebben de intensieve veehouderij-bedrijven zowel in 1984/85 als in 1985/86 het meeste gespaard. De ontsparingen op akkerbouwbedrijven zijn hiermee - vooral in 1985/86 - in schrille tegenstelling.

Evenals in voorgaande jaren blijken er ook in 1985/86 weer grote verschillen tussen de bedrijven te bestaan. Dit komt niet alleen tot uiting in de bedrijfsresultaten, maar ook in de inkomens.

Ter illustratie is in tabel 3.2 de spreiding van de inkomens van akkerbouwbedrijven en weidebedrijven weergegeven in kwintielen. Dit zijn vijf inkomensklassen met elk 20% van de bedrijven, die gerangschikt zijn naar hoogte van het inkomen. Voor elk kwintiel is het gemiddelde inkomen bepaald.

Tabel 3.2 Indeling van de bedrijven naar gezinsinkomen in 1985/86 (tussen haakjes: 1984/85)

	Akkerbouwbedrijven		Weidebedrijven	
1e kwintiel	f -11.000	(f 12.000)	f 29.000	(f 24.000)
2e kwintiel	f 30.000	(f 42.000)	f 54.000	(f 47.000)
3e kwintiel	f 46.000	(f 68.000)	f 76.000	(f 65.000)
4e kwintiel	f 68.000	(f 93.000)	f 102.000	(f 89.000)
5e kwintiel	f 123.000	(f 159.000)	f 156.000	(f 138.000)

Het blijkt dat in 1985/86 het gemiddeld gezinsinkomen van elk kwintiel op akkerbouwbedrijven lager en op weidebedrijven hoger is dan in 1984/85. Het verschil in gezinsinkomen tussen het eerste en laatste kwintiel is iets kleiner geworden op akkerbouwbedrijven (f 134.000,- ten opzichte van f 147.000,- in 1984/85) en iets groter op weidebedrijven (f 127.000,- ten opzichte van f 114.000,- in 1984/85).

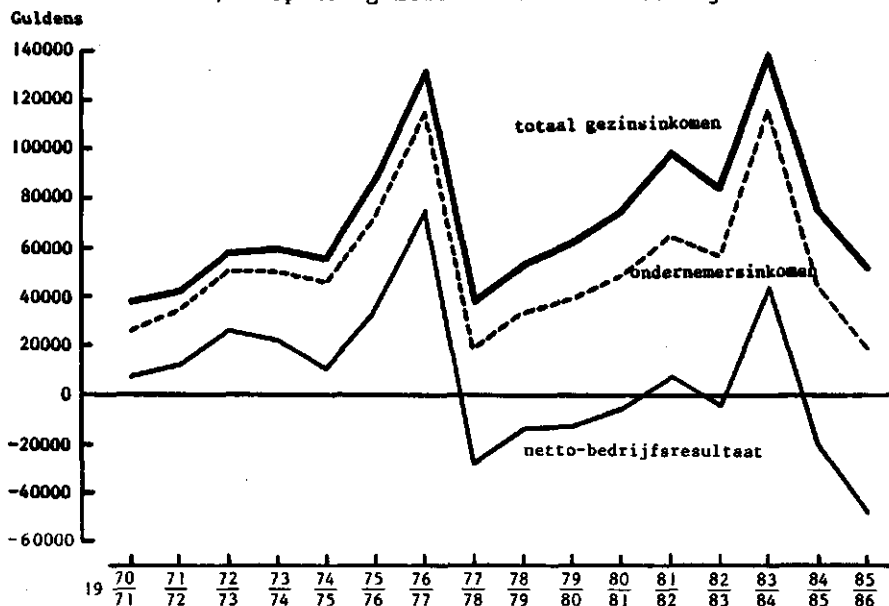
Nader onderzoek wees uit dat 10% van de akkerbouwers en 1% van de veehouders in 1985/86 een negatief gezinsinkomen had.

3.2 Inkomensvorming, inkomensbesteding en financiering van de belangrijkste bedrijfstypen

3.2.1 Akkerbouwbedrijven

Niet alleen tussen de bedrijven onderling, maar ook van jaar op jaar kunnen de bedrijfsresultaten en de inkomens grote verschillen vertonen. Figuur 3.1 geeft hiervan voor akkerbouwbedrijven een duidelijk beeld. Na het topjaar 1976/77 kwam er in

Figuur 3.1 Ontwikkeling van bedrijfsresultaten en inkomens vanaf 1970/71 op het gemiddelde akkerbouwbedrijf

1977/78 een dieptepunt. Daarna stegen de inkomens weer gedurende vier jaren om vervolgens na een daling in 1982/83 tot een nieuw hoogtepunt te stijgen in 1983/84. In 1984/85 trad een forse daling op die zich in 1985/86 voortzette. Het gemiddelde bedrijfsresultaat bleek in 1985/86 nog aanmerkelijk lager te zijn dan het dieptepunt van 1977/78.

Het ondernemersinkomen, dat in 1984/85 al was gedaald met f 67.000,-, daalde in 1985/86 nog eens met f 25.000,- (zie tabel 3.3) en bereikte daarmee het peil van 1977/78. Hierbij moet echter worden bedacht dat een gulden van 1985/86 maar een koopkracht heeft van 72 cent van de gulden in 1977/78, zodat reëel gezien, het ondernemersinkomen ook een nieuw dieptepunt bereikte.

De gezinsbestedingen waren in 1985/86 ruim f 1.000,- lager dan in 1984/85. Door de slechte bedrijfsuitkomsten van dit jaar en de nog hoge belastingbetalingen over de gunstige inkomens van twee jaar geleden werd er in 1985/86 bijna f 19.000,- meer ontspaard dan in 1984/85. De eigen financieringsmiddelen bestonden derhalve in 1985/86 alleen uit afschrijvingsbedragen en vermogensmutaties (waaronder aanspraken op WIR-premies). Om de investeringen te financieren moest veel worden geleend. Ook werd een fors beroep gedaan op de liquiditeiten. Overigens is in 1985/86 meer geïnvesteerd dan in 1984/85 (vooral in grond en gebouwen) waardoor in totaal meer financieringsmiddelen nodig waren. In de dode inventaris waren de investeringen lager en dat

Tabel 3.3 Inkomensvorming, inkomensbesteding en financiering vanaf 1982/83 op akkerbouwbedrijven (in guldens per bedrijf)

	82/83	83/84	84/85	85/86
Netto-bedrijfsresultaat (pachtbasis)	-4100	43200	-20700	-47300
Berekend loon van de ondernemer	46800	51900	49900	51500
Saldo rente en netto-pacht 1)	10900	12400	12800	11400
Incidentele bedrijfsopbrengsten	2000	3800	2100	3400
Ondernemersinkomen	55600	111300	44100	19000
Berekend loon van meewerkende gezinsleden	13000	13500	16000	17200
Gezinsinkomen uit het bedrijf	68600	124800	60100	36200
Inkomen van buiten het bedrijf	16000	13500	14900	14700
Totaal gezinsinkomen	84600	138300	75000	50900
Betaalde belastingen 2)	17900	22400	31700	27400
Besteedbaar gezinsinkomen	66700	115900	43300	23500
Gezinsbestedingen	50900	50100	51500	50300
Besparingen (vóór aftrek van premies voor levensverzekeringen)	15800	65800	-8200	-26800
Afschrijvingen	21800	23100	24300	25400
Vermogensmutaties 3)	16200	19400	16000	14700
Eigen financieringsmiddelen	53800	108300	32100	13300
Nieuwe langlopende leningen en kredieten	20300	9600	11000	39900
Totale beschikbare middelen	74100	117900	43100	53200
Aflossing langlopende leningen/kredieten	11000	21400	12800	11500
Investerings in grond en gebouwen	31000	22300	14500	36700
Investerings in dode inventaris	18600	23500	24500	19900
Investerings in de veestapel	500	400	-900	-1400
Mutaties in overige produktiemiddelen	-600	9100	-4500	-5400
Totale bruto-bedrijfsinvesteringen	49500	55300	33600	49800
Beleggingen en investeringen buiten het bedrijf	9100	1000	4700	2400
Totale aanwending van financ. middelen	69600	77700	51100	63700
Verandering in de liquiditeitspositie	+ 4500	+40200	-8000	-10500

- 1) Dit is de som van de ingerekende rente (over vee, dode inventaris en omlopend vermogen) en pacht (van grond en gebouwen in eigendom), verminderd met de som van betaalde rente, afschrijving op gebouwen en overige eigenaarskosten.
- 2) Inclusief betaalde premies voor volksverzekeringen.
- 3) Inclusief de aanspraken op WIR-premies en minus betaalde premies voor levensverzekeringen.

was te verwachten na de hoge investeringen in machines en werktuigen in 1983/84 en 1984/85.

De vermelde cijfers over de inkomens geven wel een beeld van de gemiddelde inkomenspositie, maar ze geven geen inzicht in de verdeling van de inkomens. Daarom zijn in tabel 3.4 de verdelingen van ondernemersinkomen en besteedbaar gezinsinkomen weergegeven.

Tabel 3.4 Procentuele verdeling van inkomens op akkerbouwbedrijven

Inkomensklasse (in guldens)	Ondernemersinkomen				Besteedbaar gezinsink.			
	82/83	83/84	84/85	85/86	82/83	83/84	84/85	85/86
minder dan 0	5	9	14	24	1	5	11	25
0 tot 10000	9	2	11	13	3	1	9	8
10000 tot 20000	9	3	11	17	3	4	12	9
20000 tot 30000	10	5	8	12	6	1	13	11
30000 tot 40000	7	7	7	8	15	4	8	13
40000 tot 50000	10	5	5	6	11	10	7	10
50000 tot 60000	9	4	10	6	11	5	15	6
60000 tot 80000	17	9	13	5	20	7	10	10
80000 tot 100000	7	8	9	5	11	12	4	4
100000 en meer	17	48	12	4	19	51	11	4
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100
Gemiddeld per bedrijf	55600	111300	44100	19000	66700	115900	43200	23500

Uit tabel 3.4 blijkt duidelijk dat de spreiding groot is en in de beide laatste jaren een ander beeld geeft dan in de jaren daarvoor. In de inkomensklassen beneden f 30.000,- is het aantal bedrijven sterk toegenomen en in de hoogste inkomensklasse fors gedaald. Het besteedbaar gezinsinkomen was in 1985/86 op 42% van de akkerbouwbedrijven lager dan f 20.000,- en in het gunstige jaar 1983/84 was dit slechts 10%. Als de inkomens laag zijn kan er niet gespaard worden. Als dit jaren achtereen het geval is komt de continuïteit van de bedrijven in gevaar (zie verder hierover paragraaf 3.3). Op 71% van de onderzochte akkerbouwbedrijven (vorig jaar op 57%) waren de gezinsbestedingen hoger dan het gezinsinkomen en werd er dus niet gespaard maar ontspaard (zie ook tabel 3.9). In 1983/84 werd op 16% van de akkerbouwbedrijven ontspaard.

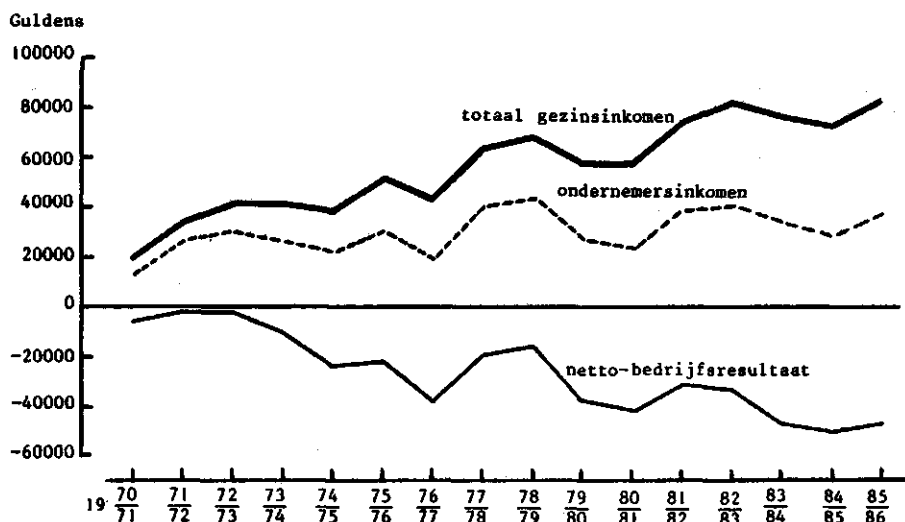
3.2.2 Weidebedrijven

De bedrijfsuitkomsten waren in 1985/86 ondanks hogere loonkosten beter dan in het jaar daarvoor. Het netto-bedrijfsresultaat was gemiddeld in 1985/86 f 47.800,- negatief en dit was f 2.200,- gunstiger dan in 1984/85. Ook waren de inkomens in 1985/86 hoger. Het ondernemersinkomen was bijna f 10.000,- hoger en dit is mede een gevolg van de hogere ingerekende loon-, rente- en pachtkosten die niet worden uitbetaald, maar door gezinsleden worden ontvangen.

Door hogere inkomens (ook van voorgaande jaren) moest ruim f 18.000,- worden betaald aan belastingen en premies voor volksverzekeringen. Doordat er weinig verschil was in betaalde belasting en de inkomens van buiten het bedrijf ook weinig verschilden, was het besteedbare gezinsinkomen in 1985/86 bijna f 11.000,- hoger dan in het voorgaande jaar.

In figuur 3.2 komt de ontwikkeling van het inkomen duidelijk tot uitdrukking. Het ondernemersinkomen ligt in 1985/86 ongeveer op het peil van de jaren (mei) 1977 tot (mei) 1979 en (mei) 1981 tot (mei) 1983.

Figuur 3.2 Ontwikkeling van bedrijfsresultaten en inkomens vanaf 1970/71 op het gemiddelde weidebedrijf

Uit tabel 3.5 blijkt dat in 1985/86 de besparingen bijna f 10.000,- hoger waren dan in het jaar daarvoor. De investeringen waren bijna f 20.000,- hoger. Aan geleende financieringsmiddelen was ruim f 35.000,- benodigd (vorig jaar f 25.000,-).

Tabel 3.5 Inkomensvorming, inkomensbesteding en financiering vanaf 1982/83 op weidebedrijven (in gulden per bedrijf)

	82/83	83/84	84/85	85/86
Netto-bedrijfsresultaat (pachtbasis)	-34900	-47100	-50000	-47800
Berekend loon van de ondernemer	65200	68100	68500	73200
Saldo rente en netto-pacht 1)	6100	9600	6900	9400
Incidentele bedrijfsopbrengsten	3500	3700	3200	3500
Ondernemersinkomen	39900	34300	28600	38300
Berekend loon van meewerkende gezinsleden	28400	30200	32400	32700
Gezinsinkomen uit het bedrijf	68300	64500	61000	71000
Inkomen van buiten het bedrijf	12900	12100	11900	12300
Totaal gezinsinkomen	81200	76600	72900	83300
Betaalde belastingen 2)	9000	13800	18700	18300
Besteedbaar gezinsinkomen	72200	62800	54200	65000
Gezinsbestedingen	45200	46000	49100	50500
Besparingen (vóór aftrek van premies voor levensverzekeringen)	27000	16800	5100	14500
Afschrijvingen	18900	20000	20000	22300
Vermogensmutaties 3)	12600	10100	11100	10500
Eigen financieringsmiddelen	58500	46900	36200	47300
Nieuwe langlopende leningen en kredieten	15600	26200	24900	35100
Totale beschikbare middelen	74100	73100	61100	82400
Aflossing langlopende leningen/kredieten	16000	18100	17400	19900
Investerings in grond en gebouwen	27100	30800	29100	35700
Investerings in dode inventaris	13300	13900	14400	17700
Investerings in de veestapel	4900	2600	-6400	-3000
Mutaties in overige produktiemiddelen	-200	400	-1400	7000
Totale bruto-bedrijfsinvesteringen	45100	47700	35700	57400
Beleggingen en investeringen buiten het bedrijf	4700	3700	2600	6700
Totale aanwending van financ. middelen	65800	69500	55700	84000
Verandering in de liquiditeitspositie	+ 8300	+ 3600	+5400	-1600

1) Zie noot 1 van tabel 3.3.

2) Inclusief betaalde premies voor volksverzekeringen.

3) Inclusief de aanspraken op WIR-premies en minus betaalde premies voor levensverzekeringen.

Tabel 3.6 Procentuele verdeling van inkomens op weidebedrijven

Inkomensklasse (in guldens)	Ondernemersinkomen				Besteedbaar gezinsink.			
	82/83	83/84	84/85	85/86	82/83	83/84	84/85	85/86
minder dan 0	14	18	27	17	0	1	1	2
0 tot 10000	8	10	8	6	1	2	4	0
10000 tot 20000	11	9	8	12	3	5	8	4
20000 tot 30000	11	10	10	12	5	9	10	9
30000 tot 40000	13	10	9	8	10	11	16	14
40000 tot 50000	3	9	8	7	14	13	13	11
50000 tot 60000	7	11	8	8	12	14	12	12
60000 tot 80000	12	10	11	14	21	18	18	22
80000 tot 100000	8	7	6	8	12	14	8	11
100000 en meer	7	6	5	8	22	13	10	15
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100
Gemiddeld per bedrijf	39900	34300	28600	38300	72200	62800	54200	65000

De verdelingen van het ondernemersinkomen en van het besteedbaar gezinsinkomen (tabel 3.6) laten in 1985/86 t.o.v. het voorgaande jaar een verschuiving zien van de lagere inkomensklassen naar de hogere. De verschillen in inkomens zijn elk jaar groot. In 1984/85 was op 27% van de rundveehouderijbedrijven het ondernemersinkomen negatief. In 1985/86 is dit aantal nog 17% hetgeen wil zeggen dat ook in 1985/86 nog 1 van de 6 ondernemers op weidebedrijven met inzet van eigen arbeid en eigen kapitaal niets heeft verdiend. Dit betreft vooral ondernemers op kleinere weidebedrijven.

Naast de zuivere weidebedrijven zijn er ook nog gemengde bedrijven met overwegend rundveehouderij. Dit bedrijfstype zal hier niet uitvoerig worden behandeld 1). Uit tabel 3.1 blijkt dat de besparingen op deze bedrijven in 1985/86 f 3.700,- lager waren dan op de zuivere weidebedrijven. De bedrijfsresultaten van de overige produktietakken op deze bedrijven hebben dit verschil mede beïnvloed.

3.2.3 Gemengde bedrijven met intensieve veehouderij

Zowel het ondernemersinkomen als het totaal gezinsinkomen was op de gemengde bedrijven met meer dan 30% intensieve veehouderij in 1985/86 ongeveer even hoog als in het (eveneens

1) Zie voor uitvoerige gegevens publikatie PR 12-85/86.

Tabel 3.7 Inkomensvorming, inkomensbesteding en financiering vanaf 1982/83 op gemengde bedrijven met intensieve veehouderij (in guldens per bedrijf)

	82/83	83/84	84/85	85/86
Netto-bedrijfsresultaat (pachtbasis)	-20000	-44300	-21700	-23400
Berekend loon van de ondernemer	57900	61600	62300	67600
Saldo rente en netto-pacht 1)	5200	9300	8600	6300
Incidentele bedrijfsopbrengsten	3000	3700	3700	3000
Ondernemersinkomen	46100	30300	52900	53500
Berekend loon van meewerkende gezinsleden	26800	25300	27300	27700
Gezinsinkomen uit het bedrijf	72900	55600	80200	81200
Inkomen van buiten het bedrijf	16700	14200	16000	14600
Totaal gezinsinkomen	89600	69800	96200	95800
Betaalde belastingen 2)	13900	19800	24500	12800
Besteedbaar gezinsinkomen	75700	50000	71700	83000
Gezinsbestedingen	53000	49400	51100	54100
Besparingen (vóór aftrek van premies voor levensverzekeringen)	22700	600	20600	28900
Afschrijvingen	24300	25100	27700	28200
Vermogensmutaties 3)	9100	8100	9700	6900
Eigen financieringsmiddelen	56100	33800	58100	64000
Nieuwe langlopende leningen en kredieten	19400	39400	32200	18500
Totale beschikbare middelen	75500	73200	90300	82500
Aflossing langlopende leningen/kredieten	22100	14400	17700	20800
Investerings in grond en gebouwen	31600	35300	43000	37500
Investerings in dode inventaris	10700	11400	16900	13000
Investerings in de veestapel	6000	10200	3500	-3700
Mutaties in overige produktiemiddelen	600	-300	-900	2700
Totale bruto-bedrijfsinvesteringen	48900	56600	62500	49500
Beleggingen en investeringen buiten het bedrijf	5300	2400	4700	-100
Totale aanwending van financ. middelen	76300	73400	84900	70200
Verandering in de liquiditeitspositie	-800	-200	+5400	12300

1) Zie noot 1 van tabel 3.3.

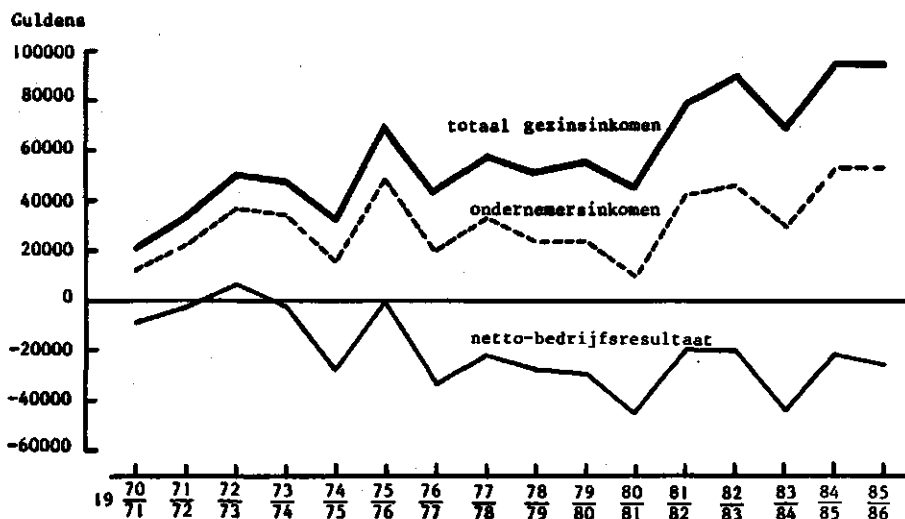
2) Inclusief betaalde premies voor volksverzekeringen.

3) Inclusief de aanspraken op WIR-premies en minus betaalde premies voor levensverzekeringen.

gunstige) voorafgaande jaar (zie tabel 3.7). Lagere betaalde belastingen droegen ertoe bij dat er ruim f 8.000,- meer kon worden gespaard dan een jaar eerder. Dit betekende dat de eigen financieringsmiddelen in grote mate bijdroegen om de (lagere) bedrijfsinvesteringen te financieren. Voorts werd meer afgelost dan vorig jaar. Werd in 1984/85 gemiddeld nog f 14.500,- meer geleend dan afgelost, in 1985/86 is het financieringsbeeld tegengesteld aan beide voorgaande jaren en waren de aflossingen f 2.300,- hoger dan de nieuwe leningen.

Uit figuur 3.3 blijkt ook duidelijk dat de inkomens het peil van 1984/85 konden handhaven.

Figuur 3.3 Ontwikkeling van bedrijfsresultaten en inkomens vanaf 1970/71 op het gemiddelde gemengde bedrijf met intensieve veehouderij

De verdeling van de inkomens is in tabel 3.8 aangegeven. Opvallend is de grote spreiding van de inkomens van deze groep van bedrijven: in 1985/86 heeft 15% van de ondernemers met de inzet van eigen arbeid en eigen kapitaal niets verdiend terwijl 17% een ondernemersinkomen van meer dan f 100.000,- behaalde. In 1984/85 gaven deze percentages in beide uiterste klassen ongeveer hetzelfde beeld.

Tabel 3.8 Procentuele verdeling van inkomens op gemengde bedrijven met intensieve veehouderij

Inkomensklasse (in guldens)	Ondernemersinkomen				Besteedbaar gezinsink.			
	82/83	83/84	84/85	85/86	82/83	83/84	84/85	85/86
minder dan 0	21	24	16	15	10	11	4	3
0 tot 10000	5	8	6	4	2	4	3	3
10000 tot 20000	7	11	10	10	2	9	6	5
20000 tot 30000	10	7	13	9	7	14	5	5
30000 tot 40000	8	14	7	6	6	7	11	8
40000 tot 50000	3	7	5	14	7	11	10	6
50000 tot 60000	4	4	5	4	7	9	11	8
60000 tot 80000	13	10	13	7	15	15	13	15
80000 tot 100000	8	8	6	14	15	7	14	14
100000 en meer	21	7	19	17	29	13	23	33
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100
Gemiddeld per bedrijf	46100	30300	52900	53500	75700	50000	71700	83000

3.3 Continuïteit van de landbouwbedrijven

Om de continuïteit van de landbouwbedrijven te handhaven moeten de inkomens voldoende zijn om de gezinsuitgaven te dekken en om via besparingen eigen vermogen te vormen. Vorming van eigen vermogen heeft ook plaats door de waardeestijging van eigen produktiemiddelen, vooral van grond; deze groei van het eigen vermogen blijft echter in de produktiemiddelen besloten. Een vermogensgroei door waardeestijging verhoogt de vermogensbehoefte voor de bedrijfsopvolger, die als gevolg daarvan bij de bedrijfs-overname over een groter (eigen) vermogen moet beschikken.

De landbouwbedrijven moeten over veel eigen vermogen beschikken omdat het rendement van het geïnvesteerde vermogen - bij volledige beloning van de factor arbeid - laag is. Financiering met vreemd vermogen is daarom aan grenzen gebonden.

Groei van eigen vermogen is echter ook tijdens de bedrijfs-cyclus nodig vanwege de investeringen die moeten worden gedaan om het bedrijf aan te passen aan nieuwe produktietechnieken en om bedrijfsrisico's op te vangen. Voorts vraagt in vele gevallen ook overname van gepachte grond door de gebruiker veel extra eigen vermogen. Tenslotte verdwijnt er bij de generatiewisseling meestal een deel van het eigen (familie)vermogen uit het bedrijf door

vererving en dit moet deels door nieuw te vormen eigen vermogen worden vervangen.

Het eigen vermogen dat tijdens de bedrijfscyclus gevormd moet worden om in de vermogensbehoefte te voorzien kan behalve uit ontvangen erfenissen, schenkingen en andere vermogensmutaties ook uit inkomen via besparingen ontstaan. De behaalde inkomens dienen dus niet alleen voor de gezinsbestedingen maar ook voor de bedrijfsfinanciering. Jaarlijks zal van het inkomen gespaard moeten worden. Hoe hoog deze besparingen moeten zijn hangt af van persoonlijke omstandigheden zoals hoogte van het eigen vermogen, expansiebehoefte en continuering van het bedrijf.

Op het merendeel van de bedrijven kan jaarlijks van het inkomen een deel worden gespaard. Per bedrijfstype zijn er echter nogal grote verschillen waar te nemen. Tabel 3.9 geeft hiervan een overzicht. In 1985/86 heeft 59% van de ondernemers gespaard; in 1984/85 was dit percentage nog lager. In 1984/85, maar vooral in 1985/86, waren veel ondernemers van akkerbouwbedrijven niet in staat om uit het inkomen iets over te houden ten behoeve van hun bedrijven. In de laatste jaren zijn de verschillen per bedrijfstype groter geworden.

Tabel 3.9 Percentage bedrijven met positieve besparingen (tussen haakjes: sbe-ondergrens)

Bedrijfstype	82/83 (76 sbe)	83/84 (79 sbe)	84/85 (79 sbe)	85/86 (79 sbe)
Alle bedrijven	75	63	56	59
w.v. - akkerbouwbedrijven	67	84	43	29
- weidebedrijven	82	69	54	67
- gem. bedr. met ov. rundv.	70	48	59	52
- gem. bedr. met int. veeh.	69	43	65	71

Hoewel het niet mogelijk is om een algemene norm te stellen voor de hoogte van de noodzakelijke besparingen, gezien de verschillende individuele omstandigheden op de bedrijven, is het wel zinvol om aan te geven hoeveel de besparingen in procenten van het bedrijfsvermogen 1) hebben bedragen (tabel 3.10).

Het blijkt dat over een langere periode gezien, er een dalende tendens zit in de besparingen. In de periode 1975/76-1979/80 werd er gemiddeld 2,3% van het bedrijfsvermogen gespaard; in de volgende periode van vijf jaar bedroegen de besparingen 2,0%. Ook in 1985/86 was het percentage laag (1,1%).

1) Zie noot onder tabel 3.10

Tabel 3.10 Besparingen in procenten van het bedrijfsvermogen 1)

Bedrijfstype		Alle be- drijven	Grotere bedrijven	Kleinere bedrijven
Alle bedrijven				
	75/76-79/80	2,3	2,7	1,1
	80/81-84/85	2,0	2,4	0,8
	1984/85	0,8	1,0	0,5
	1985/86	1,1	1,4	0,4
Akkerbouwbedrijven				
	75/76-79/80	2,6	2,5	3,0
	80/81-84/85	3,3	3,7	1,6
	1984/85	-0,9	-0,8	-1,6
	1985/86	-3,0	-3,0	-3,1
Weidebedrijven				
	75/76-79/80	2,2	2,6	1,1
	80/81-84/85	1,8	2,1	0,9
	1984/85	0,6	0,8	0,0
	1985/86	1,5	1,7	0,7
Gem.bedr.met overw. rundvee				
	75/76-79/80	2,1	2,8	0,3
	80/81-84/85	1,6	1,9	0,6
	1984/85	0,9	0,9	0,8
	1985/86	1,1	1,6	-0,6
Gem.bedr.met int.veehouderij				
	75/76-79/80	2,5	2,7	1,7
	80/81-84/85	1,6	2,0	0,1
	1984/85	2,3	2,4	2,1
	1985/86	3,3	3,7	1,9

- 1) Bedrijfsvermogen omvat de waarde van de produktiemiddelen (excl. gepachte grond en gebouwen), vermeerderd met de liquiditeiten (uitgezonderd de spaarbanksaldi en effecten).

De verschillen tussen grotere en kleinere bedrijven komen bij alle bedrijfstypen voor; over een langere periode is het verschil gemiddeld 1,6%.

Een deel van de besparingen kan gezien worden als gezinsreservering. Dit bedrag dient om fondsen te vormen voor de toekomstige gezinsuitgaven in geval van invaliditeit, ouderdom en overlijden. Zolang deze fondsen niet behoeven te worden aangesproken blijven ze als eigen vermogen in het bedrijf. De gezinsreservering kan in het algemeen worden gesteld op 15% van de bruto-

loonsom, die voor werknemers voor deze voorzieningen wordt gereserveerd via de door de werkgever ingehouden c.q. verschuldigde premies (exclusief de volksverzekeringen zoals AOW en AWW, die ook voor zelfstandigen van toepassing zijn). Voor 1984/85 werd dit percentage gerelateerd aan het berekende loon van de boer en zijn gezinsleden. Dit leidde echter tot relatief hoge gezinsreserveringen op kleine bedrijven met veel eigen arbeid. Om de gezinsreserveringen te laten aansluiten bij het huidige consumptieniveau van de boerengezinnen zijn de gezinsreserveringen nu gerelateerd aan de gezinsbestedingen. Om de gezinsreserveringen in een percentage van de consumptieve bestedingen te kunnen uitdrukken is verondersteld dat het netto-loon van de werknemers

Tabel 3.11 Bedrijfsreserveringen in procenten van het bedrijfsvermogen

Bedrijfstype	Alle bedrijven	Grotere bedrijven	Kleinere bedrijven
Alle bedrijven			
75/76-79/80	0,9	1,4	-0,7
80/81-84/85	0,5	0,9	-1,1
1984/85	-0,7	-0,5	-1,5
1985/86	-0,4	-0,0	-1,6
Akkerbouwbedrijven			
75/76-79/80	1,3	1,3	1,2
80/81-84/85	0,6	2,2	-0,4
1984/85	-2,6	-2,3	-3,6
1985/86	-4,6	-4,4	-5,2
Weidebedrijven			
75/76-79/80	0,9	1,4	-0,5
80/81-84/85	0,4	0,8	-0,9
1984/85	-1,0	-0,7	-1,9
1985/86	0,0	0,4	-1,1
Gem.bedr.met overw. rundvee			
75/76-79/80	0,7	1,5	-1,5
80/81-84/85	0,3	0,4	-1,2
1984/85	0,7	-0,5	-1,0
1985/86	-0,3	0,4	-2,6
Gem.bedr.met int.veehouderij			
75/76-79/80	0,8	1,2	-0,6
80/81-84/85	-0,1	0,4	-2,1
1984/85	0,7	0,9	-0,0
1985/86	1,6	2,2	-0,5

overeenkomt met hun consumptieniveau. In 1985/86 komt 15% van de bruto-loonsom overeen met 28% van het netto-loon. De gezinsreserveringen bestaan dus in 1985/86 uit 28% van de consumptieve gezinsbestedingen van de boerengezinnen. In 1975/76 was dit 24% en is geleidelijk opgelopen tot 28%.

Door de gezinsreservering op de besparingen in mindering te brengen resteert de z.g. bedrijfsreservering. Ook deze kan gereleerd worden aan het bedrijfsvermogen (tabel 3.11).

De bedrijfsreserveringen in procenten van het bedrijfsvermogen geven hetzelfde beeld te zien als de besparingen in procenten van het bedrijfsvermogen, alleen op een lager niveau.

Uit tabel 3.11 blijkt dat bij voortduring van de bestaande situatie de continuïteit van kleinere bedrijven in gevaar is omdat de bedrijfsreserveringen op kleinere bedrijven bij alle bedrijfstypen onvoldoende zijn.

Het vaak ontbreken van bedrijfsreserveringen op de kleinere bedrijven is een gevolg van de lage bedrijfsuitkomsten op deze bedrijven. Niet alleen het ondernemersinkomen, maar ook het inkomen dat verdiend wordt door meewerkende gezinsleden is op de kleinere bedrijven geringer. Dit laatste blijkt uit het aan gezinsleden toegerekende loon (zie tabel 3.12) en wordt veroorzaakt door de geringe produktieve werkgelegenheid op de kleinere bedrijven, waardoor het aantal arbeidsuren lager is.

Voorts blijkt uit tabel 3.12 dat de verschillen in gezinsinkomen tussen grotere en kleinere bedrijven gemiddeld slechts f 1.000,- verkleind wordt door inkomsten van buiten het bedrijf. Deze neveninkomsten bestaan gemiddeld voor 32% uit opbrengsten van bezittingen buiten het bedrijf, voor 47% uit kinderbijslag en

Tabel 3.12 Toegerekend loon gezinsleden 1) en neveninkomsten in 1985/86 (gemiddeld per bedrijf in gulden)

Bedrijfstype	Loon gezinsleden			Neveninkomsten		
	alle bedr.	grotere bedr.	kleinere bedr.	alle bedr.	grotere bedr.	kleinere bedr.
Alle bedrijven	29800	36300	19200	13500	13100	14100
waarvan:						
- akkerbouwbedr.	17200	20700	10500	14700	14700	14900
- weidebedrijven	32700	39100	21900	12300	12300	12300
- gemengde bedr. met overwegend rundvee	41700	53400	25400	13200	13700	12500
- gemengde bedr. met intensieve veehouderij	27700	34500	17200	14600	13400	16400

1) Excl. toegerekend loon van de ondernemer zelf.

ontvangsten van (sociale) verzekeringen, voor 15% uit arbeidsinkomsten van nevenfuncties en voor 6% uit overige ontvangsten.

Overigens moet worden opgemerkt dat er niet alleen grote verschillen in bedrijfsinkomsten zijn maar ook grote verschillen in inkomsten van buiten het bedrijf. Ter illustratie hiervan is in tabel 3.13 de spreiding van de neveninkomsten van akkerbouwbedrijven en weidebedrijven weergegeven in kwintielen. Dit zijn vijf klassen met elk 20% van de bedrijven, die gerangschikt zijn naar hoogte van de neveninkomsten.

Tabel 3.13 Indeling van de bedrijven naar neveninkomsten in 1985/86 (tussen haakjes: 1984/85)

	Akkerbouwbedrijven		Weidebedrijven	
1e kwintiel	f 2000	(f 2000)	f 2000	(f 2000)
2e kwintiel	" 6000	(" 6000)	" 6000	(" 6000)
3e kwintiel	" 9000	(" 10000)	" 9000	(" 9000)
4e kwintiel	" 17000	(" 17000)	" 15000	(" 14000)
5e kwintiel	" 41000	(" 40000)	" 30000	(" 29000)
Gemiddeld	f 14700	(f 14900)	f 12300	(f 11900)

Tussen grotere en kleinere bedrijven is het verschil in totaal gezinsinkomen (uit het bedrijf + van buiten het bedrijf) in 1985/86 f 46.000,-. Per bedrijfstype zijn de verschillen f 19.000,- (op akkerbouwbedrijven), f 52.000,- (op weidebedrijven), f 58.000,- (op gemengde bedrijven met overwegend rundvee) en f 54.000,- (op gemengde bedrijven met intensieve veehouderij).

3.4 Vermogenspositie

Om inzicht te geven in de ontwikkeling van de vermogenspositie over de laatste vier jaren zijn in tabel 3.14 de balansposten samengevoegd tot enkele belangrijke balanscomponenten, waarbij ook het verpachtersvermogen (de waarde van gepachte grond en gebouwen) in aanmerking is genomen (zie hierover 3.6). De kapitaal- en vermogensontwikkeling is hier op eindbalansen gebaseerd waarbij niet dezelfde steekproefbedrijven als basis hebben gediend. In de loop der jaren worden er namelijk bedrijven opgeheven en worden er bedrijven gesticht. Tevens wordt elk jaar een deel van de bedrijven in de LEI-steekproef vervangen door andere bedrijven zodat ook daardoor steekproefafwijkingen kunnen ontstaan. De eindbalans van het ene jaar wijkt hierdoor af van de beginbalans van het volgende jaar.

Tabel 3.14 Ontwikkeling van kapitaal en vermogen op landbouwbedrijven (gemiddeld per bedrijf in guldens)

	Eind april 1983 (68700 bedr. boven 76 sbe)	Eind april 1984 (67300 bedr. boven 79 sbe)	Eind april 1985 (67300 bedr. boven 79 sbe)	Eind april 1986 (67300 bedr. boven 79 sbe)
KAPITAAL				
- Grond en bedrijfsgebouwen	852200	870000	946600	1029400
- Overige produktiemiddelen	239800	246200	245700	252100
- Liquiditeiten	88500	96900	100500	97600
- Vorderingen op lange termijn	14100	14400	15500	16900
- Ov. bezittingen (w.o. woning)	98800	98100	105100	112600
BALANSTOTAAL	1293400	1325600	1413400	1508600
VERMOGEN				
- Eigen vermogen	713900	746900	787500	826600
- Vreemd verm. op lange termijn	219500	227300	242600	269800
- Vreemd verm. op korte termijn	18800	21200	22300	22900
- Verpachtersvermogen	341200	330200	361000	389300
BALANSTOTAAL	1293400	1325600	1413400	1508600
Eig. verm.in % v. eigen + vr.verm.	75	75	75	74
Eig. verm.in % v.h. balanstotaal	55	56	56	55

Bovendien wordt er aan het begin van elk boekjaar een herwaardering toegepast als het prijsniveau van de produktiemiddelen is gewijzigd. Deze herwaardering heeft in de laatste jaren, vooral als gevolg van de grote prijsveranderingen van grond, grote invloed gehad op het balanstotaal en op het eigen vermogen.

De invloed van de prijsmutaties van grond op het eigen vermogen in de jaren 1982/83 t/m 1985/86 blijkt uit tabel 3.15.

Tabel 3.15 Invloed van grondprijzen op eigen vermogen van landbouwbedrijven (gemiddeld per bedrijf)

	1982/83	1983/84	1984/85	1985/86
Opp. grond in eigendom (in ha)	12,2	12,8	13,2	13,4
Prijs per ha (in guldens)	28200	28600	30900	33900
Mutatie eigen vermogen t.o.v. voorafgaand jaar (in guldens)	+5000	+5000	+30000	+40000

Het laatste jaar is het eigen vermogen als gevolg van een verdere prijsstijging van grond weer toegenomen met gemiddeld f 40.000,- per bedrijf.

Niet alleen door prijsveranderingen van grond maar ook door opwaardering van de overige produktiemiddelen tot het prijsniveau in het desbetreffende boekjaar is het eigen vermogen beïnvloed. Voorts hebben de besparingen en de vermogensmutaties (waarvan erfenissen en schenkingen de belangrijkste zijn) het eigen vermogen doen toenemen. Tabel 3.16 geeft hiervan een overzicht.

Tabel 3.16 Bijdrage van besparingen en vermogensmutaties aan het eigen vermogen (gemiddeld per bedrijf in gulden)

	1982/83	1983/84	1984/85	1985/86
Besparingen	23500	20100	7400	10700
Erfenissen en schenkingen	5600	4300	4000	2900
Overige vermogensmutaties	<u>1500</u>	<u>300</u>	<u>400</u>	<u>100</u>
Toename v/h eigen vermogen	30600	24700	11800	13700

De verschillen tussen de eigen vermogens zoals die in tabel 3.14 per ultimo april van de diverse jaren zijn aangegeven, zijn dus voor een deel een gevolg van de prijsveranderingen van grond (zie tabel 3.15), voor een ander deel veroorzaakt door besparingen en vermogensmutaties (zie tabel 3.16), terwijl de resterende verschillen zijn te verklaren door herwaardering van overige produktiemiddelen en door populatie- en steekproefverschillen.

Naast de ontwikkeling van het eigen vermogen is ook de hoeveelheid vreemd vermogen van belang. De relatie tussen beide komt tot uitdrukking in het kengetal "Solvabiliteit": dit is het eigen vermogen in procenten van het eigen + vreemde vermogen. Per ultimo april van het laatste jaar is de solvabiliteit iets gedaald doordat het vreemde vermogen in verhouding meer toenam dan het eigen vermogen. Ongeveer driekwart van de waarde van de bezittingen is met eigen vermogen en één kwart met vreemd vermogen gefinancierd (een solvabiliteit van 74 in 1985/86).

In tabel 3.17 is aangegeven hoe het vreemde vermogen op lange termijn zich in de laatste jaren heeft ontwikkeld.

Het blijkt dat in 1985/86 een kwart miljard meer is geleend dan in het voorgaande jaar en iets minder is afgelost. De bruto-investeringen waren ruim 700.000 hoger (2,8 miljard in 1984/85 en 3,5 miljard in 1985/86) zodat voor de financiering van deze investeringen een groot deel van de besparingen is aangewend waardoor de liquiditeitspositie nauwelijks kon verbeteren.

De grootte van de leningen is toegenomen tot gemiddeld ruim een ton. Op de bedrijven met langlopende leningen heeft in

Tabel 3.17 Ontwikkeling van het vreemde vermogen op lange termijn

	1982/83	1983/84	1984/85	1985/86
<u>Bedragen:</u>				
Nieuwe leningen 1) (x 1 mln gld)	1140	1460	1410	1760
Aflossingen 2) (x 1 mln gld)	<u>1140</u>	<u>930</u>	<u>970</u>	<u>950</u>
Mutatie in vreemd vermogen	0	+530	+440	+810
Gemiddelde grootte van de nieuwe leningen (in gld)	81700	89600	88100	100600
Gemiddelde grootte van de aflossingen (in gld)	25000	22200	24000	23900
<u>Aantal bedrijven</u>				
- met nieuwe leningen	13950	16300	16000	17500
- met aflossingen	45600	41800	40400	39800
- zonder mutaties	<u>850</u>	<u>1500</u>	<u>2200</u>	<u>2900</u>
Bedrijven met leningen	60400	59600	58600	60200
Bedrijven zonder leningen	<u>8300</u>	<u>7700</u>	<u>8700</u>	<u>7100</u>
Alle bedrijven	68700	67300	67300	67300
<u>Aantal bedrijven in procenten</u>				
- met nieuwe leningen	20	24	24	26
- met aflossingen	67	62	60	59
- zonder mutaties	<u>1</u>	<u>2</u>	<u>3</u>	<u>4</u>
Bedrijven met leningen	88	88	87	89
Bedrijven zonder leningen	<u>12</u>	<u>12</u>	<u>13</u>	<u>11</u>
Alle bedrijven	100	100	100	100

- 1) Hierbij zijn leningen niet meegeteld die opgenomen zijn om andere (even grote) leningen af te lossen. Het gaat hier om de toename van vreemd vermogen op lange termijn op bedrijven waar meer is geleend dan afgelost.
- 2) Het gaat hier om de afname van vreemd vermogen op lange termijn op bedrijven waar meer is afgelost dan geleend.

1985/86 twee derde van de ondernemers meer afgelost dan bijgeleend. In beide voorgaande jaren was dit op 70% van de bedrijven het geval.

Een overzicht van de leningen per kredietgever geeft tabel 3.18. Duidelijk blijkt de grote rol van de Rabobanken. Op 82% van de bedrijven met vreemd vermogen komt een lening van de Rabobank

Tabel 3.18 Aantal en omvang van de leningen op lange termijn per 1 mei 1986 per kredietgever

Krediet- gevers	Bedrijven met le- ning(en)	Omvang van de leningen (x 1 mln. gld.)	Gemidd. grootte van de lening
	Aantal(%)	Bedrag (%)	Bedrag
Rabobanken	49100 (82)	13598 (75)	f 277000
Overige banken	5100 (8)	1380 (7)	" 271000
Verzekeringsmaatschappijen	400 (1)	45 (0)	" 113000
Familie met agrar. bedrijf	6800 (11)	498 (3)	" 73000
Overige familieleden	25600 (42)	1956 (11)	" 76000
Ov. part. met agrar. bedr.	300 (1)	9 (0)	" 30000
Andere particulieren	3300 (5)	187 (1)	" 57000
Overheidsinstellingen	17800 (30)	475 (3)	" 27000
Alle bedrijven met lening(en)	60200 (180)	18148 (100)	

voor. Tevens blijkt dat het aandeel van de Rabobanken in het vreemde vermogen met 75% van de geleende bedragen ook verreweg het grootste was (per 1 mei 1986). De tweede positie (met slechts 14%) namen de familieleden in.

3.5 Jongere en oudere ondernemers

In tabel 3.19 is de financieringsproblematiek van landbouw-bedrijven met enkele kengetallen aangegeven. Naast gegevens voor alle bedrijven zijn de bedrijven ook nog ingedeeld naar duur van bedrijfsuitoefening. Hierbij zijn de ondernemers die reeds langer dan 25 jaar boer zijn ingedeeld naar een groep met en een groep zonder opvolger. Tussen deze beide groepen bestaat namelijk een groot verschil in investeringsgedrag en de daarmee samenhangende financiële positie.

Om toevalligheden van één jaar zoveel mogelijk te vermijden hebben de kengetallen betrekking op vijf jaren (1981/82 t/m 1985/86).

Uit tabel 3.19 blijkt dat de jongere ondernemers een minder gunstige solvabiliteit, maar meer financiële armslag hebben. Hierbij spelen de volgende factoren een rol:

- hogere bedrijfsresultaten
- lagere gezinsbestedingen (minder en jongere gezinsleden)
- gunstiger leningsvoorwaarden (meer familieleningen met lagere rentepercentages).

Tabel 3.19 Kengetallen met betrekking tot de financieringsproblematiek met indeling van de landbouwbedrijven naar duur van de bedrijfsuitoefening (in gld. gemiddeld per bedrijf per jaar in de periode 1981/1982 t/m 1985/1986)

	Alle be- drij- ven	Duur van de bedrijfsuitoefening				
		1 t/m 5 jr	6 t/m 10 jr	11 t/m 25 jr	langer dan 25 jaar	
					met op- volger	zonder opvlgr
Bedrijfsresultaat	-33800	-21500	-26900	-31100	-46100	-42900
Besteedbaar inkom- men voor gezin en bedrijf	65400	63800	63300	67100	77100	51300
Gezinsbestedingen	<u>48200</u>	<u>36700</u>	<u>42100</u>	<u>50000</u>	<u>56000</u>	<u>45800</u>
Besparingen	17200	27100	21200	17100	21100	5500
Bedrijfsinveste- ringen	43700	59800	53500	46200	48000	12600
Mutaties vreemd vermogen (lang)	3900	6300	6000	6800	12900	-1100
(Idem in %)	(2)	(2)	(2)	(2)	(5)	(-2)
Balans (excl. ver- pachtersvermogen)	1004000	861000	944000	1036000	1163000	864000
(w.v. eigen vermo- gen in %)	(75)	(63)	(69)	(75)	(77)	(85)
Rentabiliteit v/h totale vermogen	+0,4	+1,4	+1,0	+0,8	-0,4	-1,7
Idem v/h eigen vermogen	-2,3	-2,6	-2,3	-1,8	-3,0	-3,4
Betaalde rente	20900	24700	23700	22100	22200	10900
Aflossingen	<u>16800</u>	<u>23700</u>	<u>17600</u>	<u>17900</u>	<u>16500</u>	<u>9600</u>
Totale finan- cieringslasten	37700	48400	41300	40000	38700	20500
Gemiddeld bedrag aan vreemd verm.	250300	312000	288600	260800	260800	131000
Betaalde rente in % van gemid- deld bedrag aan vreemd vermogen	8,3	7,9	8,2	8,5	8,5	8,3

Bij de groep pas gestarte ondernemers (nog niet langer dan vijf jaar geleden) zijn de besparingen gemiddeld f 10.000,- hoger dan het gemiddelde van alle bedrijven. Hiertoe hebben vooral lagere gezinsbestedingen bijgedragen.

Het afwijkend patroon van oudere ondernemers zonder opvolger komt vooral in de volgende kengetallen duidelijk naar voren:

- lage besparingen (hoge besparingen zijn niet nodig)
- lage investeringen
- meer aflossingen dan nieuwe leningen
- gunstige solvabiliteit
- lage financieringslasten

De financieringslasten bestaan uit rente en aflossing van leningen. De omvang van de financieringslasten is afhankelijk van de omvang van de leningen en het rentepercentage.

Daar de rentabiliteit (in procenten van het geïnvesteerde vermogen) op verreweg de meeste bedrijven lager is dan het rentepercentage van leningen is financiering met vreemd vermogen aan grenzen gebonden. Deze grenzen liggen daar waar de beschikbaar komende financieringsmiddelen tekort gaan schieten om de financieringslasten te dragen.

De beschikbaar komende financieringsmiddelen (de z.g. cash-flow of kasstroom) bestaan uit de besparingen (vóór aftrek van betaalde rente en minus betaalde premies voor levensverzekeringen) en de afschrijvingsbedragen. Incidentele kapitaalstromen, zoals ontvangen erfenissen en schade-uitkeringen, vallen er dus niet onder.

In hoeverre de financieringsmiddelen in 1985/86 voldoende waren om de financieringslasten te dragen toont tabel 3.20, waarin de vrije kasstroom het verschil aangeeft tussen de totale kasstroom (= besparingen minus premies voor levensverzekeringen + betaalde rente + afschrijving) en de financieringslasten (= betaalde rente en aflossing).

Het blijkt dat in 1985/86 op een derde deel van de bedrijven de beschikbaar gekomen financieringsmiddelen tekort schoten om de financieringslasten van 1985/86 te dragen. Hierbij moet echter worden opgemerkt dat het niet bekend is hoe de vrijwillige aflossingen zijn geweest. Als bijvoorbeeld met een ontvangen erfenis een grote lening is afgelost dan zal de vrije kasstroom negatief zijn geweest, maar de continuïteit van het bedrijf hoeft niet in gevaar te komen. De cijfers van tabel 3.20 zijn dus iets te ongunstig voorgesteld maar gegevens over het al of niet verplicht zijn van de aflossingen ontbreken, waardoor een betere weergave niet mogelijk is.

Wel is het verschil tussen pas gestarte ondernemers enerzijds en oudere ondernemers zonder opvolger anderzijds duidelijk te zien als de besparingen met elkaar en de financieringslasten met elkaar worden vergeleken (zie tabel 3.19, voor een periode van vijf jaar).

Tabel 3.20 Indeling van de bedrijven naar vrije kasstroom in 1985/86

	Alle be- drij- ven	Duur van de bedrijfsuitoefening				
		1	6	11	langer dan	
		t/m	t/m	t/m	25 jaar	
		5	10	25	-----	
		jr	jr	jr	met op-	zonder
					volger	opvlgr
Vrije kasstroom (gld)		(bedrijven in procenten)				
-40000 e.m.negatief	8	25	6	8	5	7
-40000 tot 0	26	8	22	28	29	32
0 tot 40000	41	36	45	39	38	45
40000 tot 80000	16	23	14	17	20	13
80000 en meer	9	8	13	8	8	3
Totaal	100	100	100	100	100	100
Gem. (in glds.)	15100	-100	20100	15700	18900	5700

Uit tabel 3.21 blijkt dat ook in 1985/86 de financieringslasten bij de pas gestarte ondernemers veel hoger waren dan bij de oudere ondernemers zonder opvolger en de vrije kasstroom bij de eerstgenoemde groep gemiddeld zelfs negatief was door de hoge aflossingen.

Tabel 3.21 Kasstroom en financieringslasten in 1985/86

	Alle be- drij- ven	Duur van de bedrijfsuitoefening				
		1	6	11	langer dan	
		t/m	t/m	t/m	25 jaar	
		5	10	25	-----	
		jr	jr	jr	met op-	zonder
					volger	opvlgr
Besparingen 1)	8900	8600	16900	8100	9900	500
Te betalen rente	21200	25900	25300	21800	20400	13300
Afschrijvingen	24200	24100	26500	25400	24700	16800
Totale kasstroom	54300	58600	68700	55300	55000	30600
Rente	21200	25900	25300	21800	20400	13300
Aflossing	18000	32800	23300	17800	15700	11600
Tot.financ. lasten	39200	58700	48600	39600	36100	24900
Vrije kasstroom	15100	-100	20100	15700	18900	5700

1) Na aftrek van betaalde premies voor levensverzekeringen.

Uit tabel 3.21 blijkt voorts dat bij vier van de vijf onderscheiden groepen de gemiddelde afschrijvingsbedragen hoger zijn dan de aflossingen. Het verschil varieerde van f 3.000,- tot f 9.000,- gulden. Alleen de groep pas gestarte ondernemers hebben in 1985/86 meer afgelost dan afgeschreven. Dit was mogelijk doordat er gespaard is. Het voorgaande toont aan dat de jaarlijkse veranderingen van de kasstromen hoofdzakelijk bepaald worden door de omvang van de besparingen. Een vrije kasstroom is evenals de besparingen van grote betekenis voor de continuïteit van de bedrijven.

3.6 Eigenaars en Pachters

Hoe de financiële situatie verschilt tussen eigenaars en pachters kan worden geïllustreerd met de balansen van het gemiddelde eigendomsbedrijf en van het gemiddelde pachtbedrijf (tabel 3.22).

Het gemiddelde pachtbedrijf is 32 ha groot (waarvan 3,7 ha in eigendom) en het gemiddelde eigendomsbedrijf 23 ha (waarvan 4,8 ha in pacht). Dit verschil in grootte komt in het balanstotaal tot uitdrukking. Het geïnvesteerde vermogen in pachtbedrijf

Tabel 3.22 Gemiddelde balans per 1 mei 1986 van eigendomsbedrijven en van pachtbedrijven

	Eigendoms- bedrijven	Pacht- bedrijven
	(%)	(%)
KAPITAAL (in guldens)		
- grond en gebouwen in eigendom	770000(54)	280000(16)
- grond en gebouwen in pacht	164000(11)	1011000(58)
- overige produktiemiddelen	257000(18)	237000(14)
- liquiditeiten	95000(7)	106000(6)
- overige bezittingen (w.o. woning)	140000(10)	101000(6)
BALANSTOTAAL	1.426000(100)	1.735000(100)
VERMOGEN (in guldens)		
- eigen vermogen	939000(66)	515000(30)
- geleend vermogen	323000(23)	209000(12)
- verpachtersvermogen	164000(11)	1011000(58)
BALANSTOTAAL	1.426000(100)	1.735000(100)
Eigen vermogen in % van eigen + vreemd vermogen (excl. verpachters- vermogen)	74	71
Eigen verm. in % van het balanstotaal	66	30

ven is gemiddeld ruim 1,7 miljoen gulden en in eigendomsbedrijven is het ruim f 300.000,- lager.

Uit de balansen blijkt echter dat de vermogensbehoefte voor pachters veel minder is dan die van de eigenaars. De pachters hoeven niet te zorgen voor financieringsmiddelen voor de gepachte grond en gebouwen 1). Het blijkt dat de vermogensbehoefte van de pachters ruim f 700.000,- is, terwijl die van de eigenaars ruim 1½ miljoen is.

Het verpachtersvermogen, dat de waarde van de gepachte grond en gebouwen vertegenwoordigt, is specifiek voor de landbouw en is voor de pachters een goedkoop financieringsmiddel. In tabel 3.23 wordt dit aangetoond.

Tabel 3.23 Omvang en kosten van het verpachtersvermogen in de landbouw

	Mei 1979	Mei 1984	Mei 1985	Mei 1986
Waarde gepachte grond en gebouwen (x 1 mln gld)	32800	22200	24300	26200
Aandeel in de totale vermogensvoorziening	32%	25%	25%	26%
Betaalde pacht (x 1 mln gld)	323	412	443	455
Betaalde pacht in procenten van het verpachtersvermogen	1,0	1,9	1,8	1,7

Doordat voortdurend de oppervlakte gepachte grond afneemt, neemt ook de vermogensvoorziening door verpachters af. In 1986 is het aandeel van het verpachtersvermogen in de vermogensvoorziening weer iets gestegen als gevolg van de prijsstijging van grond.

Over het bruto-rendement van het verpachtersvermogen moet opgemerkt worden dat dit niet een geheel juiste afspiegeling van het rendement van het geïnvesteerde verpachtersvermogen is omdat er een verschil in waarde is tussen gepachte en pachtvrije grond. In de bedrijfseconomische balansen is alle grond gewaardeerd tegen de verkoopprijs als pachtvrij object met agrarische bestemming, zodat het bruto-rendement uitgedrukt in gepachte waarde in feite iets hoger is. Dit in aanmerking genomen verandert er evenwel niets aan de conclusie dat de pacht voor de pachter een goedkope vorm van grondfinanciering is. Daarentegen is voor de verpachter het rendement van verpachte grond en gebouwen gering. Uit

- 1) Dit geldt alleen voor de oorspronkelijke gebouwen. Nieuwe gebouwen zijn vrijwel steeds pachtersinvesteringen en moeten dus wel door pachters gefinancierd worden.

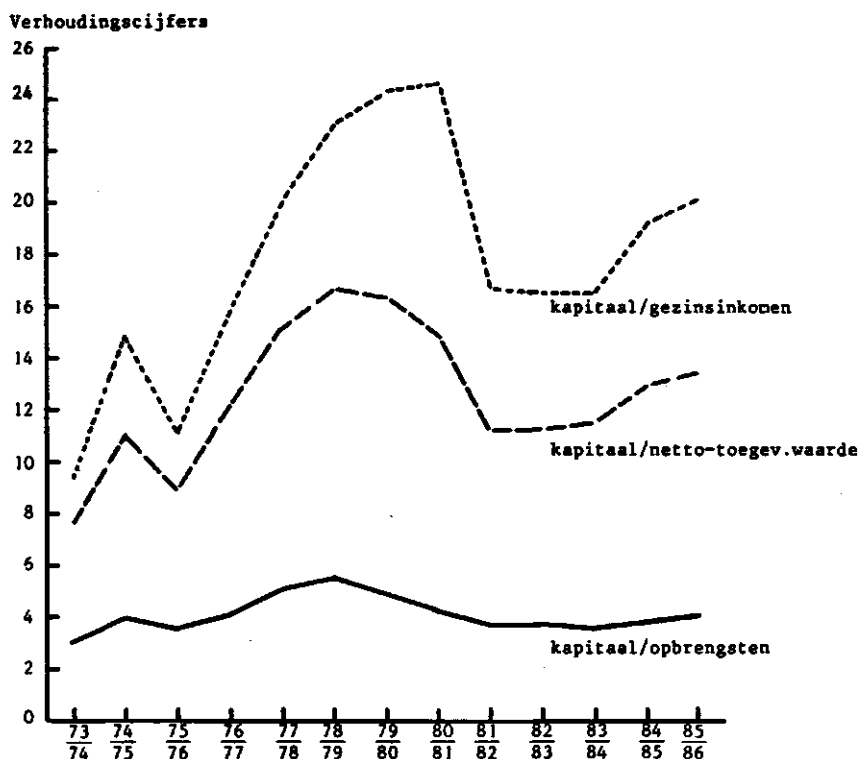
de (bruto-) pachtopbrengst van 1,7% in 1985/86 moeten namelijk ook nog de eigenaarslasten worden voldaan zodat de netto-pacht-opbrengst slechts ongeveer 1% is.

3.7 Kapitaalcoëfficiënten

Om aan te geven hoe kapitaalintensief de landbouwbedrijven zijn, zijn in figuur 3.4 enkele kapitaalcoëfficiënten in beeld gebracht.

Onder een kapitaalcoëfficiënt wordt verstaan de kapitaalbehoefte per opbrengst-eenheid of per inkomens-eenheid.

Figuur 3.4 Kapitaalcoëfficiënten: Kapitaalbehoefte per opbrengst-eenheid en per inkomens-eenheid

In de figuur geeft de onderste lijn de verhouding tussen het geïnvesteerde bedrijfskapitaal en de bedrijfsopbrengsten. Het blijkt dat voor elke gulden opbrengst het benodigde bedrijfskapitaal varieert van f 3,- (in jaren met hoge opbrengsten) tot f 5,50 (in jaren met slechte opbrengsten). In 1985/86 was f 4,- bedrijfskapitaal nodig.

De middelste lijn geeft de verhouding tussen het geïnvesteerde bedrijfskapitaal en de netto-toegevoegde waarde, ook wel het agrarisch inkomen genoemd. Het blijkt dat voor elke gulden agrarisch inkomen (uit arbeid, rente en pacht) in de jaren 1981 t/m 1983 ruim f 11,- bedrijfskapitaal nodig was en in het slechte jaar 1978/79 zelfs bijna f 17,-. In 1985/86 was ruim f 13,- bedrijfskapitaal nodig om één gulden netto-toegevoegde waarde te realiseren.

De bovenste lijn geeft de verhouding tussen het geïnvesteerde bedrijfskapitaal en het gezinsinkomen uit het bedrijf. Het gezinsinkomen uit het bedrijf wordt verkregen door het agrarisch inkomen te verminderen met het betaalde loon en de betaalde rente en pacht. In de jaren 1979/80 en 1980/81 was de relatieve kapitaalbehoefte het hoogst. Er was toen ruim f 24,- geïnvesteerd bedrijfskapitaal benodigd om één gulden gezinsinkomen op te leveren. In 1985/86 was hiervoor f 20,- nodig.

Het zal duidelijk zijn dat de lijnen anders komen te liggen als het verpachtersvermogen buiten beschouwing wordt gelaten. In paragraaf 3.6 bleek dat de vermogensbehoefte van pachters ruim f 500.000,- minder is dan die van eigenaars. Bij een gezinsinkomen uit het bedrijf van bijvoorbeeld f 66.600,- (in 1985/86) zal de betreffende kapitaalcoëfficiënt ongeveer 8 lager zijn.

4. De investeringen en financiering in de melkveehouderij

4.1 Inleiding

Een belangrijk onderdeel bij de besluitvorming op een bedrijf is de investeringsbeslissing. Door te investeren beïnvloedt men de ontwikkeling van het bedrijf en beperkt men zijn handelingsvrijheid. Heeft men eenmaal besloten om te investeren, bijvoorbeeld door bepaalde gebouwen en werktuigen aan te schaffen, dan is het doorgaans moeilijk om de ontwikkeling van het bedrijf nog in een andere richting om te buigen. Dit heeft consequenties voor het toekomstig verloop van de rentabiliteit van het bedrijf en het inkomen van de ondernemer.

Direct gekoppeld aan de investeringsbeslissing is het vraagstuk van de financiering: hoe komt een bedrijf aan het vermogen om de investeringsgoederen te verwerven en voor zo lang als nodig te behouden? Of, anders geformuleerd, hoe is de financiering geregeld alvorens tot de investering wordt overgegaan? Het is immers best mogelijk dat investeringen geen doorgang kunnen vinden, omdat onvoldoende vermogen beschikbaar is. Een ondernemer met investeringsplannen doet er dan ook goed aan om tevens een financieringsplan op te stellen. Als onderdelen van het financieringsplan gelden de liquiditeitsbegroting en het aflossingsplan. De liquiditeitsbegroting heeft tot doel vast te stellen hoe groot de maximale liquiditeitsbehoefte is in de toekomst. Het gaat om een beoordeling of de ontvangsten voldoende zijn om de met de bedrijfsvoering verbonden uitgaven te dekken. De opstelling van het aflossingsplan heeft tot doel een evenwicht te vinden tussen de hoogte van de aflossingen en de middelen die beschikbaar komen.

Dit hoofdstuk beoogt om voor de melkveehouderij meer inzicht te verschaffen in de investeringsbeslissing en het financieringsvraagstuk 1). Het inzicht dat tot nu toe is verkregen is vooral kwalitatief van aard. Resultaten daarvan zijn vastgelegd in een reeks van publikaties. Steeds meer wordt echter de behoefte gevoeld aan kwantitatief onderzoek, dat meer licht werpt op deze problematiek, en dan specifiek voor de Nederlandse landbouw. Dit

- 1) De resultaten die in dit hoofdstuk worden besproken zijn onderdeel van een binnenkort te verschijnen LEI-onderzoekverslag 31 getiteld "De investeringen in kapitaalgoederen en het financieringsvraagstuk in de Nederlandse landbouw". In dit onderzoekverslag zijn de investeringen en het financieringsvraagstuk geanalyseerd op nationaal niveau en voor de bedrijfstypen akkerbouw, melkveehouderij, overwegend fokvarkenshouderij, overwegend mestvarkenshouderij en overwegend leghennenhouderij.

hoofdstuk tracht in deze behoefte te voorzien door een drietal onderwerpen aan de orde te stellen:

- Welke factoren beïnvloeden het investeringsgedrag?
- Hoe komt de financiering van de investeringen tot stand en welke factoren beïnvloeden de wijze van financiering?
- Hoe groot is de invloed van deze factoren?

Deze onderwerpen komen neer op de vraag naar het bestaan van een oorzakelijk verband tussen de hoogte van de investeringen en de financieringswijze enerzijds en de nader op te sporen factoren anderzijds. Een schematische voorstelling, een berekening en een bespreking van deze verbanden zijn de hoofdlijnen van dit hoofdstuk. Echter om ook de aard van de verbanden toe te lichten zal eerst nader worden stilgestaan bij de inhoud van het investeringsbegrip en het karakter van melkveebedrijven.

4.2 Investerings

Onder investeren wordt verstaan het vastleggen van vermogen in goederen-activa met een duurzaam karakter. Hiertoe behoren naast de aan- en verkopen van investeringsgoederen ook de door het bedrijf zelf vervaardigde investeringsgoederen ten behoeve van het eigen productieproces. Dat wil zeggen naast de investeringen in grond, gebouwen en werktuigen ook de investeringen in melkvee ter verkrijging van kapitaalgoederen die de dierlijke produkten leveren en de investeringen in het moederdier ter verwerving van dieren die nog geboren moeten worden. In de definitie is het vastleggen van vermogen beperkt tot duurzame produktiemiddelen, dat zijn kapitaalgoederen waarvan de gebruiksduur zich over meer dan één jaar uitstrekt. Het vastleggen van vermogen in produktiemiddelen waarvan de gebruiksduur zich over minder dan één jaar uitstrekt, zoals voorraden en vorderingen, valt hier niet onder.

De essentie van een investering wordt door bedrijfsseconomen doorgaans gezocht in het feit dat "nu" uitgaven worden gedaan in de verwachting dat deze in de "toekomst" baten zullen opleveren. Hierbij kan het zijn dat de investering dient voor het veilig stellen van de continuïteit van het bedrijf. Er moet geïnvesteerd worden, omdat het nalaten hiervan het bedrijf schade zou kunnen toebrengen. Bijvoorbeeld een werktuig dat is versleten moet worden vervangen. Het kan echter ook zijn dat een bedrijf goede kansen heeft om haar positie te verbeteren zonder dat de continuïteit direct op het spel staat. Bijvoorbeeld een investering wordt gedaan, omdat deze een positieve bijdrage levert aan het bedrijfsresultaat via opbrengstverhoging of kostenverlaging.

Een investering heeft veelal betrekking op een project. Een project kan worden gedefinieerd als een zelfstandig geheel van technisch- en economisch-interdependente activiteiten die onder meer leiden tot het aanhouden van voorraden produktiemiddelen. Een van de kenmerken van een project is dus dat de resultaten zelfstandig kunnen worden gemeten.

Men kan in het proces van de investeringsplanning globaal een drietal fasen onderscheiden, namelijk:

1. het ontwerpen en omlijnen van een investeringsproject, alsmede het schatten van de toekomstige resultaten van het project. Bij de opstelling van het investeringsplan moet worden berekend welke invloed de investering heeft op de uitkomsten van het productieproces als geheel;
2. de financieel-economische analyse van het project en de beslissing omtrent het al dan niet uitvoeren van het project;
3. de uitvoering van het project.

Bij de financieel-economische analyse van een project rijst de vraag aan de hand van welke kenmerken men de resultaten zou kunnen beoordelen. De beoordelingscriteria behoeven niet uitsluitend een financieel-bedrijfseconomisch karakter te hebben. Ook maatschappelijke, ethische, esthetische en organisatorische overwegingen kunnen op het investeringsproject van invloed zijn. In de bedrijfseconomie echter worden de resultaten van een investeringsproject gekarakteriseerd als een reeks van geldontvangsten en -uitgaven aangeduid als de netto-opbrengsten. Deze in de toekomst te verwachten netto-opbrengsten dienen met elkaar te worden verrekend ten einde te kunnen beslissen of een investeringsproject economisch is verantwoord. Een maatstaf die in het algemeen wordt gebruikt om de aantrekkelijkheid en winstgevendheid van een project te beoordelen is de netto-contante waarde. Bij deze berekening worden de in de toekomst te verwachten netto-opbrengsten teruggerekend naar het moment van investeren. Dit terugrekenen geschiedt met een rentevoet, in het algemeen de disconteringsvoet genoemd, die wordt bepaald door het rendement dat men op het geïnvesteerde vermogen wenst te behalen. Dit kan als volgt worden beschreven. In het algemeen geldt dat de contante waarde van een geldbedrag G dat over T tijdseenheden zal worden ontvangen gelijk is aan

$$\frac{G}{(1+k)^T}; k \text{ is de disconteringsvoet per tijdseenheid.}$$

Nu wordt een investeringsproject niet gekenmerkt door slechts een geldbedrag, maar door een reeks van netto-geldopbrengsten in de loop van de tijd. Veronderstel dat deze netto-geldopbrengsten tijdens periode t kunnen worden aangeduid met het symbool $G(t)$. De getalswaarde van $G(t)$ kan positief, negatief of nul zijn. Het tijdstip "nu", dat wil zeggen het moment van investeren, wordt voorgesteld door het tijdstip $t=0$. De looptijd van het project wordt gesteld op T tijdseenheden en de tijdruimtelijke geordende rij van netto-opbrengsten door de symbolen:

$$G(0), G(1), G(2), \dots, G(T).$$

De netto-contante waarde van het project is dan gedefinieerd als

$$\sum_{t=0}^T \frac{C(t)}{(1+k)^t}$$

Factoren die ingrijpen op deze netto-contante waarde berekening zijn, zoals blijkt, de tijdshorizon, de disconteringsvoet en de hoogte van de netto-opbrengsten. De zo berekende netto-contante waarde vormt een uitdrukking voor de aan het project verbonden winstverwachtingen. Is de netto-contante waarde gelijk aan nul, dan kunnen uit de ontvangsten van het project alle op het project drukkende uitgaven worden bestreden. Dit geldt niet alleen voor de uitgaven die worden gedaan voor de aanschaf van duurzame goederen-activa, maar ook voor de uitgaven die verband houden met de financiering van het project. Is de netto-contante waarde groter dan nul, dan wordt het rendement dat men op het project wenst te behalen meer dan bereikt en is het project economisch verantwoord.

Tot nu toe had de beschouwing een overwegend partiëel karakter, dat wil zeggen zijn de investeringsprojecten als op zichzelf staande activiteiten beoordeeld. Een investeringsbeslissing echter staat nimmer op zichzelf, maar in relatie tot de bestaande onderneming, van nu af aan de startpositie van de ondernemer genoemd. Een investeringsbeslissing in additionele kapitaalgoederen en in nieuwe projecten respectievelijk het beëindigen of het afstoten van bestaande projecten zal daarom beoordeeld worden op de toename van de totale resultaten als geheel, die daarvan, volgens verwachting, het gevolg zal zijn. Het is dus niet zinvol om projecten op zichzelf op grond van hun zelfstandige, individuele resultaten te beoordelen, maar uitsluitend in relatie tot de startpositie van de ondernemer. Een dergelijke beschouwingswijze kan men aanduiden als een totale analyse van het investeringsprobleem.

4.3 Investerings op het melkveebedrijf

Kenmerkend voor de Nederlandse landbouw en de melkveehoudersrij in het bijzonder is het opereren van de ondernemer in kleinschalige produktie-eenheden, waarvoor de arbeid van de leden van het gezin en hun vermogen of dat van de familie de belangrijkste hulpbronnen vormen. Financiële vormen de produktiehuishouding (het bedrijf) en de consumptiehuishouding (het gezin) van deze ondernemer een onverbreekelijk geheel.

Centraal staat de gedachte dat de ondernemer opereert op markten die worden gekenmerkt door volledige mededinging. Hetgeen betekent dat de prijzen van de goederen die worden geproduceerd en de prijzen van de produktiemiddelen die in het produktieproces worden ingezet zijn gegeven en niet beïnvloed kunnen worden door

het individuele gedrag van de ondernemer. De ondernemer kan alleen hoeveelheden variëren.

Doelstelling van de ondernemer is om het inkomen, dit is de contante waarde van het geldbedrag dat voor de consumptiehuishouding ter beschikking komt, te maximaliseren. Hoe dit geldbedrag is opgebouwd zal hieronder worden toegelicht.

Het geldbedrag dat in beginsel uit het bedrijf ter beschikking komt is gelijk aan:

- + opbrengsten verkregen uit de verkoop van eindprodukten (bijvoorbeeld melk en ruwvoer)
- kosten van direct te betalen produktiefactoren (bijvoorbeeld veevoer, mest, loonwerk, energie).

Dit bedrag kan worden aangewend voor consumptiedoeleinden, voor investeringsdoeleinden en voor sparen. Hoe het wordt verdeeld is afhankelijk van de aantrekkelijkheid van de drie mogelijkheden. Het gezin heeft echter niet alleen de keuze tussen consumeren, investeren en sparen, maar tevens tussen consumeren, investeren en sparen op dit moment of in de toekomst. Zo kan het gezin besluiten om op dit moment te sparen ten einde de consumptie in de toekomst veilig te stellen. Of het kan besluiten om op dit moment te investeren ten einde in de toekomst een inkomstenstroom te verwerven die meer consumptiemogelijkheden biedt. Hierboven is gebleken dat een investering economisch verantwoord is als de contante waarde van de verwachte netto-opbrengsten groter is dan het bedrag dat wordt geïnvesteerd. Dit kan gezien worden als de minimumvoorwaarde waaraan een investeringsbeslissing moet voldoen. Houdt men de koppeling met de consumptiehuishouding in het oog, dan zou men ook kunnen zeggen dat tot een investering wordt overgegaan als de contante waarde van de geldstroom, die deze investering oplevert en die in de toekomst beschikbaar komt voor de consumptiehuishouding, groter is dan het bedrag dat wordt geïnvesteerd. De geldstroom die beschikbaar komt voor de consumptiehuishouding is gelijk aan

- + opbrengsten verkregen uit de verkoop van eindprodukten
- kosten van direct te betalen produktiefactoren
- investeringen in kapitaalgoederen.

Men kan hieruit afleiden dat de doelstelling, het streven naar een zo groot mogelijk bedrag beschikbaar voor de consumptiehuishouding, een verband aanbrengt tussen enerzijds de bestedingsmogelijkheden van het gezin en anderzijds de continuïteit van het bedrijf. Als de ondernemer namelijk onvoldoende investeert en hierdoor de continuïteit van het bedrijf in gevaar brengt, dan is het niet uitgesloten dat het gezin tevens haar bestedingsmogelijkheden verliest. Mocht dit het geval zijn dan is de ondernemer alsnog genoodzaakt het bedrijf te verkopen of op te heffen.

Tot nu toe is gesproken over de koppeling tussen de consumptiehuishouding en de produktiehuishouding, maar is nog niet de rol van de financieringsmiddelen belicht. Financiering van de investeringsuitgaven kan langs twee wegen geschieden: financiering met eigen middelen die in het verleden zijn opgebouwd - dit is de liquiditeitenmassa in de vorm van kasmiddelen, banksaldi, spaartegoeden en effecten - en financiering door de opname van kredieten. Door investeringen te financieren met eigen middelen onttrekt men geld aan de consumptiehuishouding en derft men inkomsten in de vorm van rente. Door investeringen te financieren uit de opname van kredieten betaalt men rentekosten over het opgenomen bedrag. Vertaalt men dit naar het geldbedrag dat beschikbaar komt voor de consumptiehuishouding, dan zou men kunnen zeggen dat dit bedrag met inbegrip van de financieringsmiddelen gelijk is aan:

- + opbrengsten verkregen uit de verkoop van eindprodukten
- kosten van direct te betalen produktiefactoren
- investeringen in kapitaalgoederen
- rentekosten over vreemd vermogen
- + opbrengst over liquiditeiten.

Het onderscheid tussen financiering met eigen middelen en financiering met vreemd vermogen opent de mogelijkheid dat investeringen achterwege blijven, omdat zij niet met eigen middelen gefinancierd kunnen worden. Zou men namelijk een beroep doen op vreemd vermogen dan stijgen de kosten - rentekosten over vreemd vermogen overtreffen in het algemeen de inkomstenderving door onttrekking van middelen aan de consumptiehuishouding -, waardoor de investeringen minder aantrekkelijk worden. Dit betekent echter niet dat een groot tekort aan eigen middelen automatisch leidt tot minder investeringen. Kredietfinanciering is verantwoord als de middelen die voortkomen uit de op deze wijze tot stand gekomen investeringen het bedrag van de investering en de rentekosten overtreffen.

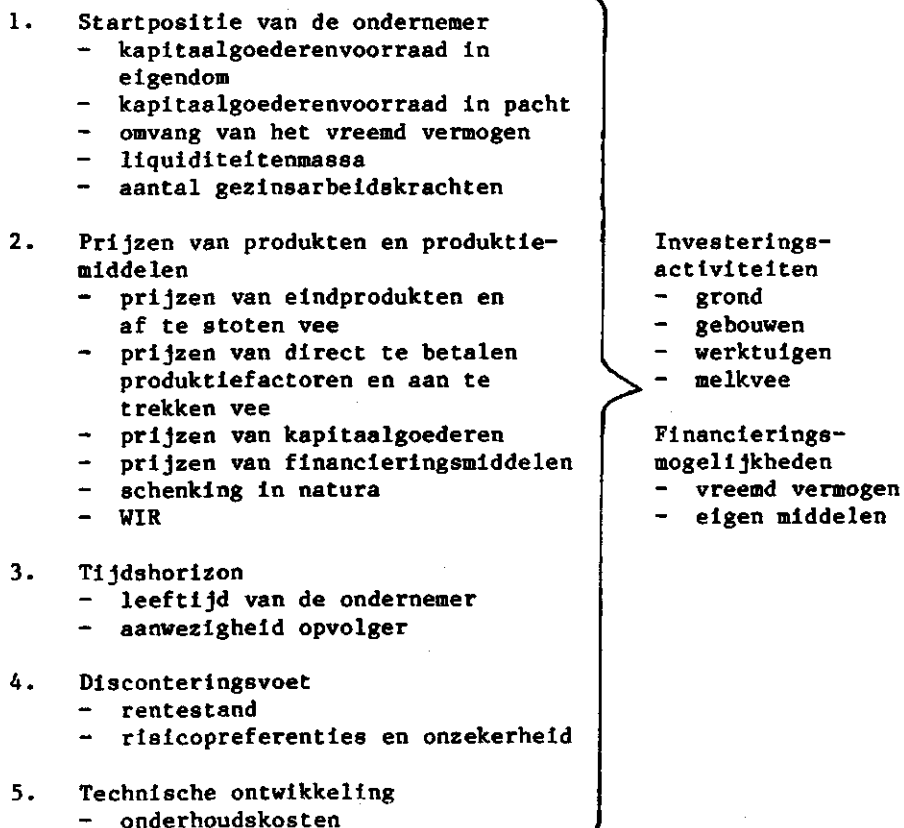
4.4 Determinanten van het investerings- en financieringsgedrag

Een schematische voorstelling van de determinanten die van invloed zijn op het investerings- en het financieringsgedrag is weergegeven in figuur 4.1. De determinanten zijn afgeleid van de totale investeringsanalyse toegesneden op het melkveebedrijf, dat wil zeggen van de factoren die ingrijpen op de netto-contante waarde berekening en het geldbedrag dat voor de consumptiehuishouding ter beschikking komt 1).

- 1) Een algebraïsche afleiding is opgenomen in het onderzoekverslag.

Factoren die ingrijpen op de netto-contante waarde berekening zijn, zoals hierboven is gebleken, de tijdshorizon, de disconteringsvoet en de hoogte van de netto-opbrengsten afgezet tegen de startpositie van de ondernemer. De startpositie is van belang, omdat de handelingen die de ondernemer in het verleden heeft verricht, zoals het zich toeleggen op een bepaald productieproces of de wijze waarop het bedrijf is gefinancierd voor een groot deel bepalen wat de toekomstmogelijkheden zijn. De tijdshorizon en de disconteringsvoet zijn individueel bepaald en kunnen van ondernemer tot ondernemer verschillen. De netto-opbrengsten, waar de ondernemer zijn investeringen op beoordeelt, is het geldbedrag dat in de loop van de tijd voor de consumptiehuishouding ter beschikking komt. Factoren die ingrijpen op dit geldbedrag en die de ondernemer niet zelf kan beïnvloeden zijn de prijzen van produkten en produktiemiddelen en de technische ontwikkeling.

Figuur 4.1 Schematische voorstelling van het investerings- en financieringsgedrag

Figuur 4.1 toont het oorzakelijk verband tussen de hoogte van de investeringsactiviteiten en de financieringswijze enerzijds en een vijftal factoren anderzijds. In antwoord op de vraag hoe groot de invloed is van deze factoren is het oorzakelijk verband gekwantificeerd. Daartoe is gebruik gemaakt van een regressieberekening. Bij een regressieberekening wordt een verband gelegd tussen een te verklaren grootte en een aantal variabelen van invloed op deze grootte. Dit wordt gedaan door aan elk van de variabelen een regressiecoëfficiënt toe te kennen, die aangeeft hoe groot de verandering in de te verklaren grootte zal zijn als deze variabelen van waarde veranderen ¹⁾. De grootheden waarvoor een verband is gekwantificeerd worden hieronder nader toegelicht:

- de investeringen in gebouwen uitgedrukt in guldens; onder investeringen in gebouwen wordt verstaan de bruto-investeringen in onroerend goed en grondverbetering inclusief de pachtersinvesteringen. Pachtersinvesteringen zijn investeringen in gebouwen verricht door de pachter zelf;
- de investeringen in werktuigen uitgedrukt in guldens; onder investeringen in werktuigen wordt verstaan de bruto-investeringen in machines, werktuigen en installaties;
- de investeringen in grond uitgedrukt in hectaren kadastraal; onder investeringen in grond wordt verstaan het verschil tussen de aan- en verkopen van grond in eigendom;
- de investeringen in melkvee uitgedrukt in grootvee-eenheden (gve); onder de investeringen in melkvee wordt verstaan de investeringen in kalveren, vrouwelijk jongvee en melkkoefen bepaald als het verschil in de gemiddelde omvang van de melkveestapel tussen twee opeenvolgende jaren. De onderdelen die toebehoren aan de melkveestapel zijn gemeten met het aantal gve: kalveren tellen voor 0,3, vrouwelijk jongvee van 1-2 jaar voor 0,5, vrouwelijk jongvee van 2 jaar en ouder voor 0,7 en melkkoefen voor 1,0.

- 1) Bij de bepaling van de verbanden is aandacht geschonken aan de invloed van nulwaarnemingen door de toepassing van regressiemodellen met "limited dependent variables". Tal van onderzoeken, waarin een investeringsfunctie wordt gekwantificeerd op basis van bedrijfsgegevens, gebruiken een methode die niet aansluit op de complexiteit van de investeringsbeslissing. Volgt men de investeringsactiviteiten van een individueel landbouwbedrijf in de tijd, dan blijkt namelijk dat slechts in een beperkt aantal jaren wordt geïnvesteerd in grond, gebouwen en/of werktuigen. In de rest van de jaren wordt niet geïnvesteerd en zijn de investeringen gelijk aan nul. De gebruikelijke lineairiteitsveronderstelling in regressieanalyse is daarom ongeschikt om een dergelijk waarnemingspatroon te verklaren, waardoor de methode van de kleinste kwadraten niet mag worden toegepast. Voor een bespreking van de methode die wel is toegepast wordt verwezen naar het onderzoekverslag.

Tabel 4.1 Lijst van verklarende variabelen met naam en toelichting

HAELG	- aantal hectaren grond in eigendom op de beginbalans (kadastraal).
HAPACHT	- aantal hectaren grond in pacht gemiddeld over het boekjaar (kadastraal).
GEB	- beginbalanswaarde van gebouwen en grondverbeteringen exclusief ligboxenstal.
LIGBOX	- dummy die gelijk is aan 1 als het bedrijf een ligboxenstal bezit.
WERK	- beginbalanswaarde van werktuigen, machines en installaties.
NKALF	- aantal kalveren gemiddeld in jaar t-1.
NKOE	- vrouwelijk jongvee en aantal melkkoeien gemiddeld in jaar t-1. Voor weging zie tekst.
RESTVEE	- beginbalanswaarde van de veestapel met een duurzaam karakter dat niet specifiek betrekking heeft op het productieproces, dat wil zeggen exclusief kalveren, vrouwelijk jongvee en koeien.
VV	- beginbalanswaarde van het vreemd vermogen aanwezig op het bedrijf.
LIQ	- beginbalanswaarde van de liquiditeitsmassa aanwezig op het bedrijf.
GEZVAK	- aantal gezinsarbeidskrachten gemiddeld over het boekjaar.
OPT12	- prijsindex voor de mutatie in de opbrengstprijzen tussen jaar t-1 en t-2 gewogen naar de opbrengstaandelen van ieder afzonderlijk bedrijf in jaar t-1 (%).
OPT23	- prijsindex voor de mutatie in de opbrengstprijzen tussen jaar t-2 en t-3 gewogen naar de opbrengstaandelen van ieder afzonderlijk bedrijf in jaar t-1 (%).
IPT12	- prijsindex voor de mutatie in de inputprijzen tussen jaar t-1 en t-2 gewogen naar de kostenaandelen van ieder afzonderlijk bedrijf in jaar t-1 (%).
IPT23	- prijsindex voor de mutatie in de inputprijzen tussen jaar t-2 en t-3 gewogen naar de kostenaandelen van ieder afzonderlijk bedrijf in jaar t-1 (%).
HEF	- dummy die gelijk is aan 1 vanaf het boekjaar 84/85, het jaar waarin de superheffing van kracht werd.
PHA	- prijs van een hectare grond kadastraal bij aan- of verkoop.
SCHENK	- dummy die gelijk is aan 1 als in het betreffend jaar een schenking in natura is verkregen.
WIRW	- WIR-premie op werktuigen (%).
WIRG	- WIR-premie op gebouwen (%).
J35	- dummy die gelijk is aan 1 als de ondernemer jonger is dan 35 jaar.
J55	- dummy die gelijk is aan 1 als de ondernemer ouder is dan 55 jaar en indien hij geen opvolger heeft.
J55OPV	- dummy die gelijk is aan 1 als de ondernemer ouder is dan 55 jaar en indien hij een opvolger heeft.
RHYP	- rente op de hypotheek (%).
PVV	- rente betaald over vreemd vermogen in jaar t-1 (%).
BV	- dummy die gelijk is aan 1 als het bedrijf een N.V., B.V., vennootschap onder firma of maatschap tussen meer dan 2 personen is, en niet het karakter heeft van een gezinsbedrijf.
SOLV	- de solvabiliteit van het bedrijf berekend als de verhouding tussen het eigen vermogen en het totaal vermogen.
PGE	- onderhoudskosten aan en gedeeld door de waarde van gebouwen en grondverbetering in jaar t-1 (%).
PWERK	- onderhoudskosten aan en gedeeld door de waarde van werktuigen in jaar t-1 (%).

Tabel 4.2 Regressiecoëfficiënten gekwantificeerd op jaarbasis 1)

Verklarende variabelen	Investeringen in gebouwen	Investeringen in werktuigen	Investeringen in grond (ha)	Investeringen in melkvee (gve)	Mutatie vreemd vermogen	Mutatie liquiditeiten
gemiddelde waarde	25218	18083	0,5585	1,9171	17219	5028
CONSTANTE	1					
HAEG	14,45 ha	-14465 *	-5,2890	0,6731 *	162867 *	-125959 *
HAPACHT	14,47 ha	556 *	-0,0260 *	0,0384 *	-201	73
GER/1000	249	472 *	0,0682 *	0,0682 *	-541	313 *
LIGBOX	58,81 %	-71 *	-0,0011	-0,0011	-161 *	18
WERK/1000	113	15077 *	-0,1262	1,9464 *	-25972 *	1825
NKALF	20,54 no	55	-0,0003	0,0191 *	122	-44
NKOE	72,10	671 *	0,0032	0,1264 *	790 *	-52
RESTVEE/1000	6	-304 *	0,0070	-0,1143 *	-44	79
VV/1000	323	115	0,0408 *	0,0455	684 *	-141
LIG/1000	49	27 *	0,0001	0,0124 *	33	-1
GRZVAK	1,50 no	13	0,0028	-0,0029	-136 *	-176 *
OPT12	3,18 %	9098 *	0,1015	1,1890 *	5677	3215
OPT23	3,34 %	436	-0,1049	0,4181 *	-423	1008 *
IPT12	2,78 %	399	-0,0062	0,2907 *	-142	269
IPT23	3,47 %	-1715 *	0,0091	-0,4461 *	2174	-2119 *
REF	15,44 %	-800	-0,0085	-0,7270 *	2195	-783
PHA/1000	36		-0,0115 *	-6,0254 *		
SCHENK	1,60 %	40031 *	6,7466 *	0,1674	146725 *	-12781
WINW	10,88 %				-9784 *	2005 *
WING	16,54 %	1387 *			6772 *	-2352 *
J35	17,57 %	7028 *	0,0033	0,0621	-367	-2580
J55	11,39 %	-25314 *	-0,5772 *	-1,0564 *	-18281 *	734
J55OPV	13,08 %	345	0,2103	0,3769	6712	-416
RVP	9,28 %	1130	-0,1634 *	-0,4371	-21290 *	14480 *
PVV	7,35 %	171	0,0120	0,0282	-404	-1302 *
BV	5,75 %				-631	-13421 *
SOLV	0,74	18298	0,0650	3,6520 *	52580 *	42914 *
PCER	1,53 %	281			1094	-815 *
PWERK	6,02 %	24			1368	-790 *
R ² 4)		0,12	0,35	0,25	0,11	0,09

*) De coëfficiënt is significant van nul verschillend bij een betrouwbaarheidsdrempel van 95%.

1) De regressiecoëfficiënten zijn gebaseerd op 2248 waarnemingen verdeeld over de jaren 1977/78-1984/85.

2) In guldens van 1985.

3) Percentage bedrijven met dummy gelijk aan 1.

4) R² is de determinatiecoëfficiënt van de vergelijkingen.

- de mutatie in het vreemd vermogen uitgedrukt in guldens, waarbij onder een mutatie die negatief is wordt verstaan het aflossen van vreemd vermogen, en onder een mutatie die positief is het aantrekken van vreemd vermogen. Onder vreemd vermogen wordt verstaan rekening-courant krediet en leningen bij banken, familie en overige instellingen en particulieren.
- de mutatie in de liquiditeitenmassa uitgedrukt in guldens, waarbij onder een mutatie die negatief is wordt verstaan het onttrekken van geldmiddelen aan de consumptiehuishouding, en onder een mutatie die positief is de opbouw van liquiditeiten (sparen). Onder liquiditeiten wordt verstaan kasmiddelen, banksaldi, spaartegoeden, rekening-courant tegoeden bij banken en effecten.

De data, die bij de bepaling van de verbanden zijn gebruikt, zijn afkomstig van bedrijven die het LEI gebruikt voor het opstellen van de Financiële positie van de landbouw (FIP). Zij bestaan uit de bedrijfseconomische administratie van bedrijven over de jaren 1977/78 t/m 1984/85. Om een correctie te bewerkstelligen voor de inflatie die is opgesloten in de financieringsgegevens zijn de gegevens die luiden in guldens "geïnfleerd" met het prijsindexcijfer voor de kosten van levensonderhoud (CBS) met als basisjaar 1985.

Een lijst van verklarende variabelen is opgenomen in tabel 4.1. De variabelen corresponderen met de factoren genoemd in figuur 4.1. De regressiecoëfficiënten, dat wil zeggen de coëfficiënten die aangeven hoe groot de verandering in de te verklaren grootheden zal zijn als deze verklarende variabelen van waarde veranderen, zijn opgenomen in tabel 4.2. Ter toelichting een aantal voorbeelden: 10 ha in eigendom roepen een investering op in gebouwen van naar verwachting 10x556 gulden, een werktuigenpark van 10000 gulden van naar verwachting 10000/1000x55 gulden en het bezit van een ligboxenstal van naar verwachting 1x15077 gulden. Deze uitkomsten zijn berekend op jaarbasis en luiden in guldens van 1985.

4.5 De resultaten

De bespreking van de resultaten vindt plaats aan de hand van de vijf factoren, die eerder zijn afgeleid, en richt zich in hoofdzaak op de relatie die zij onderhouden met de hoogte van de investeringen. Dit is geen beperking, omdat een duidelijk verband blijkt tussen de vraag naar vreemd vermogen en liquiditeiten enerzijds en de vraag naar financieringsmiddelen en de hoogte van de investeringen anderzijds: de coëfficiënten in de financieringsvergelijkingen zijn niet alleen voor een overgroot deel tegengesteld, zij stemmen tevens overeen met de tekens van de coëfficiënten in de investeringsvergelijkingen. Het is een aanwijzing

dat een toename van de investeringen gepaard gaat met een verhoogd beroep op vreemd vermogen en liquiditeiten - liquiditeiten die worden onttrokken aan de consumptiehuishouding - en andersom dat een afname van de investeringen gepaard gaat met een verminderd beroep op financieringsmiddelen, die zelfs zo groot kan zijn dat vreemd vermogen wordt afgelost en liquiditeiten worden opgebouwd.

De startpositie van de ondernemer

- De kapitaalgoederenvoorraad in eigendom en pacht

Het streven van de ondernemer zal steeds gericht zijn op het zo efficiënt mogelijk realiseren van de produktie door de verhouding waarin de produktiefactoren worden aangewend te optimaliseren. Om de inzet van de produktiefactoren met elkaar in overeenstemming te brengen is echter tijd benodigd. De hoeveelheden produktiemiddelen, zoals veevoer en mest, die één jaar meegaan kunnen in een kort tijdsbestek worden aangepast. De hoeveelheden produktiemiddelen, zoals kapitaalgoederen, die meerdere jaren meegaan kunnen minder gemakkelijk worden aangepast. Hoe groot de aanpassingsmogelijkheden zijn, bijvoorbeeld bij de omschakeling op een ander produktieproces, hangt onder meer af van de uitgangssituatie. Een ondernemer die in het afgelopen jaar heeft geïnvesteerd in een ligboxenstal is in dit verband veel meer gebonden aan een bepaald produktieproces, dan een ondernemer die hier nog niet in heeft geïnvesteerd. Het wekt dan ook geen verwondering dat de kapitaalgoederenvoorraad die op het bedrijf aanwezig is onderdeel is van de investeringsvergelijkingen.

De kapitaalgoederenvoorraad, die op het bedrijf aanwezig is, is uitgesplitst in de componenten grond in eigendom, grond in pacht, bedrijfsgebouwen (exclusief ligboxenstal), ligboxenstal, werktuigen, kalveren, koeien en resterend vee met een duurzaam karakter (bijvoorbeeld paarden en schapen). Uit de regressiecoëfficiënten blijkt dat niet alleen de omvang van de kapitaalgoederenvoorraad van belang is, maar tevens de wijze waarop de kapitaalgoederenvoorraad is opgebouwd. De grootte van de coëfficiënt per component kan sterk verschillen en de componenten afzonderlijk kunnen negatief of positief inwerken op de hoogte van de investeringen. Een implicatie van dit resultaat is dat opmerkingen als zou de bedrijfsgrootte van invloed zijn op investeringen kunnen worden onderstreept. Het is echter onjuist om te denken dat men in het algemeen kan aangeven of zij positief of negatief uitwerkt. Om dat te bepalen is een uitsplitsing naar de onderdelen waaruit zij is opgebouwd noodzakelijk.

- Vreemd vermogen

De rol van het vreemd vermogen is bijzonder gecompliceerd. De investeringen vertonen een positief verband met de omvang van het vreemd vermogen, een positief verband met de rente die wordt

betaald over leningen die in het verleden zijn afgesloten, maar een negatief verband met de verhouding tussen het vreemd vermogen en het totaal vermogen. De verhouding tussen het vreemd vermogen en het totaal vermogen is hierbij bepaald als het complement van de solvabiliteitspositie. Hoe groot de invloed is van het vreemd vermogen in al zijn facetten en in welke richting het de investeringen beïnvloedt is daarom niet eenvoudig af te leiden en zal van bedrijf tot bedrijf verschillen.

- Liquiditeiten

Een gedachtengang die men vaak aantreft is dat het behaalde economische rendement (beschikbaarheid van liquiditeiten) bepalend is voor de hoogte van de investeringen. In het Landbouw-Economisch Bericht 1983 (van Bruchem, 1983, blz. 143) bijvoorbeeld valt te lezen dat de terugval in de investeringen in 81/82 vooral valt toe te schrijven aan de slechte bedrijfsresultaten in voorgaande jaren. Daarnaast werd genoemd de "natuurlijke" reactie op de mede door de WIR veroorzaakte hausse in 78/79 en 79/80.

Ondanks dat de beschikbaarheid van liquiditeiten leidt tot een toename in de bereidheid om te investeren - met uitzondering van melkvee - wordt deze gedachtengang toch verworpen. Dit omdat de beschikbaarheid van liquiditeiten geen voorwaarde behoeft te zijn voor het doen van investeringen en andersom omdat de beschikbaarheid van liquiditeiten niet die aanzet geeft tot investeringen, welke haar in het algemeen wordt toegedicht. Dat de beschikbaarheid van liquiditeiten geen voorwaarde behoeft te zijn komt doordat de ondernemer tevens aanspraak kan doen op vreemd vermogen. Een ondernemer doet aanspraak op vreemd vermogen als hierdoor investeringen tot stand kunnen worden gebracht die de rentabiliteit van het eigen vermogen gunstig zullen beïnvloeden. In hetzelfde Landbouw-Economisch Bericht (blz. 141) bijvoorbeeld valt te lezen: "In de jaren voor 80/81 werden de sterk toenemende investeringen voor een steeds kleiner deel gefinancierd met eigen middelen. In het topjaar van de investeringsgolf (1979/1980) werd zelfs circa 40% van de investeringen gefinancierd met eigen middelen". Hetgeen betekent dat maar liefst circa 60% werd gefinancierd met vreemd vermogen.

Dat andersom de beschikbaarheid van liquiditeiten niet die aanzet geeft tot investeringen, welke haar in het algemeen wordt toegedicht, blijkt duidelijk uit de regressiecoëfficiënten. Men kan afleiden dat een toename van de liquiditeiten met f 1.000,- leidt tot f 13,- meer investeringen in gebouwen, f 10,- meer investeringen in werktuigen, f 101,- meer investeringen in grond (bij een grondprijs van f 35.947,-) en f 7,- minder investeringen in melkvee (bij een melkveeprijs van f 2.500,-). Dat de aanzet minder groot is dan vaak wordt gedacht is niet zo verwonderlijk als men bedenkt dat een ondernemer alleen dan investeert als de investeringen rendabel zijn. In woorden van de macro-econoom Driehuis (1985): "De aanwezigheid van voldoende financierings-

middelen betekent niet automatisch dat er ook geïnvesteerd zal worden. Daarvoor is de verwachting van rendabele afzetmogelijkheden een vereiste", of de bedrijfseconoom Bouma (1985): "De relatie tussen de gerealiseerde winst volgens boekhoudkundige inzichten en de investeringsbeslissing is een indirecte. Deze winst indiceert een toeneming van het eigen vermogen op basis van de intrinsieke waarde. Zij bepaalt mede de beschikbaarheid van vermogen dat benodigd is voor de uitvoering van eventuele investeringsplannen. Gerealiseerde winst heeft in relatie tot investeringsactiviteiten "slechts" een financieringsfunctie, in die zin dat het investeringen die op grond van verwachtingen als acceptabel worden aangemerkt, mede mogelijk maakt", en de bankier Batenburg (1985): "Doet een ondernemer beroep op de bank, dan moet er een aanvaardbare winstprognose kunnen worden gegeven. Mijn pragmatische visie leidt dus niet tot de conclusie: als er winst is dan zal worden geïnvesteerd, maar wel: er kan alleen worden geïnvesteerd indien er winst is, tenminste in die gevallen waarin voor deze investeringen externe financiering noodzakelijk is".

- Gezinsarbeidskrachten.

Het aantal gezinsarbeidskrachten werkt positief op de bereidheid om te investeren. Bij gebouwen en melkvee is dit significant. Deels komt dit doordat men met meer arbeidskrachten een groter opgezet bedrijf kan runnen. Deels doordat men met meer gezinsarbeidskrachten minder risico loopt. Het bedrijfsresultaat wordt immers niet direct beïnvloed door de volle prijs van arbeid, waardoor een van de risicofactoren is uitgeschakeld.

Prijzen

Een belangrijk onderdeel bij de verklaring van het investerings- en financieringsgedrag zijn de opbrengstprijzen en de prijzen van de produktiemiddelen. De opbrengstprijzen bepalen hoe groot de inkomstenstroom zal zijn die wordt verkregen uit het aanbod van eindprodukten en de verkoop van vee, de prijzen van de produktiemiddelen bepalen hoe groot de uitgavenstroom zal zijn benodigd voor de inzet of de aanschaf van produktiemiddelen.

Verondersteld is dat de ondernemer zijn investeringsbeslissingen neemt op basis van prijsverwachtingen afgeleid uit ervaringen van de afgelopen drie jaar. Deze prijsverwachtingen zijn berekend voor een groep van produkten opgebouwd uit de verkoop van eindprodukten en de afstoot van vee, alsmede een groep van produktiemiddelen opgebouwd uit direct te betalen produktiefactoren en de aankoop van vee. De berekening is gebaseerd op twee prijsindices die men kan opvatten als de prijsmutatie tussen jaar $t-1$ en $t-2$ en de prijsmutatie tussen jaar $t-2$ en $t-3$ gewogen naar de opbrengst- of kostenaandelen relevant voor het individuele bedrijf.

Het opbrengst- en kostenprijsspeil in de investeringsvergelijking voor gebouwen, werktuigen en melkvee hebben het teken dat

men mag verwachten. Als de opbrengstprijzen stijgen, dan gaat de waarde van het marginaal produkt omhoog en neemt de bereidheid om te investeren toe. Als de prijzen van de produktiemiddelen stijgen, dan gaat de waarde van het marginaal produkt omlaag en neemt de bereidheid om te investeren af. Uit de regressiecoëfficiënten blijkt dat de ondernemer niet direct reageert op prijzen, maar dat prijsmutaties vertraagd doorwerken in de verwachtingen en dat mutaties in de opbrengstprijzen minder invloed hebben dan mutaties in de prijzen van de produktiemiddelen.

Het opbrengst- en kostenprijsspeil in de investeringsvergelijking voor grond hebben niet het teken dat men mag verwachten. Als de opbrengstprijzen stijgen dan neemt de bereidheid om te investeren af, als de prijzen van de produktiemiddelen dalen dan neemt de bereidheid om te investeren toe. Een reden hiervoor zou kunnen zijn dat men niet vrij is in de keuze van het tijdstip waarop grond wordt aangekocht. Als een ondernemer grond wenst aan te kopen dan bestaat namelijk de kans dat in de directe omgeving geen grond te koop is. Zo zou het kunnen voorkomen dat alleen dan beweging komt in de grondmarkt als de opbrengstprijzen dalen. Want stijgen de opbrengstprijzen dan is men in het algemeen niet bereid grond af te stoten, waardoor geen zicht is op uitbreidingsmogelijkheden.

Met behulp van de regressiecoëfficiënten kan berekend worden hoe groot de invloed is van een verlaging van de melkprijs en de krachtvoerprijs met 1%. Uitgaande van het gegeven dat het aandeel van melk in het totaal van de opbrengsten 76,2% bedraagt, leidt een verlaging van de melkprijs met 1% tot een tijdelijke afname van de investeringen in gebouwen met f 636,-, een tijdelijk afname van de investeringen in melkvee met 0,54 gve, een tijdelijke toename van de investeringen in grond met 0,016 ha, terwijl de investeringen in werktuigen vrijwel gelijk blijven. Uitgaande van het gegeven dat het aandeel van krachtvoer in het totaal van de uitgaven 41,5% bedraagt, leidt een verlaging van de krachtvoerprijs met 1% tot een tijdelijke toename van de investeringen in gebouwen met f 1043,-, in werktuigen met f 302,- en in melkvee met 0,45 gve, terwijl de investeringen in grond vrijwel gelijk blijven. In beide gevallen wordt de toe- of afname verspreid over de twee jaren die volgen op de prijsmutatie.

Hoezeer de melkveehouder bij deze beslissingen handelt vanuit de beschikbare financiële ruimte blijkt uit het opbrengst- en kostenprijsspeil in relatie tot de vraag naar financieringsmiddelen. Het blijkt dat als de opbrengstprijzen stijgen of als de prijzen van de produktiemiddelen dalen dat men minder leent en meer liquiditeiten opbouwt c.q. meer aflost of minder geld onttrekt aan de consumptiehuishouding. Blijkbaar worden opbrengst-prijsstijgingen en prijsdalingen van de produktiemiddelen in de melkveehouderij vooral gebruikt ter versterking van de vermogenspositie.

Een ander en zeker zo belangrijk punt in de investeringsvergelijking voor melkvee betreft de afstoot van vee die is voortge-

komen uit de invoering van de quotumregeling. Om een correctie te bewerkstelligen voor de invloed die dit heeft op het opbrengst-prijspeil is een dummy ingevoerd vanaf het moment dat de heffing van kracht werd. Dat deze correctie niet onbelangrijk is blijkt duidelijk uit de regressiecoëfficiënt. Daarnaast kan men uit deze coëfficiënt afleiden dat de gemiddelde omvang van de melkveestapel in 1984/85, dat wil zeggen 1 jaar nadat de heffing van kracht werd en gegeven dat deze omvang 88,8 gve bedroeg, 6,4% beneden zijn optimum lag.

Naast het opbrengst- en kostenprijspeil is rekening gehouden met twee verschijnselen die van invloed zijn op de aanschafprijzen van kapitaalgoederen, namelijk schenkingen in natura en de WIR-premie op gebouwen en werktuigen. Schenkingen in natura komen onder andere voor bij de overdracht van grond en gebouwen door familieleden tegen prijzen die beneden de verkoopwaarde van grond en gebouwen liggen. Zij kunnen gezien worden als een vorm van investeringsplanning, omdat met de familie impliciet een overeenkomst wordt gesloten op welke manier het eigen vermogen van de ouders wordt doorgeschoven naar de zoon-opvolger. Het is een overeenkomst waarin kan worden vastgelegd in welk tempo het eigen vermogen wordt doorgeschoven en ook hoe hoog de prijs is die de opvolger voor de goederen zal betalen. Uit de regressiecoëfficiënten blijkt dat een schenking in natura gemiddeld gepaard gaat met een toename van de investeringen in gebouwen van f 40.031,-, in werktuigen van f 2.007,-, in grond van 6,75 ha en in melkvee van 0,17 gve. Dat een bedrijfsovername ondanks de tegemoetkomingen van de familie financieel een probleem blijft, blijkt uit de regressiecoëfficiënten in de financieringsvergelijkingen. Zo is de verwachting dat de behoefte aan vreemd vermogen bij een bedrijfsovername stijgt met f 146.725,-.

De WIR-premie die de ondernemer in een later stadium terugontvangt als wordt geïnvesteerd in gebouwen of werktuigen is van invloed op de prijs, omdat men de premie kan opvatten als baten, die van de oorspronkelijke prijs van het kapitaalgoed kunnen worden afgetrokken. Om de invloed van de WIR-premie op de investeringen in gebouwen en werktuigen te kwantificeren is een waarde-dummy geconstrueerd die gelijk is aan de hoogte van de WIR-premie in procenten. Gebleken is dat geen positief verband kan worden aangetoond tussen de WIR-premie op werktuigen en de investeringen in werktuigen. Een resultaat waaruit men kan afleiden dat de WIR-premie op werktuigen niet die invloed heeft die er vaak aan wordt toegekend.

Een alternatief, dat is onderzocht en dat is opgenomen in de eindresultaten, betreft de invloed van de WIR-premie op gebouwen in de investeringsvergelijking voor werktuigen. Het valt namelijk niet te ontkennen dat de investeringen op melkveebedrijven - in het bijzonder de investeringen in gebouwen en installaties - tot op zekere hoogte complementair zijn. De coëfficiënt van WIRG in de investeringsvergelijking voor werktuigen onderstreept dit.

Als totaalresultaat blijkt dat een verhoging van de WIR-premie op gebouwen met 1%-punt de investeringen in gebouwen en

werktuigen doet toenemen met respectievelijk f 1.387,- en f 646,- per bedrijf.

Daarnaast is de WIR-premie van belang voor de financiële positie op melkveebedrijven. De terug te ontvangen WIR-gelden hebben namelijk tot gevolg dat het beroep op vreemd vermogen kan afnemen en bovendien dat meer liquiditeiten kunnen worden opgebouwd. Dit blijkt ook uit een onderzoek van het CBS (1986). Uit dit onderzoek is op te maken dat in de jaren 80/81, 81/82 en 82/83 het aandeel van de WIR-premie op gebouwen in de investeringen in gebouwen respectievelijk 17,9%, 19,0% en 17,1% bedroeg, en het aandeel van de WIR-premie op werktuigen in de investeringen in werktuigen respectievelijk 15,4%, 17,5% en 17,6%.

De tijdshorizon

Een ondernemer kan pas bepalen wat de contante waarde is van het geldbedrag dat voor de consumptiehuishouding ter beschikking komt als hij zich realiseert hoe groot de periode is waarin zich netto-opbrengsten kunnen voordoen en hoe groot de periode is waarover hij wil verdisconteren.

Een indicatie voor de periode waarover de ondernemer wil verdisconteren vormt de leeftijd van de ondernemer en de aanwezigheid van een opvolger. Het blijkt dat deze factoren van wezenlijk belang zijn voor de hoogte van de investeringen en de vraag naar financieringsmiddelen: hoe ouder de ondernemer, hoe korter de periode waarover hij opbrengsten wil verdisconteren en hoe meer investeringsprojecten niet rendabel kunnen worden uitgevoerd. Men ziet dan ook dat de bereidheid om te investeren en de vraag naar financieringsmiddelen afneemt als de ondernemer ouder wordt. Alleen de aanwezigheid van een opvolger kan, als de onder-

Tabel 4.3 Invloed van de tijdshorizon op het investeringsniveau en de vraag naar financieringsmiddelen 1)

	Leeftijd van de ondernemer			
	tot 35	35 tot 55	55 en ouder	
			opvolger	geen opvolger
gebouwen (gld)	-	-7028	-6683	-32342
werktuigen (gld)	-	-4228	-3196	-10086
grond (ha)	-	-0,003	0,207	-0,581
melkvee (gve)	-	-0,062	0,315	-1,119
mutatie vreemd vermogen (gld)	-	367	7079	-17914
mutatie liquiditeiten (gld)	-	2580	2164	3314

1) De getallen geven aan hoe groot het verschil is met de referentiegroep, in dit geval de ondernemer tot 35 jaar.

nemer ouder wordt, er voor zorg dragen dat de leeftijd minder belangrijk wordt. Hoe groot de verschillen zijn is nog eens benadrukt in tabel 4.3.

De disconteringsvoet

Een belangrijk maar tegelijkertijd onbekend aspect in het investeringsgedrag vormt de disconteringsvoet. Een onbekend aspect, omdat niet te bepalen is hoe groot de waarde is die de ondernemer bij zijn beslissingen hanteert. Wel is het mogelijk om een aantal factoren te onderscheiden die de disconteringsvoet vergroten of verkleinen.

Factoren die zijn onderzocht betreffen het nominaal renteniveau - het reëel renteniveau in combinatie met de inflatieverwachting - alsmede de houding tegenover risico- en onzekerheidsfactoren als functie van de opleiding van de bedrijfsleider, de organisatievorm van het bedrijf (vennoot- en maatschappen in vergelijking tot gezinsbedrijven), het aantal personen dat wordt onderhouden van het gezinsbudget en de solvabiliteitspositie. Gebleken is dat alleen het nominaal renteniveau, de organisatievorm van het bedrijf (beperkt tot de financieringsvergelijkingen) en de solvabiliteitspositie significant van invloed zijn op de investeringsbeslissing en de vraag naar financieringsmiddelen.

Hoe belangrijk de rentestand kan zijn als instrument om het investeringsgedrag te beïnvloeden blijkt uit de regressiecoëfficiënten. De verwachting is dat bij een daling van de rentestand met 1%-punt de investeringen in werktuigen toenemen met f 1.583,-, de investeringen in grond met 0,16 ha en de investeringen in melkvee met 0,44 gve. Alleen voor de investeringen in gebouwen is geen negatief verband aangetoond.

Een verbetering van de solvabiliteitspositie met 1%-punt leidt tot een toename van de investeringen in gebouwen met f 18.298,-, in werktuigen met f 15.681,-, in grond met 0,07 ha en in melkvee met 3,65 gve. Het is een bevestiging van de stellingname dat een sterk eigen vermogen de mogelijkheid biedt om een eigen beleid, onafhankelijk van banken of andere vreemd vermogenverschaffers, te voeren. Daarnaast blijkt een positief verband met de vraag naar vreemd vermogen en de opbouw van liquiditeiten. Een positief verband met het vreemd vermogen is een aanwijzing dat bedrijven met een sterk eigen vermogen makkelijker in staat zijn om geld te lenen. Een positief verband met de liquiditeitsmassa is een aanwijzing dat bedrijven met een sterk eigen vermogen ook beter in staat zijn om hun eigen vermogen verder op te bouwen.

Technische ontwikkeling

Een ondergewaardeerd aspect dat van invloed is op het productengedrag en in het bijzonder op de investeringsbeslissing vormt de vooruitgang in techniek. Er bestaat verschil in tempo

waarmee agrariërs technische vernieuwingen doorvoeren. Velen staan positief tegenover technische vooruitgang en beschikken over de mogelijkheden deze in te voeren. Anderen hebben meer bezwaar tegen het voortdurend investeren en uitbreiden en zien van de investeringen af. Om de houding van de ondernemer tegenover de vooruitgang in techniek en de gevolgen die dit heeft voor het investeringsgedrag te kwantificeren is een relatie verondersteld met de hoogte van de onderhoudskosten per werkeenheid gebouwen en werktuigen. Het is een relatie waarin een positief verband wordt verondersteld tussen enerzijds de bereidheid om een technologisch verbeterd produktiemiddel aan te schaffen en anderzijds de hoogte van de onderhoudskosten.

Uit de regressiecoëfficiënten blijkt dat dit verband inderdaad bestaat, zij het niet significant. De investeringen in gebouwen en werktuigen nemen toe met f 281,- en f 24,- per bedrijf als de onderhoudskosten aan respectievelijk gebouwen en werktuigen in het afgelopen jaar met 1% zijn gestegen.

4.6 Enkele conclusies

Het doel van dit hoofdstuk was om meer kwantitatief inzicht te verschaffen in de factoren, die van invloed zijn op de investeringsbeslissing en het financieringsvraagstuk in de melkveehouderij. Factoren die van wezenlijk belang kunnen worden geacht zijn de startpositie van de ondernemer, de prijzen van produkten en produktiemiddelen, de tijdshorizon, de disconteringsvoet en de technische ontwikkeling. Om de invloed van deze factoren te bepalen zijn variabelen gecreëerd die corresponderen met deze factoren.

Variabelen die zijn onderzocht in het kader van de investeringen maar waarvan het belang niet of onvoldoende is bewezen zijn de liquiditeitsmassa, de WIR-premie op werktuigen, de opleiding van de bedrijfsleider, de organisatievorm van het bedrijf (vennoot- en maatschappen in vergelijking tot gezinsbedrijven), het aantal personen dat wordt onderhouden van het gezinsbudget en de onderhoudskosten aan werktuigen en gebouwen.

Variabelen waarvan het belang wel is bewezen en die kunnen dienen als instrument om het investeringsgedrag te beïnvloeden zijn de rentevoet en de WIR-premie op gebouwen. Gebleken is dat de investeringen in werktuigen, grond en melkvee toenemen met respectievelijk f 1.583,-, 0,16 ha en 0,44 gve als de rentevoet daalt met 1%-punt. Alleen een negatief verband tussen de investeringen in gebouwen en de rentevoet is niet aangetoond. Voorts is gebleken dat de investeringen in gebouwen en werktuigen toenemen met respectievelijk f 1.387,- en f 646,- als de WIR-premie op gebouwen wordt verhoogd met 1%-punt.

Een ander belangrijk fenomeen dat van invloed is op het investeringsgedrag is de melkprijs. Gebleken is dat een verlaging van de melkprijs met 1% leidt tot een tijdelijke afname van de

investeringen in gebouwen met f 636,-, een tijdelijke afname van de investeringen in melkvee met 0,54 gve, een tijdelijke toename van de investeringen in grond met 0,016 ha, terwijl de investeringen in werktuigen vrijwel gelijk blijven.

Men kan zich afvragen of met deze resultaten nu ook voldoende inzicht is verkregen om de toekomstige ontwikkeling van de investeringen te voorspellen. De schrijver van dit hoofdstuk is van mening dat dit niet het geval is. Ten eerste zijn de resultaten die in dit hoofdstuk aan de orde zijn gesteld een eerste aanzet om het investerings- en financieringsgedrag modelmatig te verklaren. De nadruk heeft hierbij gelegen op de opsporing van factoren en de methode van onderzoek. Ten tweede is, juist omdat dit onderzoek een eerste aanzet is, niet of onvoldoende rekening gehouden met allerlei ingrijpende maatregelen als de superheffing en de mestwetgeving. De schrijver van dit hoofdstuk is van mening dat dit model zich pas leent voor het doen van voorspellingen als aan deze zaken, als ook aan de invoering van allerlei nieuwe technologieën, aandacht is besteed.

Literatuur

Aukema, S. en J.G.A. Overgaauw,
Investeringsbeslissingen in land- en tuinbouw,
Den Haag, LEI, 1982. Mededelingen 272.

Batenburg, A.,
Visie van een bankier,
In: van der Zwan (1985).

Bouma, J.L.,
De theorie van de financiering van ondernemingen,
Wassenaar (v/h G. Delwel) 1971. Leerboek der bedrijfseconomie
deel 2.

Bouma, J.L.,
Een bedrijfseconomisch-theoretische visie,
In: van der Zwan (1985).

Bruchem, C. van (red.),
Landbouw-economisch bericht 1983 (LEB).
Den Haag, LEI, 1983.

CBS,
Investerings in land- en tuinbouw,
Voorburg, 1986.

Driehuis, W.,
Een keynesiaanse visie op investeren en werkgelegenheid,
In: van der Zwan (1985).

Elhorst, J.P.,
De investeringen in kapitaalgoederen en het financierings-
vraagstuk in de Nederlandse landbouw,
Den Haag, LEI, 1987. Onderzoekverslag 31.

Zwan, A. van der (red.),
Nederland in zaken: investeren, winst en werkgelegenheid,
Utrecht/Antwerpen (Veen, uitgevers) 1985.

Verwante publikaties

Statistische referenties

"Van Bedrijfsuitkomsten tot Financiële Positie" (BEF, PR 13) is gebaseerd op twee meer uitvoerige statistische publikaties, nl.: "Bedrijfsuitkomsten in de landbouw" (BUL, PR 11) en "De Financiële Positie van de landbouw" (FIP, PR 12). Alle drie de publikaties verschijnen jaarlijks.

Voorgaande jaren

In voorgaande jaren verscheen de BEF onder de volgende publikatienummers:

Boekjaar	LEI-nummer	met als speciale onderwerpen
1975/76	3.72	-
1976/77	3.82	-
1977/78	3.89	ligboxenstallen
1978/79	3.98	spreadings in resultaten
1979/80	3.107	verschillen in bedrijfsresultaat en inkomen
1980/81	3.121	verschillen in bedrijfsresultaat, mechanisatie
1981/82	3.128	gebouwen, energieverbruik
1982/83	PR 13-82/83	EG-boekhoudnet
1983/84	PR 13-83/84	mestoverschotten
1984/85	PR 13-84/85	melkquota

Actualisatie

Vooruitlopend op de definitieve uitkomsten zijn er jaarlijks ook prognoses (november) en ramingen (voorjaar) van de bedrijfsresultaten beschikbaar. Die worden jaarlijks gepubliceerd in:

Prognose van bedrijfsuitkomsten op akkerbouw- en veehouderijbedrijven (PR 14, november);

Landbouw-Economisch Bericht (PR 1, juni).

De laatste publikatie geeft ook uitgebreidere informatie over o.a. het landbouwbeleid, de buitenlandse handel en de produktie. Dat geldt ook voor de jaarlijkse statistische publikatie:

Landbouwcijfers

Normalisatie

Per bedrijfstype wordt regelmatig onderzoek gedaan naar de hoogte van de kostprijzen c.q. bedrijfsuitkomsten onder genormaliseerde omstandigheden, beide gebaseerd op meerjarige analyses en geplaatst in het licht van ontwikkelingen in de markt en in de produktiestructuur; van dit onderzoek is verslag gedaan in:

Melkkoeien 1980 (LEI publikatie 3.102)

Varkens 1982 (" " 3.123)

Slachtkuikens 1984 (LEI - PR 8-84)

Legkippen 1984 (LEI - PR 9-84)

Akkerbouw 1985 (LEI - PR 5-85)

In voorbereiding is Melkkoeien 1987.